

بەرەو راستکردنەوهی
میژووی سیاسیمان
(٢)

هۆکارەکانی
لکاندنێ (بە یەکێتی موسڵ
بە عێراقی) ڕەره بێ یه وه
www.ahlamontada.com
منڤا اقر الثقافة

نوسینی :
سهلام ناوخوش

چاپی یه که م

٢٠٠٠ - ١٤٢١

بۆدابهزاندنى چۆرەھا كۆتېب:سەردانى: (مَنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مَنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

پەرەي دانلود كۆتەپھای مەختەلف مەراجە: (مَنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

www.lqra.ahlamontada.com

www.lqra.ahlamontada.com

لەكۆتەب (كوردی ، عربی ، فارسی)

بەرەو راستکردنەوهی میژووی سیاسیمان

(٣)

هۆکاره‌کانی لکاندن ویلایه‌تی موسڵ به عێراقی عه‌ره‌بی یه‌وه

نووسینی
سه‌لام ناو خۆش

کوردستان
٢٠٠٠-١٤٢٠
چاپی یه‌که‌م

ھۆكۈمەتلىك ئىكەنلىكىنى بىلەن ئىراقىي ئەرەبى يەھۇدە

* ئىسمى: ئىسلام ئاۋخۇش
* دەرھىنەنى ھۆنەرى ۋە كومپيۇتەر: مەھمەد مەلا ھەمدى.
* چاپخانىسى: ئىران / ھەزىنىر / ۲۰۰۰.

پیشہ کی

نہم کۆمەلە نوسینە، ئەگەر لە ماوەی جیا جیاش نوسراون، بەلام ھەر ھەموویان لە سەر یەک تەوەرە دەخولینەووە ئەویش مەسەلە ی داگیرکردنی کوردستانە. ئەو داگیرکردنە سەرەتا، بە غەزوێکی فکری و روشنبیری و کەلتوری دەستی پێ کردووە لە پاشان رۆژئاوا لە پێناوی بەرژەوێکی کانی لە رۆژھەلاتی ناوەراست دا ھەولێ داوێ مەملەتێ ی کۆنی رۆژھەلاتی ئیسلامی و رۆژئاوای نەسرانی لە رۆژھەلاتی چڕ بکاتەووە بەواتای رۆژئاوا توانی کۆمەلێ لە چەند نەتەوێی لە رۆژھەلات ھەلبژێری بۆ ئەوێ لە جیاتی رۆژئاوا شەری دین و کەلتور و حەزارەتی رۆژھەلات بکەن. ئەو سیاسەتە ی رۆژئاوا ھەر لە بەرای سەدە ی نۆزدەدا لە ناوچە کەدا جێ پێ ی خۆی کردۆتەووە. لە پاش نەوێ مەملەتێ لە نیوان گەلانی ناوچە کە بە تابیەتی دوا ی دروست کردنی بیروکە ی گەلی سەردەستەووە گەلی ژێر دەستە، مەسەلە کە زێتەر بە بەرژەوێکی رۆژئاوا تەواو بوو، لەو نێوێ ئەگەر کورد لە ھەموو مەللەتێکی تر زیاتر باجی داگیرکردنی دا، بەلام وەنە پێ گەلانی تریش وەک عەرەب یان تورک حەساوێ و سەر بەست بووبن، بەلکو

ههريۆ نموونه رۆژئاوا له بریتی دروست کردنی «ئەمپراتۆریەتی عەرەبی» -وەک کە بەتێنێیان بەسەرکردە عەرەبەکان دا بوو، ئەوا چەندەها حکومەتی عەرەبی دروست کرد و لە نێوان هەر حکومەتە کێشە یەکێکی سنووری خولقاند، هەندێ لەسەر کردە عەرەبە گۆی رایەلەکانی رۆژئاوا له بریتی ئەوەی له هۆکارەکانی بەربەستی یەکییتی عەرەبی بکۆڵنەوه، ئەوا بوونی کورد و نەتەوه غەیریە عەرەبەکانی تر بەبەربەستی سەرکی یەکییتی عەرەبی دادەنێن. ئەمەو داگیرکارانی تورکی، عەرەبی، فارسی بە ئاراستە ی رۆژئاوا و رۆژھەلات هەموو هەولێکیان دا کە نەک هەر دەوری حەزاری کورد له حەزارەتەکانی ئەو گەلاندا بەرپێ بخەن، بەلکو کەوتنە هەرەشە له بوونی کورد له ولاتی خۆیدا.

ئەم نووسینە لەشەش بەش پیکھاتووہ. له بەشی یەکەمدا کە تەنیا پێشەکی یەکم بۆیابەتەکە نووسیوہ، ئەگەر نا نووسینەکە دە یقدا ما کدۆل له بارە ی هەرەسی میرنشینی سۆزان نووسیویەتی. لەم نووسینەدا ما کدۆل، ئاراستەوخۆ، ئەو راستی یە دەخاتە روو کە مەلای خەتێ هیچ فەتوایەکی نەداوہ بۆ ئەو ی میر موحەمەد خۆی بە دەستەوہ بدات، بەلکو ئەو ی ئەو دەوری بینییوہ، رێچارە و دی بەریتانی بوہ.

لەبەشی دووہەمدا، هەولداوہ له هۆی ململانێ ی سولتانەکانی ئۆسمانی و میران کورد له سەدە ی نۆزدەھەمدا بکۆلمەوہ. بەرای نووسەر، رۆژئاوا دەوری سەرکی بینییوہ له خولقاندنی ئەو ململانێ یەدا هەرەھا پەشیمان بوونەو ی ئۆسمانی یەکان له نێزامی لامەرکەزبەتە، هەرچەمە کوردی یەکان و پیکھاتە ی خێلەکی میرنشینە کوردەکان هەکا، ١٩، ٢٠، ٢١، ٢٢، ٢٣، ٢٤، ٢٥، ٢٦، ٢٧، ٢٨، ٢٩، ٣٠، ٣١، ٣٢، ٣٣، ٣٤، ٣٥، ٣٦، ٣٧، ٣٨، ٣٩، ٤٠، ٤١، ٤٢، ٤٣، ٤٤، ٤٥، ٤٦، ٤٧، ٤٨، ٤٩، ٥٠، ٥١، ٥٢، ٥٣، ٥٤، ٥٥، ٥٦، ٥٧، ٥٨، ٥٩، ٦٠، ٦١، ٦٢، ٦٣، ٦٤، ٦٥، ٦٦، ٦٧، ٦٨، ٦٩، ٧٠، ٧١، ٧٢، ٧٣، ٧٤، ٧٥، ٧٦، ٧٧، ٧٨، ٧٩، ٨٠، ٨١، ٨٢، ٨٣، ٨٤، ٨٥، ٨٦، ٨٧، ٨٨، ٨٩، ٩٠، ٩١، ٩٢، ٩٣، ٩٤، ٩٥، ٩٦، ٩٧، ٩٨، ٩٩، ١٠٠، ١٠١، ١٠٢، ١٠٣، ١٠٤، ١٠٥، ١٠٦، ١٠٧، ١٠٨، ١٠٩، ١١٠، ١١١، ١١٢، ١١٣، ١١٤، ١١٥، ١١٦، ١١٧، ١١٨، ١١٩، ١٢٠، ١٢١، ١٢٢، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٥، ١٢٦، ١٢٧، ١٢٨، ١٢٩، ١٣٠، ١٣١، ١٣٢، ١٣٣، ١٣٤، ١٣٥، ١٣٦، ١٣٧، ١٣٨، ١٣٩، ١٤٠، ١٤١، ١٤٢، ١٤٣، ١٤٤، ١٤٥، ١٤٦، ١٤٧، ١٤٨، ١٤٩، ١٥٠، ١٥١، ١٥٢، ١٥٣، ١٥٤، ١٥٥، ١٥٦، ١٥٧، ١٥٨، ١٥٩، ١٦٠، ١٦١، ١٦٢، ١٦٣، ١٦٤، ١٦٥، ١٦٦، ١٦٧، ١٦٨، ١٦٩، ١٧٠، ١٧١، ١٧٢، ١٧٣، ١٧٤، ١٧٥، ١٧٦، ١٧٧، ١٧٨، ١٧٩، ١٨٠، ١٨١، ١٨٢، ١٨٣، ١٨٤، ١٨٥، ١٨٦، ١٨٧، ١٨٨، ١٨٩، ١٩٠، ١٩١، ١٩٢، ١٩٣، ١٩٤، ١٩٥، ١٩٦، ١٩٧، ١٩٨، ١٩٩، ٢٠٠، ٢٠١، ٢٠٢، ٢٠٣، ٢٠٤، ٢٠٥، ٢٠٦، ٢٠٧، ٢٠٨، ٢٠٩، ٢١٠، ٢١١، ٢١٢، ٢١٣، ٢١٤، ٢١٥، ٢١٦، ٢١٧، ٢١٨، ٢١٩، ٢٢٠، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٣، ٢٢٤، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٣٠، ٢٣١، ٢٣٢، ٢٣٣، ٢٣٤، ٢٣٥، ٢٣٦، ٢٣٧، ٢٣٨، ٢٣٩، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٤٢، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٤٥، ٢٤٦، ٢٤٧، ٢٤٨، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥١، ٢٥٢، ٢٥٣، ٢٥٤، ٢٥٥، ٢٥٦، ٢٥٧، ٢٥٨، ٢٥٩، ٢٦٠، ٢٦١، ٢٦٢، ٢٦٣، ٢٦٤، ٢٦٥، ٢٦٦، ٢٦٧، ٢٦٨، ٢٦٩، ٢٧٠، ٢٧١، ٢٧٢، ٢٧٣، ٢٧٤، ٢٧٥، ٢٧٦، ٢٧٧، ٢٧٨، ٢٧٩، ٢٨٠، ٢٨١، ٢٨٢، ٢٨٣، ٢٨٤، ٢٨٥، ٢٨٦، ٢٨٧، ٢٨٨، ٢٨٩، ٢٩٠، ٢٩١، ٢٩٢، ٢٩٣، ٢٩٤، ٢٩٥، ٢٩٦، ٢٩٧، ٢٩٨، ٢٩٩، ٣٠٠، ٣٠١، ٣٠٢، ٣٠٣، ٣٠٤، ٣٠٥، ٣٠٦، ٣٠٧، ٣٠٨، ٣٠٩، ٣١٠، ٣١١، ٣١٢، ٣١٣، ٣١٤، ٣١٥، ٣١٦، ٣١٧، ٣١٨، ٣١٩، ٣٢٠، ٣٢١، ٣٢٢، ٣٢٣، ٣٢٤، ٣٢٥، ٣٢٦، ٣٢٧، ٣٢٨، ٣٢٩، ٣٣٠، ٣٣١، ٣٣٢، ٣٣٣، ٣٣٤، ٣٣٥، ٣٣٦، ٣٣٧، ٣٣٨، ٣٣٩، ٣٤٠، ٣٤١، ٣٤٢، ٣٤٣، ٣٤٤، ٣٤٥، ٣٤٦، ٣٤٧، ٣٤٨، ٣٤٩، ٣٥٠، ٣٥١، ٣٥٢، ٣٥٣، ٣٥٤، ٣٥٥، ٣٥٦، ٣٥٧، ٣٥٨، ٣٥٩، ٣٦٠، ٣٦١، ٣٦٢، ٣٦٣، ٣٦٤، ٣٦٥، ٣٦٦، ٣٦٧، ٣٦٨، ٣٦٩، ٣٧٠، ٣٧١، ٣٧٢، ٣٧٣، ٣٧٤، ٣٧٥، ٣٧٦، ٣٧٧، ٣٧٨، ٣٧٩، ٣٨٠، ٣٨١، ٣٨٢، ٣٨٣، ٣٨٤، ٣٨٥، ٣٨٦، ٣٨٧، ٣٨٨، ٣٨٩، ٣٩٠، ٣٩١، ٣٩٢، ٣٩٣، ٣٩٤، ٣٩٥، ٣٩٦، ٣٩٧، ٣٩٨، ٣٩٩، ٤٠٠، ٤٠١، ٤٠٢، ٤٠٣، ٤٠٤، ٤٠٥، ٤٠٦، ٤٠٧، ٤٠٨، ٤٠٩، ٤١٠، ٤١١، ٤١٢، ٤١٣، ٤١٤، ٤١٥، ٤١٦، ٤١٧، ٤١٨، ٤١٩، ٤٢٠، ٤٢١، ٤٢٢، ٤٢٣، ٤٢٤، ٤٢٥، ٤٢٦، ٤٢٧، ٤٢٨، ٤٢٩، ٤٣٠، ٤٣١، ٤٣٢، ٤٣٣، ٤٣٤، ٤٣٥، ٤٣٦، ٤٣٧، ٤٣٨، ٤٣٩، ٤٤٠، ٤٤١، ٤٤٢، ٤٤٣، ٤٤٤، ٤٤٥، ٤٤٦، ٤٤٧، ٤٤٨، ٤٤٩، ٤٥٠، ٤٥١، ٤٥٢، ٤٥٣، ٤٥٤، ٤٥٥، ٤٥٦، ٤٥٧، ٤٥٨، ٤٥٩، ٤٦٠، ٤٦١، ٤٦٢، ٤٦٣، ٤٦٤، ٤٦٥، ٤٦٦، ٤٦٧، ٤٦٨، ٤٦٩، ٤٧٠، ٤٧١، ٤٧٢، ٤٧٣، ٤٧٤، ٤٧٥، ٤٧٦، ٤٧٧، ٤٧٨، ٤٧٩، ٤٨٠، ٤٨١، ٤٨٢، ٤٨٣، ٤٨٤، ٤٨٥، ٤٨٦، ٤٨٧، ٤٨٨، ٤٨٩، ٤٩٠، ٤٩١، ٤٩٢، ٤٩٣، ٤٩٤، ٤٩٥، ٤٩٦، ٤٩٧، ٤٩٨، ٤٩٩، ٥٠٠، ٥٠١، ٥٠٢، ٥٠٣، ٥٠٤، ٥٠٥، ٥٠٦، ٥٠٧، ٥٠٨، ٥٠٩، ٥١٠، ٥١١، ٥١٢، ٥١٣، ٥١٤، ٥١٥، ٥١٦، ٥١٧، ٥١٨، ٥١٩، ٥٢٠، ٥٢١، ٥٢٢، ٥٢٣، ٥٢٤، ٥٢٥، ٥٢٦، ٥٢٧، ٥٢٨، ٥٢٩، ٥٣٠، ٥٣١، ٥٣٢، ٥٣٣، ٥٣٤، ٥٣٥، ٥٣٦، ٥٣٧، ٥٣٨، ٥٣٩، ٥٤٠، ٥٤١، ٥٤٢، ٥٤٣، ٥٤٤، ٥٤٥، ٥٤٦، ٥٤٧، ٥٤٨، ٥٤٩، ٥٥٠، ٥٥١، ٥٥٢، ٥٥٣، ٥٥٤، ٥٥٥، ٥٥٦، ٥٥٧، ٥٥٨، ٥٥٩، ٥٦٠، ٥٦١، ٥٦٢، ٥٦٣، ٥٦٤، ٥٦٥، ٥٦٦، ٥٦٧، ٥٦٨، ٥٦٩، ٥٧٠، ٥٧١، ٥٧٢، ٥٧٣، ٥٧٤، ٥٧٥، ٥٧٦، ٥٧٧، ٥٧٨، ٥٧٩، ٥٨٠، ٥٨١، ٥٨٢، ٥٨٣، ٥٨٤، ٥٨٥، ٥٨٦، ٥٨٧، ٥٨٨، ٥٨٩، ٥٩٠، ٥٩١، ٥٩٢، ٥٩٣، ٥٩٤، ٥٩٥، ٥٩٦، ٥٩٧، ٥٩٨، ٥٩٩، ٦٠٠، ٦٠١، ٦٠٢، ٦٠٣، ٦٠٤، ٦٠٥، ٦٠٦، ٦٠٧، ٦٠٨، ٦٠٩، ٦١٠، ٦١١، ٦١٢، ٦١٣، ٦١٤، ٦١٥، ٦١٦، ٦١٧، ٦١٨، ٦١٩، ٦٢٠، ٦٢١، ٦٢٢، ٦٢٣، ٦٢٤، ٦٢٥، ٦٢٦، ٦٢٧، ٦٢٨، ٦٢٩، ٦٣٠، ٦٣١، ٦٣٢، ٦٣٣، ٦٣٤، ٦٣٥، ٦٣٦، ٦٣٧، ٦٣٨، ٦٣٩، ٦٤٠، ٦٤١، ٦٤٢، ٦٤٣، ٦٤٤، ٦٤٥، ٦٤٦، ٦٤٧، ٦٤٨، ٦٤٩، ٦٥٠، ٦٥١، ٦٥٢، ٦٥٣، ٦٥٤، ٦٥٥، ٦٥٦، ٦٥٧، ٦٥٨، ٦٥٩، ٦٦٠، ٦٦١، ٦٦٢، ٦٦٣، ٦٦٤، ٦٦٥، ٦٦٦، ٦٦٧، ٦٦٨، ٦٦٩، ٦٧٠، ٦٧١، ٦٧٢، ٦٧٣، ٦٧٤، ٦٧٥، ٦٧٦، ٦٧٧، ٦٧٨، ٦٧٩، ٦٨٠، ٦٨١، ٦٨٢، ٦٨٣، ٦٨٤، ٦٨٥، ٦٨٦، ٦٨٧، ٦٨٨، ٦٨٩، ٦٩٠، ٦٩١، ٦٩٢، ٦٩٣، ٦٩٤، ٦٩٥، ٦٩٦، ٦٩٧، ٦٩٨، ٦٩٩، ٧٠٠، ٧٠١، ٧٠٢، ٧٠٣، ٧٠٤، ٧٠٥، ٧٠٦، ٧٠٧، ٧٠٨، ٧٠٩، ٧١٠، ٧١١، ٧١٢، ٧١٣، ٧١٤، ٧١٥، ٧١٦، ٧١٧، ٧١٨، ٧١٩، ٧٢٠، ٧٢١، ٧٢٢، ٧٢٣، ٧٢٤، ٧٢٥، ٧٢٦، ٧٢٧، ٧٢٨، ٧٢٩، ٧٣٠، ٧٣١، ٧٣٢، ٧٣٣، ٧٣٤، ٧٣٥، ٧٣٦، ٧٣٧، ٧٣٨، ٧٣٩، ٧٤٠، ٧٤١، ٧٤٢، ٧٤٣، ٧٤٤، ٧٤٥، ٧٤٦، ٧٤٧، ٧٤٨، ٧٤٩، ٧٥٠، ٧٥١، ٧٥٢، ٧٥٣، ٧٥٤، ٧٥٥، ٧٥٦، ٧٥٧، ٧٥٨، ٧٥٩، ٧٦٠، ٧٦١، ٧٦٢، ٧٦٣، ٧٦٤، ٧٦٥، ٧٦٦، ٧٦٧، ٧٦٨، ٧٦٩، ٧٧٠، ٧٧١، ٧٧٢، ٧٧٣، ٧٧٤، ٧٧٥، ٧٧٦، ٧٧٧، ٧٧٨، ٧٧٩، ٧٨٠، ٧٨١، ٧٨٢، ٧٨٣، ٧٨٤، ٧٨٥، ٧٨٦، ٧٨٧، ٧٨٨، ٧٨٩، ٧٩٠، ٧٩١، ٧٩٢، ٧٩٣، ٧٩٤، ٧٩٥، ٧٩٦، ٧٩٧، ٧٩٨، ٧٩٩، ٨٠٠، ٨٠١، ٨٠٢، ٨٠٣، ٨٠٤، ٨٠٥، ٨٠٦، ٨٠٧، ٨٠٨، ٨٠٩، ٨١٠، ٨١١، ٨١٢، ٨١٣، ٨١٤، ٨١٥، ٨١٦، ٨١٧، ٨١٨، ٨١٩، ٨٢٠، ٨٢١، ٨٢٢، ٨٢٣، ٨٢٤، ٨٢٥، ٨٢٦، ٨٢٧، ٨٢٨، ٨٢٩، ٨٣٠، ٨٣١، ٨٣٢، ٨٣٣، ٨٣٤، ٨٣٥، ٨٣٦، ٨٣٧، ٨٣٨، ٨٣٩، ٨٤٠، ٨٤١، ٨٤٢، ٨٤٣، ٨٤٤، ٨٤٥، ٨٤٦، ٨٤٧، ٨٤٨، ٨٤٩، ٨٥٠، ٨٥١، ٨٥٢، ٨٥٣، ٨٥٤، ٨٥٥، ٨٥٦، ٨٥٧، ٨٥٨، ٨٥٩، ٨٦٠، ٨٦١، ٨٦٢، ٨٦٣، ٨٦٤، ٨٦٥، ٨٦٦، ٨٦٧، ٨٦٨، ٨٦٩، ٨٧٠، ٨٧١، ٨٧٢، ٨٧٣، ٨٧٤، ٨٧٥، ٨٧٦، ٨٧٧، ٨٧٨، ٨٧٩، ٨٨٠، ٨٨١، ٨٨٢، ٨٨٣، ٨٨٤، ٨٨٥، ٨٨٦، ٨٨٧، ٨٨٨، ٨٨٩، ٨٩٠، ٨٩١، ٨٩٢، ٨٩٣، ٨٩٤، ٨٩٥، ٨٩٦، ٨٩٧، ٨٩٨، ٨٩٩، ٩٠٠، ٩٠١، ٩٠٢، ٩٠٣، ٩٠٤، ٩٠٥، ٩٠٦، ٩٠٧، ٩٠٨، ٩٠٩، ٩١٠، ٩١١، ٩١٢، ٩١٣، ٩١٤، ٩١٥، ٩١٦، ٩١٧، ٩١٨، ٩١٩، ٩٢٠، ٩٢١، ٩٢٢، ٩٢٣، ٩٢٤، ٩٢٥، ٩٢٦، ٩٢٧، ٩٢٨، ٩٢٩، ٩٣٠، ٩٣١، ٩٣٢، ٩٣٣، ٩٣٤، ٩٣٥، ٩٣٦، ٩٣٧، ٩٣٨، ٩٣٩، ٩٤٠، ٩٤١، ٩٤٢، ٩٤٣، ٩٤٤، ٩٤٥، ٩٤٦، ٩٤٧، ٩٤٨، ٩٤٩، ٩٥٠، ٩٥١، ٩٥٢، ٩٥٣، ٩٥٤، ٩٥٥، ٩٥٦، ٩٥٧، ٩٥٨، ٩٥٩، ٩٦٠، ٩٦١، ٩٦٢، ٩٦٣، ٩٦٤، ٩٦٥، ٩٦٦، ٩٦٧، ٩٦٨، ٩٦٩، ٩٧٠، ٩٧١، ٩٧٢، ٩٧٣، ٩٧٤، ٩٧٥، ٩٧٦، ٩٧٧، ٩٧٨، ٩٧٩، ٩٨٠، ٩٨١، ٩٨٢، ٩٨٣، ٩٨٤، ٩٨٥، ٩٨٦، ٩٨٧، ٩٨٨، ٩٨٩، ٩٩٠، ٩٩١، ٩٩٢، ٩٩٣، ٩٩٤، ٩٩٥، ٩٩٦، ٩٩٧، ٩٩٨، ٩٩٩، ١٠٠٠، ١٠٠١، ١٠٠٢، ١٠٠٣، ١٠٠٤، ١٠٠٥، ١٠٠٦، ١٠٠٧، ١٠٠٨، ١٠٠٩، ١٠١٠، ١٠١١، ١٠١٢، ١٠١٣، ١٠١٤، ١٠١٥، ١٠١٦، ١٠١٧، ١٠١٨، ١٠١٩، ١٠٢٠، ١٠٢١، ١٠٢٢، ١٠٢٣، ١٠٢٤، ١٠٢٥، ١٠٢٦، ١٠٢٧، ١٠٢٨، ١٠٢٩، ١٠٣٠، ١٠٣١، ١٠٣٢، ١٠٣٣، ١٠٣٤، ١٠٣٥، ١٠٣٦، ١٠٣٧، ١٠٣٨، ١٠٣٩، ١٠٤٠، ١٠٤١، ١٠٤٢، ١٠٤٣، ١٠٤٤، ١٠٤٥، ١٠٤٦، ١٠٤٧، ١٠٤٨، ١٠٤٩، ١٠٥٠، ١٠٥١، ١٠٥٢، ١٠٥٣، ١٠٥٤، ١٠٥٥، ١٠٥٦، ١٠٥٧، ١٠٥٨، ١٠٥٩، ١٠٦٠، ١٠٦١، ١٠٦٢، ١٠٦٣، ١٠٦٤، ١٠٦٥، ١٠٦٦، ١٠٦٧، ١٠٦٨، ١٠٦٩، ١٠٧٠، ١٠٧١، ١٠٧٢، ١٠٧٣، ١٠٧٤، ١٠٧٥، ١٠٧٦، ١٠٧٧، ١٠٧٨، ١٠٧٩، ١٠٨٠، ١٠٨١، ١٠٨٢، ١٠٨٣، ١٠٨٤، ١٠٨٥، ١٠٨٦، ١٠٨٧، ١٠٨٨، ١٠٨٩، ١٠٩٠، ١٠٩١، ١٠٩٢، ١٠٩٣، ١٠٩٤، ١٠٩٥، ١٠٩٦، ١٠٩٧، ١٠٩٨، ١٠٩٩، ١١٠٠، ١١٠١، ١١٠٢، ١١٠٣، ١١٠٤، ١١٠٥، ١١٠٦، ١١٠٧، ١١٠٨، ١١٠٩، ١١١٠، ١١١١، ١١١٢، ١١١٣، ١١١٤، ١١١٥، ١١١٦، ١١١٧، ١١١٨، ١١١٩، ١١٢٠، ١١٢١، ١١٢٢، ١١٢٣، ١١٢٤، ١١٢٥، ١١٢٦، ١١٢٧، ١١٢٨، ١١٢٩، ١١٣٠، ١١٣١، ١١٣٢، ١١٣٣، ١١٣٤، ١١٣٥، ١١٣٦، ١١٣٧، ١١٣٨، ١١٣٩، ١١٤٠، ١١٤١، ١١٤٢، ١١٤٣، ١١٤٤، ١١٤٥، ١١٤٦، ١١٤٧، ١١٤٨، ١١٤٩، ١١٥٠، ١١٥١، ١١٥٢، ١١٥٣، ١١٥٤، ١١٥٥، ١١٥٦، ١١٥٧، ١١٥٨، ١١٥٩، ١١٦٠، ١١٦١، ١١٦٢، ١١٦٣، ١١٦٤، ١١٦٥، ١١٦٦، ١١٦٧، ١١٦٨، ١١٦٩، ١١٧٠، ١١٧١، ١١٧٢، ١١٧٣، ١١٧٤، ١١٧٥، ١١٧٦، ١١٧٧، ١١٧٨، ١١٧٩، ١١٨٠، ١١٨١، ١١٨٢، ١١٨٣، ١١٨٤، ١١٨٥، ١١٨٦، ١١٨٧، ١١٨٨، ١١٨٩، ١١٩٠، ١١٩١، ١١٩٢، ١١٩٣، ١١٩٤، ١١٩٥، ١١٩٦، ١١٩٧، ١١٩٨، ١١٩٩، ١٢٠٠، ١٢٠١، ١٢٠٢، ١٢٠٣، ١٢٠٤، ١٢٠٥، ١٢٠٦، ١٢٠٧، ١٢٠٨، ١٢٠٩، ١٢١٠، ١٢١١، ١٢١٢، ١٢١٣، ١٢١٤، ١٢١٥، ١٢١٦، ١٢١٧، ١٢١٨، ١٢١٩، ١٢٢٠، ١٢٢١، ١٢٢٢، ١٢٢٣، ١٢٢٤، ١٢٢٥، ١٢٢٦، ١٢٢٧، ١٢٢٨، ١٢٢٩، ١٢٣٠، ١٢٣١، ١٢٣٢، ١٢٣٣، ١٢٣٤، ١٢٣٥، ١٢٣٦، ١٢٣٧، ١٢٣٨، ١٢٣٩، ١٢٤٠، ١٢٤١، ١٢٤٢، ١٢٤٣، ١٢٤٤، ١٢٤٥، ١٢٤٦، ١٢٤٧، ١٢٤٨، ١٢٤٩، ١٢٥٠، ١٢٥١، ١٢٥٢، ١٢٥٣، ١٢٥٤، ١٢٥٥، ١٢٥٦، ١٢٥٧، ١٢٥٨، ١٢٥٩، ١٢٦٠، ١٢٦١، ١٢٦٢، ١٢٦٣، ١٢٦٤، ١٢٦٥، ١٢٦٦، ١٢٦٧، ١٢٦٨، ١٢٦٩، ١٢٧٠، ١٢٧١، ١٢٧٢، ١٢٧٣، ١٢٧٤، ١٢٧٥، ١٢٧٦، ١٢٧٧، ١٢٧٨، ١٢٧٩، ١٢٨٠، ١٢٨١، ١٢٨٢، ١٢٨٣، ١٢٨٤، ١٢٨٥، ١٢٨٦، ١٢٨٧، ١٢٨٨، ١٢٨٩، ١٢٩٠، ١٢٩١، ١٢٩٢، ١٢٩٣، ١٢٩٤، ١٢٩٥، ١٢٩٦، ١٢٩٧، ١٢٩٨، ١٢٩٩، ١٣٠٠، ١٣٠١، ١٣٠٢، ١٣٠٣، ١٣٠٤، ١٣٠٥، ١٣٠٦، ١٣٠٧، ١٣٠٨، ١٣٠٩، ١٣١٠، ١٣١١، ١٣١٢، ١٣١٣، ١٣١٤، ١٣١٥، ١٣١٦، ١٣١٧، ١٣١٨، ١٣١٩، ١٣٢٠، ١٣٢١، ١٣٢٢، ١٣٢٣، ١٣٢٤، ١٣٢٥، ١٣٢٦، ١٣٢٧، ١٣٢٨، ١٣٢٩، ١٣٣٠، ١٣٣١، ١٣٣٢، ١٣٣٣، ١٣٣٤، ١٣٣٥، ١٣٣٦، ١٣٣٧، ١٣٣٨، ١٣٣٩، ١٣٤٠، ١٣٤١، ١٣٤٢، ١٣٤٣، ١٣٤٤، ١٣٤٥، ١٣٤٦، ١٣٤٧، ١٣٤٨، ١٣٤٩، ١٣٥٠، ١٣٥١، ١٣٥٢، ١٣٥٣، ١٣٥٤، ١٣٥٥، ١٣٥٦، ١٣٥٧، ١٣٥٨، ١٣٥٩، ١٣٦٠، ١٣٦١، ١٣٦٢، ١٣٦٣، ١٣٦٤، ١٣٦٥، ١٣٦٦، ١٣٦٧، ١٣٦٨، ١٣٦٩، ١٣٧٠، ١٣٧١، ١٣٧٢، ١٣٧٣، ١٣٧٤، ١٣٧٥، ١٣٧٦، ١٣٧٧، ١٣٧٨، ١٣٧٩، ١٣٨٠، ١٣٨١، ١٣٨٢، ١٣٨٣، ١٣٨٤، ١٣٨٥، ١٣٨٦، ١٣٨٧، ١٣٨٨، ١٣٨٩، ١

بۆرۈوخانى ئۇ مېرئىشىنانەو لە پاشان دەولەتى بۆسمانى! لە بەشى سى
 يەمدا، لە بزاشى مەشروته خوازی ئىتتىحادیەکانم کۆلیوہتەوہ ھەرۈہا
 باسی دەوری کوردم کردوہ لەو بزافەدا. لە بەشى چوارەمدا لە ھۆکارەکانی
 لکاندنە باشووزی کوردستانم بە عێراقی ەەرەبی کۆلیوہتەوہ لەم بەشە
 جەختم لەسەر چەند ھۆکارێکی نیۆدەولەتی و ھەریمی و خودی کردوہ
 کە ھەر ھەموویان ەک زنجیرەیک بە یەکەوہ پەیوہست بوونە و لە ناکام
 ئەو بەشە کوردستان لە رێگای کۆمەلە گەلان لە پاشان UN بۆتە
 بەشێکی (شەری) دەولەتی عێراق، لە بەشى پێنجەمدا -کە خۆی لە
 خۆیدا سەرباسیکی جیانە کراوہی بەشى چوارەم- باسی کۆنگرە ی ھەیرەم
 کردوہ ھەرۈہا باسی ھەلۆتستی سەرانی ئینگلیزم لەو کۆنگرە یەدا لە
 بارە ی چارەنووسی مەسەلە ی کوردەوہ کردوہ.

لە دوا بە شیش ھەولم داوہ بە کورتی لە کاریگەرە ی داگیرکرن لە سەر
 کەسایەکی کورد بدویم. ئەوہ ماوہ بلیم ئەوہ یە کە ئەو نووسینانە ھەر بۆ
 زیاتر دەولە مەند کردنی کتیبی «کوردستان چۆن داگیرکراوہ دابەشکرا»
 نووسراون بە تاییە تی بەشى سى یەم کە تەنھا ھەندێ زانیاریم زێدە کردوہ
 ئەگەر نا تەنھا بەشى دووہ می کتیبی ناوبراوہ.

سەلام

۲۰۰۰/۱/۱۵

بهشی یه کهم

له جیانی پیشه کی

فهتواکهی مهلای خهتێ یا ریچار وه؟

بیجگه له ههندی نووسهری ئەکادیمی و بهویردان، ئەگەرنا زۆر نووسهری کورد ههرهسی میرنشینی سۆران دهخه نه ئەستۆی مهلای خهتێ. ههموو بانگهشه کهشیان ئهوهیه گوایه مهلای خهتێ فهتوای داوه بهوهی ئهوهی شهری ئۆسمانی یهکان بکات ئهوا باوهری نامینێ و تهلاقی دهکهوێ. ئیمه لهم کورته نووسینه دا جهخت لهسهر ئهوه دهکهین که ههرهسی میرنشینی سۆران هیچ پهیوهندی به مهلای خهتێ وه نهبووه. بۆ سهلماندی رایه کهشمان ئهوا بهکورتی ئهوا راستی یانه دهخهینه روو:

یه کهم: ئهوانه ی داکۆکی له میر موحهمه دیش دهکهن جهخت لهسهر ئهوه دهکهن که میر زۆر توند و رهق بووه له پیناوی دهسهلاتی خۆی له کوشتنی نزیکترین کهسی خۆشی نهسه له میته وه. فرێزه دهبارهی بێ رهحمی میر موحهمه دهنووست: «لهشهری ئامیدی دا خیتلیکی ههر له بهر ئهوه قهرکرد، چونکه نازایانه بهر ههلتسیان کرد» لهسهر ئهوه بنه مایه، ئەگەر مهلای خهتێ به قسهی رهشید پاشای ئۆسمانی فهتوای دابی و سوپای سۆرانی لهشهر سارد کردبیته وه چون مهلای خهتێ و یراوه له وهواندز بمینێ؟! ده بێ مهلای خهتێ له باوک و مام و ئاموزاکانی میر خوشه و بستر بووبێ؟!!

دووه: له پاش ههرهسی میرنشینی میر موحهمه د، میر به دهستی

ئۆسمانی يەكان كۆژرا. لەپاش تیرۆركردنی میر موحه‌مه‌د، مه‌لای خه‌تی هه‌ر له‌ ره‌واندز مایه‌وه. جا نه‌گه‌ر مه‌لای خه‌تی فه‌توای وای ده‌بی -که راسته‌وخۆیان ناراسته‌وخۆ بۆته له‌ نیوچوونی میر موحه‌مه‌د- ده‌بی بۆچی براه‌یکانی میر موحه‌مه‌د تۆله‌یان له‌ مه‌لای خه‌تی نه‌کردیته‌وه. مه‌لای خه‌تی به‌خۆی و بنه‌ماله‌که‌ی هه‌ر له‌وێ بمیستی و براکان و لایه‌نگران میر موحه‌مه‌د هیچی پێ نه‌لێن؟!

سێ یه‌م: هه‌ندێ ده‌یان‌ه‌وێ «فه‌تواکه‌ی» مه‌لای خه‌تی والیک بده‌نه‌وه که مه‌لای خه‌تی بۆ به‌رژه‌وه‌ندی می‌ری سۆزان نه‌و «فه‌توایه‌ی» داوه هه‌روه‌ها ده‌لێن که «ئیسلامه‌تی» پالی به‌ مه‌لا ناوه نه‌و فه‌توایه‌ بدات. به‌لام نه‌گه‌ر به‌وردی له‌ره‌ه‌وشی دینی و سیاسیی نه‌وسا بکۆلینه‌وه بۆمان ده‌ردده‌که‌وێ که نه‌و رایه‌ش له‌جێ ی خۆی نی یه‌، چونکه نه‌گه‌ر شه‌ری نیوان سوپای سۆزان و ئۆسمانی له‌ ئیسلام جائیز نه‌بی؛ نه‌وا شه‌ری سوپای سۆزان له‌گه‌ڵ سوپای ئامیدی و بۆتان و بابانیشت جائیز نی یه‌. ده‌بی مه‌لای خه‌تی هه‌نده بی ئاگایی له‌ دین که شه‌ری ئۆسمانی و کورد به‌ حه‌رام بزانی و شه‌ری کورد-کورد به‌ حه‌لال بزانی؟!

چواره‌م: میر موحه‌مه‌د شه‌ری ئی‌ران و ئۆسمانی هه‌روه‌ها شه‌ری بابان و بۆتان و بادینانیشت ده‌کرد، هه‌ر‌بۆیه نه‌ک می‌ره کورده‌کان به‌هانی نه‌هاتن به‌لکو زۆریان پێ خوش بوو که میر تووشی نه‌و چاره‌نووسه‌بی. به‌واتای مه‌سه‌له‌ی هه‌ره‌سی می‌رنشی‌نی سۆزان ته‌حصیلی حاصل بوو عه‌قل قه‌بوولی ناکات که می‌رنشی‌تیک به‌ فه‌توایه‌ک له‌ ناو‌ب‌جێ نه‌گه‌ر گریمان هه‌ندێ له‌که‌لی شه‌یتان نه‌هاتنه‌ خوارێ و تیان نه‌وا نه‌و می‌رنشی‌نه‌ به‌و

فەتوایە لەناوچوو. لیترەدا دەپرسین ئەدی میرنشیینی بۆتان، بادینان، بابان، ئەردەلان بەفەتوای کام مەلا لەناو چوون؟!

پێنجەم: ئەم کورتە نووسینە دەیفد ماکدۆل کە لە ٤٢-٤٤ی کتێبەکی «میترووی نوێ ی کوردان» بەناوی «میر موحەمەدی رەواندز و ھەرسە میرنشیینی سۆران بلاوکراتیەو تەواو ئەو رایانە پوچەل دەکاتەو کە کەسیکی وەک مەلای خەتێ فەتوای وای دا، ماکدۆل لەم نووسینەدا، ئەو دەخاتە روو کە رێچارد و دی جاسوسی ئینگلیز لە ناوچەدا رۆتی سەرەکی بینیوە لە قەناعەت پێ ھێنانی میر موحەمەد کە تەسلیم بە سوپای ئۆسمانی بێ. ئێمە ئەم رایە ماکدۆل لەبەر ئەم دوو ھۆیە سەرەکی یە بە پەسەند دەزانین:

یەکەم: ماکدۆل خۆی نووسەرێکی بیانی یە. بەقەولی خۆمان غەیرەدینە مەلای خەتێ-یش زانیەکی دینداربوو. ماکدۆل شارەزایەکی باشی لەبارە میترووی کوردان ھەیە و دەشزانێ ئەو کێشە یە لەناوچەدا ھەیە و گروپی لەنووسەرانی کورد لەروانگە یەکی «نادینی» یەو تەواوی روخانی میرنشیینی سۆران دەدەنە پال زانیەکی دینی وەک مەلای خەتێ! لیترەدا مەروە ھەست دەکات کە ماکدۆل ئەکا دیپانە تر لەھەندێ نووسەری کورد لەمەسەلە کە دەروانی و بە پالپشتی دۆکیۆمینتەکانی ئەوسا، ناراستەوخۆ دان بەو دەنێ کە رێچارد و دی موحەمەدی رازی کردووە تەسلیم بە سوپای ئۆسمانی بێ نەک مەلای خەتێ!

دووەم: ئەوانە لەسەر مەلای خەتێ یان نووسیوە ھەموو رایەکانیان -بەبێ ئێ وردبوونەو و لیکۆلینەو- لە کتێبی میرانی «سۆران»

وهرگرتوه هیچ بیانیی نهو تاوانه‌ی نه‌خستوته نه‌ستوی مه‌لای خه‌تی،
چونکه نه‌گه‌ر شتی وا هه‌بوایه نه‌وا رۆژه‌لاتناسه‌کان و مسۆنیره‌کان نه‌ک
هه‌راسیان ده‌کرد، به‌لکو زۆر گه‌وره‌شیان ده‌کرد بۆ نه‌وه‌ی ناکامی خۆیان
بپێکن!

هه‌ر نه‌و راستیانه‌بوون وایان لێ کردم نه‌م کورته نووسینه‌ی ماکدۆل له
نێنگلیزی یه‌وه بکه‌مه کوردی.

میر موحه مہدی رھواندز و ھەرھسی

میرنشینی سۆران

لەنیۆ دامەزرتێھە رانی میرنشینی سۆران دا، میر موحه مەد لە پێشەنگی ھەمەیان بوو، کە ھەم دل ڕەق و توندبێ، ھەم ئارەزووی بێ کە سنووری دەسلاتی میرنشینە کە ی فراوانتر بکات، لە سالی ١٨١٤ باوکی خۆی لەکار لابرد^(١) لە پاشان دەسبەجێ نەیارەکانی خۆی لەنیۆ بازەنی سەرکردایەتی سۆران دا لەنیۆ بردن. کۆنە «خەزەدار» ی باوکی یە کەم کەس بوو کە وەبەر ڕقی ئەو کەوت. لە پاشان ھەردوو مامە کە ی « کورەکانیان تووشی ھەمان چارەنۆس بوون. لە ئاکام کەس لەنیۆ میرنشین نەما جورئەتی ئەو بکات لەبەری قیت بێتێھە، لە پاش زامن کردنی رەوشی ناوخۆی میرنشین، میر دەرفەتی ئەو ی بۆ رەخسا کە بەنیازیکی داگیرکارانە ڕوو بکاتە ھاوسێکانی ھێرشێ کردنە سەر و ئەو خێلانە ی لە دەورووبەری میرنشینە کە ی ھەبوون یە ک لەدوا یە ک ی خستنی ژێر دەسلاتی خۆی. ئەو خێلانە ی وەبەر شالای میر کەوتن: خێلەکانی شێروان، برادۆست، سورچی، خوشناو و مامش بوون. میر نەسلیمی یەو» لە کوشتنی ئەو سەرۆک خێلانە ی کە دیاربوو نەیان دەویست بێتێھە ژێر دەسلاتی وی. ھەروەھا میر شارۆچکە ی نزیکی بە میرنشینە کە ی گرت، کە ئەویش شارۆچکە ی ھەریر بوو. ئەو شارۆچکە یە کۆنە پایتەختی سۆران بوو، بەلام بۆ ماوێ نزیکی نیو سەدە لە ژێر دەستی بابانیەکان بوو، بەگرتنی ھەریر دووبارە ململانێ لەنیوان بابان و سۆران بوو یایەو کە پیش

(١) باوکی میر کە ناوی مستەفا بوو» لە نزیکی سالی ١٨١٠ ھەو بەمیری سۆران. لە پاشان لە ژبانی دوور لە سیاسەت ژیاو تا سالی ١٨٢٦ کۆچی دوا ی کردوو.

چەند سالتىك باوكى مير كۆتايى بەو مىللىتى يە ھىتابوو. ئەمە و مير دەستى بەسەر ئەو ناوچە يەش داگرت كەسئور درابوو بە ھەردوو زاہەو، دجلە و سنورى ئىيران. لە سالى ۱۸۲۳ شارۆچكە يەكى تىرى بابانى يەكانى گرت كە ئەو يەش شارۆچكە يە كۆيە بوو ھەروەھا بە گرتنى ھەولتەر و پردى - ئالتون كوپرى - توانى دەسلەتتى خۆي بىكە يەنە تە سنورى دەشتى ميزۆپوتاميا. سالى نايىندە توانى رانىەش بگرتى كە دەكە وىتە نىوان ناوچە يەكى چىايى يەو.

ئامانجى نايىندە مير ميرنشىنى باديان بوو، مير سەئىد ئامىدى ناسرابوو بەو يە كە ميرىكى لاواز و بى دەسلەتە. لە سالى ۱۸۳۱ داسنى (شىخانى يە) يەزىدى يەكان سەرۆكى خىلى مزورىان كوشت بوو. كوشتنى (عەلى ئاغاي) بالە تەي گەورە مزورىان، و بى دەنگ بونى مير سەئىدى ئامىدى بۆ سزادانى يەزىدى يەكان وى لە مير كرد كە ئەو مەسەلە بەكاتە بەھانە يەك بۆ گرتنى ميرنشىنى باديان.

لە ئاكام مير بەلتنى بەخۆي دا كە گوندەكانى شىخان، كە دەكە وىتە رۆژھەلاتى موسل ويران بكات. مير كۆمەل كۆي يەزىدى يەكانى كرد ھەزاران پىساو و ژن و مىندالى لى كوشتن و ھەروەھا تەواوى كۆمەلگە يەزىدى لەوى راپىچ كردن. ئەو يە رزگارى بوو، كە ژمارە يەكى كەم بوون، بەرەو باكورى تورعابدین، كە دەكە وىتە رۆژھەلاتى ماردین يان بۆ (جبل سنجار) كە دەكە وىتە رۆژئاواى موسل، ھەلاتن، كوشتنى ئەو ژمارە زۆرى يەزىدى يەكان بىجگە لەمەسەلە ي تۆلەسەندەنەو لەسەر چەند شەنگستە يەك پاساوى بۆ ھىنرايەو. داسنى يەكان دوژمندارىەكى كۆنيان دەگەل سۆران ھەبوو. ئەوان لە ھەندى دەرفەتى پىششوو دەسلەتتى

گهواره‌کانیان له میرانی نامیدی په تکرر دۆته وه. داسنی په‌کان و هاودینه‌کانیان له (جبل سنجار) چهند جارئ هتیرشیان کردۆته سهر گونده‌کانی دهشتی موسل تا له ئاکام له‌به‌رامبه‌ردا ئوسمانی په‌کان له ماوه‌ی سالانی ۱۷۶۷-۱۸۰۹ چهندان جار هتیرشی سه‌ریازی یان کردونه‌ته سهر. ههر له‌و ساوه، بوونی یه‌زیدیه‌کان ترسی دروست ده‌کرد، ئه‌و جاره‌ش به‌کوشتنی گه‌وره‌ی مزووری یان سه‌لمان‌دیان که مه‌یلیکی ترسناکیان هه‌یه. وێرای هه‌موو نه‌مانه‌ش به‌ حوکمی ئه‌وه‌ی یه‌زیدی په‌کان هه‌رته‌قی «کافر» بوون، بۆیه‌ ببونه هه‌نجه‌تییکی مه‌نتیقی که له‌لایه‌ن میره‌وه‌ لی بدرتین پاش ئه‌وه‌ی ده‌رکه‌وت که میر سه‌عید ناتوانی به‌ نه‌رکی خۆی وه‌ک ده‌سه‌لایه‌تییکی به‌ ده‌سه‌لات رابی و تۆله‌ی مزووریه‌کان بکاته‌وه. بۆیه‌ میر سالی ۱۸۳۳ شارۆچکه‌ی ئاکری ی گرت و حاکمه‌کی لادا. میر له‌پیشه‌ره‌وی خۆی به‌رده‌وام بوو تا له‌ پاش گه‌مارۆدانیه‌کی کورت توانی نامیدی بگرئ. میر سه‌عیدی ده‌ره‌راند. و گوی پرایه‌لیکی بادینی له‌ شوتنی ئه‌و دانا. هه‌روه‌ها زاخۆ و ده‌ۆکیشی گرت ئه‌و دوو شارۆچکه‌یه هه‌ر بۆ بازرگانی گرنگ نه‌بوون، به‌لکو چونکه هه‌ردوو ده‌که‌ونه‌ نیوان موسل و جه‌زیره‌وه (جزیره بن عمر) ئه‌و شوتنه‌ش شوێنیه‌کی ستراتیژی بوو. وه‌نه‌به‌ی ده‌سه‌لاتدارانی ئوسمانی بی ئاگابوین له‌و کارانه‌ی میر، به‌لام هتیریه‌کی ناوخۆی ئه‌و تۆیان له‌به‌رده‌ست نه‌بوو بۆ ئه‌وه‌ی مامه‌له ده‌گه‌ل میر موحه‌مه‌د بکه‌ن ئه‌وان ته‌واو مژۆل بوون به‌ ئیبراهیم پاشاوه، چونکه ئیبراهیم پاشا سووریا ی گرت بوو خه‌ریک بوو نه‌نادۆلیشی داگیرده‌کرد هه‌روه‌ها ئوسمانی په‌کان ده‌ترسان که میر موحه‌مه‌د به‌کرده‌وه

په یوه ندى ده گهل هېزه کانی مصر هه بئ.

هه رچهنده مير موحه محمد مير ټکى بى رحم و در بوو، به لام ناتوانى نکولى نه و ههش بکړئ که پاش نه و هى هيرشه کانی بۆ ته مېت کردنى نه ياره کانی به رهو داسه کاندن ده چوون، جوړټک له نارامى و ناسايش له ناوچه که دا بهر قه رار کړدېو که پيتشر خه لکه کانی ناوچه که شتى و ايان به خو ووه نه بينى بوو. نه مه وای له والى به غدا کړد که له شایلو غانېکدا دان به ده سلا تى مير دابنې و له قه بى پاشای پت بدات. له ناکام، مير موحه محمد وهک بریکار ټکى نوسمانى له ناوچه که دا ياسا و نيزامى به سهر نو ناوچانه ی ژير ده سلا تى خو ی ده سه پاند. ههروهک له ميرى کوردی چاوهری دهکرا، شیمانه دهکرا، که مير شتوان ټکى سهرکه و توو بدوزيته وه بۆ مامه له کړدن له گهل نه سته نبؤل.

له نه سته نبؤل زهنگه کانی نيگه رانی ده زرين گانه وه و ده بوو نوسمانى يه کان هېچ ده رفه تې به فيرو نه دن و ده سته جې ده ست به کارين، هه رچى مير موحه محمد بوو نه و به رهو دجله له پيتشره وى دابو له دژى مير نشينى بۆتان تا توانى ده ست به سهر جهزيره ی - شوتنى ميرانى بۆتان - به درخانه کان (ميرى نه زيان) بگړئ و له ناکام ترسيکى زوری خسته دلې خه لکى «حصن کيف»، «نصيبين» هه تا «ماردين» يش. له کاتى پيتشره وى مير بۆ بۆتان ناچار بوو به گهرمى به رهو ناميدى بگه رپته وه، چونکه مير سه عيد دووباره ده سته به سهر ناميدى داگرت بۆوه له پاش ټيکو شانىکى ترسناک مير توانى دووباره ناميدى له ده سته مير سه عيد به سه نيته وه. له ټوله ی نه و شه رده دا، مير زوريه ی دانيشتوانه سهره کى يه کانی نه و ناوچه يده به سهر شيره و» کړدن و به شتويه کى

ره‌سمیش بادینانی لکاند به‌ره‌واندزه‌وه و به‌کرده‌وه‌ش میره‌کانی به‌هدینانی له‌نیټو بردن^(۲).

له سالی ۱۸۳۴ ره‌شید موحه‌مه‌د پاشا، سه‌رۆک وه‌زیرانی پیش‌شووی ئوسمانی و حاکمی سیاسی نه‌وسا، وه‌ک به‌رپرسی هیتزکی گه‌وره‌ی ئوسمانی به‌ده‌رکه‌وت، نه‌رکی سه‌ره‌کی ره‌شید پاشا بریتی بوو له‌نیټو بردنی میرانی کورد. نامانجی یه‌که‌می ره‌شید پاشا وه‌ک پیش‌بینی ده‌کرا له‌نیټو بردنی میر موحه‌مه‌د بوو، که له هه‌موو ناوچه‌کان کشابۆوه خۆی له‌شارۆچکه‌ی عاصی و قائمی ره‌واندۆز -که ده‌که‌وینه ناو جه‌رگه‌ی سۆزان- قایم کړبوو. کاتی ره‌شید پاشا، هاته هه‌ریمی سۆزان له گه‌روی ره‌واندۆزه‌وه هیتزه‌کانی والی به‌غدا و موسل یش پتی گه‌یشتن. ره‌وشی خۆ به‌ده‌سته‌وه‌دانی میر موحه‌مه‌د رو‌ناکی یه‌کی گرنگی ده‌خسته سه‌ر ره‌وشی سیاسی ناوخۆ. بو‌ئه‌وه‌ی چیت‌ر خوتن نه‌رئۆ و پیش‌ره‌وه‌ی سوپای عوسمانی کاره‌ساتی زیاتری لی نه‌که‌و‌یت‌ه‌وه به گوته‌ی دابی باوی خۆ به‌ده‌سته‌وه‌دان^(۳)، میر موحه‌مه‌د به به‌ل‌تینی ره‌شید پاشا ده‌سخه‌رۆ بوو. ره‌شید پاشا په‌یمانی به میر دابوو که به‌سه‌لامه‌تی ته‌سلیمی نه‌سته‌نبولی به‌کات هه‌روه‌ها له پاش خۆ به ده‌سته‌وه‌دان دووباره بیکاته‌وه میر له میرنشینه‌که‌ی خۆی دا، به‌لام نامه‌کانی ریچارد ودی جاسوسی به‌ریتانی وا ده‌رده‌خه‌ن که تۆزی پیلان چه‌نین‌تکی چتر و ئالۆزتری هه‌بووه (وه‌ک له‌وه‌ی

(۲) چنگه‌روه‌ی میر سه‌عه‌د، که ناوی اسماعیل بوو به ماوه‌یه‌کی کورت پاش هه‌ره‌سی میر موحه‌مه‌د گه‌راوه نام‌تدی، به‌لام هه‌رزوو والی موصل له‌سه‌ر کاری لاهرد، نه‌ویش له ئاکامدا راه‌په‌ری به‌لام له‌پاشان گه‌راو دوور خرایه‌وه.
(۳) به‌راوردی جیها راه‌که‌کان، به‌که چاله‌اند، به‌قوونه، گه‌لی پتی نه‌شتمان، ل ۲۹، جوادک، بزافی ناسیونا‌لیستی کورد ل ۱۷۱-۱۷۳، لۆنگریک، چوار سه‌ده، ۲۸۶، محمد امین زکی، خلاصه-ل ۲۳۲-۲۳۳.

پیشه‌وه ناماژهی بۆ کراوه (هه‌ره‌سی میرنشینی سۆران) راسته‌وخۆ
 په‌یوه‌ست به‌وه به‌مملاتی ی زله‌یزه‌کان و دوژمنداری ئیره‌یی نیوان
 ده‌سه‌لاتدارانی ئوسمانی (والی به‌غدا و ره‌شید پاشا) و قاجاری یه‌کان، له
 سالی ۱۸۳۵ ریحارد ود، وه‌ک دیپلوماتیکی گه‌نج له‌ نه‌سته‌نبۆله‌وه بۆ سوریا
 نێردرا بۆ نه‌وه‌ی بزانی هیچ ده‌رفه‌تی ده‌ره‌خستی بۆ نه‌وه‌ی یاخی بونیکی
 سه‌رکه‌وتوو له‌دژی سوپای مصری له‌سوریا داگیرکراو به‌ریا بکری و له‌ ئاکام
 بتوانی ده‌سه‌لاتی عوسمانی بۆ ناچه‌که به‌یئدریته‌وه. له‌پاشان ود خۆی
 گه‌یاندۆته ره‌شید پاشا (که به‌له‌ناوبردنی میر موحه‌مه‌د خه‌ریک بو). ئه‌و
 هه‌ولێ و د بۆ نه‌وه‌به‌وه که دلتیا بی ئا خۆ نه‌و ده‌نگۆیه‌ی له‌باره‌ی ده‌ست
 تێکه‌لکردنی ره‌شید پاشا له‌گه‌ل مصری یه‌کان له‌ نه‌سته‌نبۆل بلازبۆنه‌وه
 راسته‌یان نه‌. ود به‌بی بیرکردنه‌وه‌یه‌کی قوول به‌ئاشکرا ره‌شید پاشای به
 خیانه‌ت تۆمه‌تبار کرد له‌ئاکام ود ناچاربوو به‌دزی خۆی ون بکا و به‌شه‌و
 له‌خوارووی دیجله‌وه خۆی بگه‌یه‌نه‌ته به‌غدا. ود گه‌یشت به‌وه ئه‌و قه‌ناعه‌ته‌که
 نه‌گه‌ر سوپای ئوسمانی یه‌کان هه‌ول به‌دن ره‌واندز بگرن ئه‌وا دوچاری
 شکانیکی حه‌یا به‌ر ده‌بن. ود له‌به‌غدا له (مقیم)ی کۆمپانیای هیندی
 رۆژه‌لاتی زه‌نیکی به‌رگۆی که‌وت بوو به‌وه‌ی روسه‌کان خه‌ریکن له‌ ته‌هران
 قاجاره‌کان هان ده‌ده‌ن که چاودێری گۆرانکاریه‌کانی سه‌رسنوریکه‌ن. ود و
 جه‌نابی «مقیم» به‌مه‌ ناره‌حه‌ت بوون، چونکه له‌ کاتیکدا به‌ریتانیا خه‌ریکی
 مه‌شق پێ کردنی سوپای قاجاری بوو که‌چی له‌به‌رامبه‌ردا شای ئیران له
 جیاتی روسیا کاری ده‌کرد و له‌سنوری رۆژه‌لاتی ئه‌میراتۆریه‌تی ئوسمانی دا
 له‌ دژی به‌رژه‌وه‌ندی یه‌کانی به‌ریتانیا جم و جۆلی ده‌کرد. ئه‌و ره‌وشه‌ سیاسی

یدی ئەوسا و بەرزەوهندی یەکانی بەربتانیا، وایان لە ود کرد بریاریدا کە
 عەلی رەزای والی بەغدا بێت، هەر بۆیە ود داوای بێینی عەلی رەزای کرد.
 عەلی رەزا خۆی شەخصی میر موحەممەد دەناسی. ود بەی کێشە توانی عەلی
 رەزا قەناعەت پێ بێت کە ئەگەر هێزەکانی ئوسمانی و سۆران پوو بە پرووی
 یە کتر ببنەو ئە رواندز ئەوا ترسی هەرەسی سوپای ئوسمانی یان هێزەکانی
 میر موحەممەد لە رواندز شتیکی حەقی دەبێ. بەواتای ود باوەری وا بوو کە
 لە نیوچونی سوپای ئوسمانی یان سۆران هەردووکیان لە بەرزەوهندی ئوسمانی
 دانێ یە، بۆیە ود باوەری وابوو -کە شەری هەردوو لا- بۆ شایی لەناوچە کە
 دەخولقێت و لەو رێگایەو قاجارەکان، کە پێشتر سلیمانی و شارەزووریان
 داگیر کردبوو، دەتوانن بەرەو ناوچە کە پێشەوی بکەن؛ جا بۆ ئەوێ قەلایە کە
 لە بەردەم پێشەوی قاجاری یەکان دروست بکری، ئەوا ود وای پێ باش بوو
 کە هێزەکانی ئوسمانی و میر موحەممەدی «تۆبە کار» پەشیمان بۆووە لە بەردەم
 قاجاری یەکان یە کە بخزێن و قەلایەکی توندیان لێ پێک بهێنێ. عەلی
 رەزای والی بەغداش، دەیهوێست پلانە کە ی رەشید پاشا هەرەس پێ بێت
 دەس پێشخەریە کە بێ بە مۆلکی خۆی^(٤)؛ بۆیە ئەو پێشنیاری و دی پەسەند
 کرد بەوێ ود گەشتیکی پر ترس بەرەو رواندز بکات بەو ئامانجە ی بتوانی
 بەخۆی میر موحەممەد قەناعەت پێ بێت کە تەسلیمی ئەستەنبۆل بێ.

زەحمەت بوو ود بتوانی لە کارە کە ی سەرکەوتووبێ، چونکە لە رواندز
 هەر تەنیا میر موحەممەدی نەبێ، بەلکۆ بریکاری قاجاریش لەوێ بوو

(٤) عەلی رەزا پاشا پالەنرێکی تری هەبوو، رەشید پاشا و عەلی رەزا کە یغان بە
 یە کتر نەدەهات، بۆیە عەلی رەزا پێشوازی لەو دەرگەتە کرد بۆ ئەوێ
 سەرکەوتنە کە بۆ ئەو بگەڕیتەو.

خهریکی دانوستان بوون له باره ی نه وه ی میر موحه ممد به ره و ئیران هه لیب، له ویش قاجاری یه کان پالېشتی ده کهن له دژی سوپای ئوسمانی^(۵). و د دلی به وه خوښ بووه که توانیویه تی بریکاری قاجار هه راسان بکات که پې ی و توه که چۆن ئیرانیښ له هه مان کاتدا پېشنیاری هاوکاری کردنی ده گه ل تورکه کان کردووه بۆ هه رس پې هینانی میر موحه ممد! و د ناگاداری نه و پېشنیاری ئیران بووه، چونکه له نهسته نبۆل سه فاره تی به ریتانیا نه و هه والهی پې راگه یان دبوو هه روه ها و د توانیویه تی میر موحه ممد ناگادار بکاته وه به وه ی سوپای علی رها ته نیا چوار کاتژمیر به پې له ره واندز دوورن. دیبلۆماسیه تی و دکاری خوی کردووه، چونکه میر موحه ممد پاش نه وه ی له و هه والانه «ردبۆته وه هه ر» ها که له لایم «ود» وه دلتیا کراو» که به سه لامه تی ده یگه یننه نهسته نبول، به به لینی علی رها هه لڅه تاوه، که به لینی دابو دووباره بیکه نه و» میر له رواندز بۆ نه وه ی سنور له پېشره و ی ئیران بپاریزی. له ناکام، میر موحه ممد بیرۆکه ی هه لاتن به ره و ئیرانی په تکرده وه و که قاجاری یه کان بۆیان پېشنیار کردبوو، و رازی بوو که خوی به دهسته وه بدات. هه رچه نده میر موحه ممد له ژیر چا «دیری ره شید پاشا، نه ک علی رها، به ره و نهسته نبۆل گه شتی کرد به لام ره شید پاشا به و هیوا یه بوو که له به ره ی جه نگدا میر موحه ممد له نیو به ری، بۆیه بۆ نه وه ی ره شید پاشا دلی ناوبخواته وه و به ناشکرا میر موحه ممد ریسوا

(۵) نهم مهرجانه بهو راستیهانه ئالتوز دهن چونکه له ۲۰ سالی رابردوودا، میر موحه ممد شهر ی راگه یاند له دژی ناوچه ی ژیر دهسه لاتی ئیران، میر هه ر پینج سال پتشت شارۆچکه ی کۆیه ی له ژیر دهسه لاتی ئیران دهره تنابوو له بهرامهر دا ئیران به زانیی نه و هۆیا نه داوای بۆاردنه وه ی ده کرد.

بهشی دووهم

**هۆي مللانيي دهولەتي ئوسمانى و
ميرانى كورد لەسەددى نۆزدەهەمدا**

پیشہ کی

به‌هۆی هه‌لکه‌وت‌ه‌ی جوگرافی کوردستان، کورده‌کان هه‌ریه‌که له‌ناوچه‌ی خۆی میرنشینیکی دامه‌زراندووه، پێکهاته‌ی ئه‌و میرنشینه‌ش، به‌گوێره‌ی دابی سه‌رده‌م و له‌سه‌ربه‌نمه‌یه‌کی خێله‌کی دامه‌زراون، به‌رژه‌وه‌ندی میرو به‌گ و ئاغا و شیخ له‌سه‌ره‌وه‌ی هه‌موو به‌رژه‌وه‌ندیه‌کان دابووینه، له‌پاش شه‌ری چالده‌یران له‌پێگای مه‌ولانا ئیدریسی بدلیسی، په‌نجاوپێنج میری کورد له‌قه‌له‌مه‌ری کوردستانی عوسمانلیدا میرنشینی سه‌ربه‌خۆیان هه‌بووه. ئه‌گه‌رچی له‌پاش ئه‌و شه‌ره‌ش ده‌وله‌تی عوسمانی له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تی ئێرانی سه‌فه‌وی کوردستانی دابه‌ش کردووه، به‌لام نێوان میرانی کوردو ده‌وله‌تی عوسمانی تا به‌رایێ سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌م له‌کاتی پچه‌ر پچه‌ر نه‌بێ، ده‌وله‌تی عوسمانی شه‌ری ئه‌و میرانه‌ی نه‌کردووه. له‌پاش ئه‌وه‌ی سوڵتان مه‌حموودی دووهم به‌یاریدا سیسته‌می مه‌رکه‌زیه‌ت به‌سه‌ر ده‌وله‌ت به‌ه‌پێنی و میرنشینه‌کان هه‌له‌وه‌شێنێته‌وه، به‌رایێ مملاتی ده‌ستی پێکده‌ر، له‌م نووسینه‌دا جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌وه‌که‌راوه‌ که‌ رۆژئاوا

دهستیکی بالای له‌ور و ژاندنی ئەو مەسەلەیه هەبوو هەر هەڵبەتە پێکهاتە ی هەریەک لە دەولەتی عوسمانی سەدە ی نۆزدەهەم میرنشینه کوردییەکان هۆکاری گرنگ بوون بۆ ئەو ململانێیە کە لە ناکامدا دەولەتی عوسمانی و میرنشینه کوردیەکانی لە نیتوچوون!!.

١- چارەنووسی مەسەلەی کورد لە نێوان بەرداشی عوسمانی و سەفەویەکان.

پیش شەری چال دێران (١٥١٤) هەریەک لە میرانی کورد و فارس و عوسمانلی خاوەنی دەسەلاتی خۆیان بوون. میران یکرد بەرلەو شەری چەند حکومەتیکی سەریەخۆیان نیمچە سەریەخۆیان دامەزراندبوو، وەک حکومەتی رەواوی (٢٣٠-٦٨٠هـ)، حکومەتی سالاری (٣٠٠-٤٢٠هـ)، حکومەتی حەسنەوی (٣٣٠-٤٠٥هـ) حکومەتی شەددادی (٣٤٠-٤٦٥هـ)، دۆستەکی (٣٥٠-٤٧٦هـ)، عەننازی (٣٨٠-٤٤٦هـ)، شەبنکاری (٤١٢-٦٥٨هـ)، کۆری گەورە (٥٥٠-٨٢٧هـ)، لۆری بچووکی (٦١٧-١٢٨٤هـ)، ئەر دەلان (٦١٧-١٢٨٤هـ)، مەلەکییە گەورە (٦٤٣-٧٨٥هـ)^(١) هەرچی فارسەکانیش بوون پاش ململانێی «مامون و ئەمین» هەر لە بەرایی سەدە ی سیتی کۆچی هەولیانداو لە دەسەلاتی عەرەب جیا بنەو، بەلام هەر لە سەر مەزەهەبی سووننی بێننەو و لە ناوچە ی خۆیان لە نێوان سالانی ٢٠٥ کۆچی تا ٣٨٩ چەند حکومەتیکی ئێرانی سوونە مەزەهەبیان دامەزراندووە: «حکومەتی تاهری (٢٠٥-٢٥٩هـ) حکومەتی سەفاری (٢٥٩-٢٧٩هـ)، حکومەتی سامانی

(۲۷۹-۳۸۹)^(۲) سامانییه‌کان توانیان ده‌ست به‌سەر زۆر ههریمی ستراتیژی دابگرن وهک «ههریمی پشت زى، خوراسان، سجستان، تهرستان، رى، کرمان» ههر له‌سه‌رده‌مى حکومه‌تى سامانیدا ململانى له‌نیوان تورک و ده‌وله‌تى سامانى روویدا له‌ئاکام تورکه‌کان توانیان ده‌وله‌تى سامانى بروخین^(۳). ئەمه‌و به‌حوکمی ئەوه‌ی دایکی موخته‌سه‌م-ی کوپی مەئمون تورک بووه، ده‌وله‌تى عه‌باسیش پشتی به‌هیزی تورکان به‌ستووه. له‌پاش سه‌رده‌مى سامانییه‌کانیش ده‌وله‌تى غه‌زنه‌وى (۳۸۹-۴۲۹) ده‌وریکى گرنکی هه‌بووه له‌ناوچه‌که‌دا، به‌لام به‌رووخانى ده‌سه‌لاتى غه‌زنه‌وى، سه‌لجوقیه‌کان توانیان له‌سالى ۴۲۹ی کۆچى ده‌وله‌تى سه‌لجوقى له‌ههریمی خوراسان دايمه‌زین^(۴). له‌پاش سه‌لجوقیه‌کانیش ۴۲۹-۵۹۰، ده‌وله‌تیک به‌نارى ده‌وله‌تى خوارزمى دامه‌زراوه، به‌لام له‌سالى ۵۹۹ مه‌غۆل توانی ده‌ست به‌سەر ئێران دابگرى.

لەم ماوه‌یه‌دا هیچ ململانییه‌کى ئایدیۆلۆژى یاخود مه‌زه‌به‌ی له‌نیوان تورک و فارس له‌ئارادانه‌بووه، حکومه‌ته‌کانى کورد، فارس، تورک هه‌موویان په‌یره‌وى نایینزای سوونه‌یان کردووه، به‌رایى کیشه‌که‌ش بۆ سالى ۹۰۶ی کۆچى ده‌گه‌ڕێته‌وه، دامه‌زراندنى ده‌وله‌تى سه‌فه‌وى له‌ئێراندا- له‌سالى ۹۰۷ سه‌فه‌ویه‌کان ناینزای «شیعه‌ی ئیمامى»یان کرده مه‌زه‌به‌ی ره‌سمى ده‌وله‌ت، زۆربه‌ی سه‌رچاوه‌ میتروویه‌کان جه‌خت

(۲) مجلة السنة، العدد (۵۰) ص ۲۳

(۳) مجلة السنة، العدد (۵۱) ص ۲۷

(۴) سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

له سه‌ر نه‌وه ده‌که‌ن که هۆی تێکه‌چوونی په‌یوه‌ندی نیوان میرانی کوردو ده‌وله‌تی سه‌فه‌وی ده‌که‌رتته‌وه بۆ سیاسه‌تی پر هه‌له‌ی شا نیسماعیلی سه‌فه‌وی به‌جۆرتیک هه‌ر له‌سالی ١٥٠٥ زایینی هێرشێ کردۆته سه‌ر کوردستان^(٥)، به‌لام میرانی کورد هه‌ر بۆ نه‌وه‌ی گوێرايه‌لی بۆ شا نیسماعیل پیشان بده‌ن دوازه له‌میرانی کورد ده‌چنه ته‌به‌رتز، به‌لام هه‌روه‌ک بدلیسی ده‌نووسی: میرانی کوردستان هه‌ر که گه‌یشتنه ته‌وره‌رتز، ته‌به‌رتز- به‌فه‌رمانی شا هه‌موو له‌کۆت و زنجیر دران و له‌زیندان هاوێژران^(٦) هه‌ر له‌وساله‌دا یازده میری کوردی دیکه، دیسان به‌رتیکه‌وتن، چوون و گوێی به‌فه‌رمانیی و په‌په‌وه‌کردنی خۆیان له‌شا راگه‌یتن، که‌چی نه‌مانیش هه‌ر به‌ده‌ردی دوازه مه‌یره‌که‌ی دی چوون و چاره‌نووسیان له‌چاره‌نووسی نه‌وان زیتر نه‌بوو^(٧).

رووداوه‌کانی ١٥٠٦ و ١٥٠٧-١٥٠٨ په‌یوه‌ندی نیوان میرانی کوردو ده‌وله‌تی سه‌فه‌وی زۆر ناخۆشترکرد وادیاریبو ده‌وله‌تی سه‌فه‌وی ته‌نیا ده‌وله‌تێکی داگیرکار نه‌بوو، به‌لکو له‌رووی مه‌زه‌به‌یییه‌وه‌ش ده‌یویست غه‌زووی کورد بکات، له‌به‌رده‌م هه‌ره‌شه‌ی سه‌فه‌ویدا میرانی کورد له‌به‌ر دووه‌وی سه‌ره‌کی مه‌یلیان به‌لای عوسمانیه‌کان به‌زووا: یه‌که‌م عوسمانیه‌یه‌کان له‌گه‌ڵ کورد هاومه‌زه‌ب هاوسنوواریون هه‌ردووکیشیان دوژمنی سیاسه‌تی فراوانخوازی ده‌وله‌تی سه‌فه‌وی بوون، دووه‌م:

(٥) د. شه‌مسێ نه‌سکه‌نده‌ر، مێژووی کورد له‌سه‌ده‌ی ١٦ هه‌مدا، وه‌رگێڕانی شوکوهر مسته‌فا، ل ٦٧

(٦) سه‌رچاوه‌ی پێشوو ل ٧٠ هه‌روه‌ها به‌روانه لا په‌ره (٦٩) کورد له‌ نه‌نسکلۆپیدیای نه‌سلامدا وه‌رگێڕانی هه‌مه‌که‌رم عارف.

(٧) سه‌رچاوه‌ی پێشوو ل ٧٠

عوسمانییه‌کان به‌لَینیان به‌میرانی کورد دابوو، که له‌ناوچه‌ی خۆیان میرایه‌تی خۆیان بکه‌ن، له‌سه‌ر ئه‌و به‌نهمایه، سه‌رکه‌وتنی ده‌وله‌تی عوسمانی له‌شه‌ری چال‌دێران شتیکی حه‌قی بوو، له‌وباره‌یه‌وه سالت قه‌تان ده‌نووسی: «وه‌فاو یارمه‌تی به‌نرخ‌ی کورده‌کان نه‌بوايه یاوز سولتان سه‌لیم پادشای عوسمانی به‌زه‌حمه‌ت به‌سه‌ر شا ئیسماعیلی سه‌فه‌وی زāl ده‌بوو»^(۸).

۲- شه‌ری چال‌دێران: سه‌ره‌تای یه‌ک بوون یان سه‌ره‌تای داگیرکردن و دابه‌شکردنی کوردستان

ئه‌وه‌ی له‌باره‌ی شه‌ری چال‌دێران‌ه‌وه نووسراوه ئه‌وه ده‌رده‌خات که هه‌ربه‌ک له‌له‌شکری عوسمانی و سه‌فه‌وی له‌سه‌ر خاکی کوردستان رووبه‌رووی یه‌که‌تر بوینه‌وه، ئه‌و شه‌ره‌ ته‌گه‌ر له‌رواله‌تدا مۆرکی فراوانخوازی پتوه‌ دیاری، به‌لام له‌ناوه‌روک‌دا له‌شه‌رتیکی مه‌زه‌به‌ی ده‌چن به‌جۆرتیک کاتێ له‌شکری شا ئیسماعیلی سه‌فه‌وی جارێکی دی شاری ته‌بریز ده‌گریته‌وه له‌یه‌ک روژدا (۱۴۰ هه‌زار) موستمانی سووننه مه‌زه‌هب ده‌کوژی، سولتان سه‌لیمیش له‌به‌رامبه‌ردا قه‌سابخانه‌یه‌ک له‌قه‌زلباشه توند‌پۆکانی ئه‌نادۆل پتیک‌دینی^(۹). له‌و نێوه، ده‌توانین ب‌لَین له‌دیدگای «مه‌نتقی عه‌قَل» میرانی کورد به‌چاکیان زانیوه پال‌ده‌نه سوپای عوسمانلی له‌دژی ده‌وله‌تی سه‌فه‌وی، مه‌ولانا ئیدریسی بدلیسی دهرۆتکی زۆر گرنگی له‌یه‌ک خستنی میرانی کوردو کۆکردنه‌وه‌یان له‌ژێر

(۸) صالح قه‌فتان، مێژوی نه‌ه‌وه‌ی کورد، ل ۳۸۴

(۹) مجلة السنة، العدد (۵۱) ص ۵۸

دهوله‌تی عوسمانی بینیه بدلیسی ته‌واو له پیکهاته‌ی میرنشینه کورده‌کان گه‌یشتبوو، ده‌یزانی نه‌وانه هه‌رگیز له‌نیو خۆیان یه‌ک نین وه‌ک ده‌لێن له‌خودا به‌یه‌ک زانین به‌ولاهه هیچ جوژه یه‌کی‌تیه‌کی دیکه‌یان له‌نیواندا نییه. به‌به‌لگه‌ش هه‌ریه‌ک له‌حکومه‌ته کورده‌کانی پێشوو هیچ په‌یوه‌ندیه‌کیان له‌نیواندا نه‌بووه به‌لکو هه‌ر می‌ره‌و له‌ناوچه‌ی خۆی سه‌ریه‌خۆ بووه، نه‌و ریکه‌وتنه‌ی بدلیسی- سه‌لیم بۆ سه‌ده‌ی شازده‌هه‌م، که بیری «ده‌وله‌تی قه‌ومی» له‌هیچ شوێنی ناوی نه‌بووه، هه‌ولێکی مه‌زنی بدلیسی بووه بۆ یه‌ک بوونی میرانی کوردو کوردستانی عوسمانلی، له‌نه‌زه‌ری محمه‌مه‌دنه‌مین زه‌کی میثروونوس، ریکه‌وتنامه‌ی بدلیسی- سه‌لیم نه‌و به‌ندانده‌ی له‌خۆگرته‌وه:

- ۱- پاراستنی سه‌ریه‌خۆیی میرنشینه‌کانی کورد.
- ۲- له‌سه‌ر کورده‌ پێویسته له‌هه‌موو شه‌ره‌کان یارمه‌تی تورک بدات.
- ۳- له‌سه‌ر تورک پێویسته یارمه‌تی کورد بدات له‌ده‌ست درێژیه‌کانی ده‌ره‌وه.

۴- ده‌بن کورد باجی شه‌رعی و خیرات بداته «بیت المال»ی ده‌وله‌تی عوسمانی^(۱۰). هه‌روه‌ها میرانی کورد ده‌بوايه له‌ کاروباری ناوخۆدا سه‌ریه‌خۆ له‌کاروباری ده‌ره‌کی‌دا سه‌یری ده‌می حکومه‌تی عوسمانیان بک‌ر‌د‌باو قسه‌ قسه‌ی حکومه‌تی عوسمانی بوو^(۱۱).

نه‌و ریکه‌وتنه له‌ناوه‌ڕۆک‌دا له‌سیسته‌می فیدرالی ده‌کات بدلیسی

(۱۰) حمدامین زکی: خلاصة تاریخ الکرد، ص ۱۸۲-۱۸۳

هه‌روه‌ها په‌روانه گۆڤاری کاروان ژماره (۲۴).

(۱۱) د. شه‌مسی، ل ۷۶

توانیویه تی ۵۵ میرنشینی کوردی له کوردستانی عوسمانلی باشوور و باکوور و رۆژئاوای کوردستان- بۆ میرانی کوره دابه زرتنی ئەمەو وەنەبێ ئەو هەولە ی بدلیسی تەواو لە گەڵ ئامانجی عوسمانییەکان بووبێ، هەریەک لە ئێران و دەولەتی عوسمانی ویستویەتی بە جۆرتیک هۆزەکانی کورد بۆ بەرژەوێندی خۆی بە کاربێتی، حکومەتی عوسمانی زۆر سوودی لەو رێکەوتنامەیە بینیوە، لە لایەک «هەراو هۆریای عەرەبەکانی باشووری عێراقی بە هێزی کورد دامرکاندۆتەو»^(۱۲) لە لایەکی دیکەش هەر بە پالتیشتی میرانی کوردی هاوسۆز لە گەڵ دەولەتی عوسمانی توانی هەرس بە حکومەتی ئێردەلانی کوردی لە سالی ۱۵۳۷ بێتی و بیخاته ژێر رکێفی دەسلاتی عوسمانلی^(۱۳) سەفەویەکانیش زۆر کەلکیان لە هێزی کورد وەرگرتووە. لەو سەردەمەدا کوردەکانی موکریان بناغەی هەرە قایمی لەشکری ئێران بوون^(۱۴). ئەگەر لە دوای شەری چال دێران ۱۵۱۴، میرە کوردەکانی هاوسۆزی بدلیسی توانیویانە سەرەخۆیی ناوچەیی خۆیان بپاریزن، بەلام هەر ئەو شەری بە خالی «ەرچەر خەنا دادەنریت و بە جۆرتیک لە هەموو رووداوەکانی میژووی کوردی لە مەودا رەنگی داوێتەو»^(۱۵) ئەو دابەشکردنە ی کوردستان بۆ دووبەش کۆتایی تەواوی بە مەملەکانی عوسمانلی و ئێرانی نەهێنا، جا بۆ ئەوێ کۆتایی بە کیشە ی سنووری نێوانیان بێت ئەو لە پاش پەیمانی چال دێران چەند پەیمانیکی دیکەیان

(۱۲) صالح قەفتان، ل ۳۸۴

(۱۳) گۆفاری کاروان و (۲۴) ل ۱۶۳

(۱۴) صالح قەفتان، ل ۳۸۴

(۱۵) د. عبدالرحمن قاسملو، کوردستان والاگراد، ص ۴۴

یه‌که‌م: ده‌وری رۆژئاوا له‌و‌روژاندانی ئه‌و مە‌ملە‌لانییه‌دا.

م‌حه‌مه‌دی مه‌لا که‌ریم له‌م باره‌یه‌وه ده‌نووسێ: کورد تێک‌را هه‌میشه کۆمه‌ڵتی میرنشینی ده‌ره‌به‌گی جیا‌جیای له‌هه‌ر لایه‌کی کوردستان هه‌بووه... دان به‌فه‌رمانه‌وایی ده‌وله‌تی گه‌وره‌ی وه‌خت بنێت و له‌کاروباری ناوخۆیانا که‌م و زۆر سه‌ریه‌خۆ بووینه، ته‌نانه‌ت ده‌وله‌تی عوسمانیش پاش داگیرکردنی کوردستانی ئیستای عێراق و تورکیا هه‌ربه‌م جۆره‌ مامه‌له‌ی له‌گه‌ڵ ده‌کردن و ته‌نها له‌سه‌ده‌ی (١٩) سیاسه‌تی خۆی گۆڕی و که‌وته‌ تێک‌دانی یه‌ک له‌دوا‌ییه‌کی ئه‌و میرنشینانه، که‌ ئه‌مه‌ به‌ بۆ‌چوونی من پێ‌ب‌وستی به‌لیت‌کۆڵینه‌وه‌یه‌کی ورده‌ تا هۆ‌که‌ی بزانی و بگه‌ینه‌ ئه‌وه‌ ناخۆ ده‌وری ده‌وله‌ته‌ ئیمپریالیسته‌کانی ئه‌وروپا له‌خسته‌سه‌ر ئه‌م سیاسه‌ته‌ی ده‌وله‌تی عوسمانیدا چی و چۆن بووه^(١٧)؟

به‌هۆ‌که‌می ئه‌وه‌ی ده‌وله‌تی عوسمانلی ده‌وله‌تێکی «ئیسلا‌می» بووه‌و هه‌روه‌ها چه‌نده‌ها نه‌ته‌وه‌و گه‌لی غه‌یره‌ موس‌لمانلی له‌خۆ‌گ‌رد کرد بۆ‌وه هه‌ربۆیه‌ شتێکی چاوه‌روان‌کراو بوو، که‌ رۆژئاوا هه‌موو هه‌ولێک به‌کاربه‌ی‌نێتی بۆ‌هه‌رس پێ‌هه‌ینانی ئه‌و ده‌سه‌لاته‌ ئایینییه‌ نه‌ک هه‌ر له‌رۆژه‌لات به‌ل‌کو له‌رۆژئاواش، رۆژئاوا نه‌زموونێکی تالیا‌ن چه‌شته‌بوو له‌شه‌ری عه‌سکه‌ری له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تی عوسمانلی، له‌م دیدگه‌وه‌ له‌رێ‌گایه‌کی دی ده‌گه‌ران بۆ‌ ده‌ست تێ‌وه‌ردانی ده‌وله‌تی عوسمانلی. با‌ش‌ترین رێ‌گه‌شیا‌ن نار‌دنی مسیانی‌ره‌ نه‌سرانییه‌کان بوو. له‌م باره‌یه‌وه‌ جه‌لیلێ جه‌لیل ده‌نووسێ: چالاکی مسیانی‌ره‌ ئینگلیزه‌کان له‌پاشان ئه‌مه‌ریکییه‌کان،

(١٧) مح‌مه‌دی مه‌لا که‌ریم، بیری سیاسی «کۆمه‌لایه‌تی پیره‌مێرد»، ٢٢.

لە کۆتایی سەدەى ھەژدەھەم بۆ رۆژھەلاتى ناوەرپاست دەستى پێکرد
 لە سەدەى نۆزدەھەمیش چالاکییەکانیان گۆرانىكى شاراوێ بەخۆوە
 بېنى^(۱۸) شۆنى ستراتیژی کوردستان وای لە حکومەتى بەرىتانيا کرد کە
 بایەختى زۆر بە ھۆزە کوردەکان بدات، دەزگاكانى سەریە دەولەتى
 بەرىتانيا، بە تايپەتى کۆمپانىای رۆژھەلاتى ھیندىستان، دەستیان کرد
 بە لیکۆلینەووە پشکینە ئەو ناوچەى کەوتۆتە نێوان سنوورى تورکيا و
 ئێران و روسیا کە زۆریەى دانیشتوانەکانى کوردن، بە مەبەستى
 بلاکردنەوێ دەسلالتى بەرىتانيا لە ناو سەرانى ئەو ھۆزانەدا^(۱۹) ...
 گەشتە کەى کلۆدیس جیمس ریچ لە سالى ۱۸۰۶ بە لگەىە کى
 بەرجەسەتەى بۆ ھەولتى دەستىوێردانى ئینگلیز لە کاروبارى دەولەتى
 عوسمانلى و میرانى کورددا، رۆسەکانیش لە سالى ۱۸۰۴-۱۸۰۵
 پێوەندیان لە گەل کورد، بەست و ئەم پێوەندییە زۆر زوو لە ناوچە کەدا
 رەنگى خۆى دایەو^(۲۰). بە حوکمی ئەوێ کوردی و ناشوورى کوردو
 ئەرمەن لە ناوچەى نزیک بەیەک و لە ھەندێ شۆن لە نێو یە کدا دەیان ئەو
 رەوشە دیموگرافىەش دەرفەتێکى لەبارى بۆ سەرانى رۆژئاوا ریکخست کە
 زۆتر دەست لە کاروبارى دەولەت وەربەن، زۆریەى بە لگەکان دەسلەپن کە
 نوێنەرانى رۆژئاوا جۆرەھا پلانپان بە کارھێناو بۆ ئەوێ توورى

(۱۸) جلیلی جلیل، من تأریخ، الامارات فی الامبراطورية العثمانية، ترجمة د.

محمد عبد النجارى، ص ۱۲۶

(۱۹) د. عبد بەسکران ابراھیم، پتشیڕکێ پىانى لەسەر کوردستان ھەتا شەرى

یە کەمى جیھان، گۆزارى رۆشنبەرى ۱ (۱۳۰) ل ۹

(۲۰) کورد لە نەنسکۆلۆپىداى ئىسلامەدا، ل ۸۹

نەگەرنا بوونی چەند میرنشینکی کوردی لەناو دەولەتی عوسمانیدا، دەبوو هۆی کزبوونی دەستەلاتی دەولەتی عوسمانی! هەر لەدیدگای «کیشان بەدوو تەرازوو» ئینگلیزو فەرەنسا نەیانەپشت هەولەکەکانی محەمەد عەلی میسری و میر محەمەدی میری سۆران بەر بگرن بۆ دابەشکردنی دەولەتی عوسمانی^(۲۵). ئەمە ئەو ناکەینەتی که رۆژنەوا لەخەمی دابەشکردنی دەولەتی عوسمانی دابووین، بەلکو لەگەڵ ئەوەدا نەبوون، که هێزێکی دی لە ناوچەکه دروست بێ «پیشپرکی»ی زلەتێزەکان لەسەر دەولەتی عوسمانی و کوردستان بەتایبەتی، بەرەبەستییکی دی بوو لەسەر تێکردنی پەيوەندی گەلانی نێو ئیمپراتۆریەت. هەر بەک لە ئینگلیز و فەرەنسا نەیانەهێشت دەستەلاتی روسیای قەیسەری لەنێو کورددا پەرەبەستێتی.

روسیاش ماوهیهکی زۆر خەریکی شەری ستراتیژی بوو لەگەڵ دەولەتی عوسمانیدا بەتایبەتی لەسالانی ۱۸۲۸-۱۸۲۹ و ۱۸۵۳-۱۸۵۸- و ۱۸۷۷-۱۸۷۸. لەم هەموو شەپانەشدا کورد باجێکی زۆریداوه، لەلایەک میرەکان زۆری لەنێو سوپای عوسمانیدا بوون، لەلایەکی دیکەش رووسەکان هەر لەبەرای سەدهی (۱۹)دا پەيوەندیان لەگەڵ هەندێ هۆزی کورد بەستبوو و لەسالی ۱۸۲۹ تیپێکی تایبەتیان لەجەنگاوەرانی کورد لەدژی دەولەتی عوسمانی پێک هێنابوو. لەکاتی شەپەکانی قەرمیشدا دوو تیپیان لە جەنگاوەرانی کورد پێک هێنابوو^(۲۵)!! لەنێوان ئەم هەموو شەپانەدا هەرسێ میرنشین سۆران

به پیش‌تیلکردنی به‌نده‌کانی ریکه‌وتننامه‌ی بدلیسی - سه‌لیم له‌لایه‌ن
سولتان مه‌حمودی دووهم^(۲۹).

سولتان مه‌حمودی دووهم (۱۸۱۸-۱۸۳۹) له‌ماوه‌ی فه‌رمانه‌وایی
خۆیدا بریاریدا که ده‌سه‌لاتی میرنشینه‌ کورده‌کان هه‌له‌وه‌شینه‌یه‌وه‌و هه‌موو
ده‌وله‌ت به‌سیسته‌می مه‌رکه‌زیه‌تی به‌ستیه‌وه‌، له‌و نیوه‌ش، میرانی کورد
له‌ناوچه‌ی سلیمانی و سۆران و بۆتان به‌مه‌ رازی نه‌بوون. هه‌ربه‌که‌و له
شوینی خۆی میرنشینه‌کی سه‌ربه‌خۆی دامه‌زراندبوو.

دامه‌زراندنی ئەو میرنشینه‌ سه‌ره‌تایه‌ک بوو بۆ شه‌ڕیکی خوتناوی
له‌نیوان میرانی کوردو ده‌وله‌تی عوسمانی.

هه‌ندی له‌و شه‌ڕانه‌ی ده‌وله‌تی عوسمانی له‌پیتناوی پاراستنی گیانی
خۆی بووه‌ ئه‌وه‌تا هه‌ژار موکریان له‌باره‌ی شه‌ڕی میر محه‌مه‌دی کۆره
له‌دژی میرنشینی بادینان و له‌ئاکام ده‌ستی به‌سه‌ر ناوچه‌که‌دا داگرت.

به‌رامبه‌ر ئەو هه‌یرشانه‌ی میر سۆران مام هه‌ژار ده‌نووسی: عوسمانی
زۆر ترسیان لێ نیشته‌ و له‌دژی ده‌ستیان به‌کارکرد... به‌جۆریک ئه‌گه‌ر
ده‌ستیان نه‌گرتایه‌ هه‌یرشه‌که‌ی هه‌تا ته‌سته‌مبولی پایته‌ختی عوسمانی
نه‌ده‌وستا^(۳۰)

شه‌ڕی به‌درخانیش له‌دژی نه‌ستوریه‌کان، ئینگلیز و فه‌رهنسای
هه‌راسان کرد که به‌رپرسی داوا له‌ده‌وله‌تی عوسمانی بکه‌ن «به‌لوتی
به‌درخان بشکێنێ و ئاسوورییه‌کانیش بپاریزێ»^(۳۱) ئه‌مه‌و هه‌ر

(۲۹) د. عه‌بد ره‌، سه‌رچاوه‌ی پێشوو ل ۸

(۳۰) حسن محمود حه‌مزه‌ کریم، کورده‌ستان له‌به‌رده‌م فتوحاتی ئیسلامیدا، ل ۷

(۳۱) د. کاوس قه‌قتان، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ۷۴

ئینگلیزەکان ئاسوورییەکانیان ھاندای ھەر خۆشیان کەوتنە گەلی کردنی لای دەولەتی عوسمانی و داوای سزادانی بەدرخانیان کرد^(۳۲). ھەرچەندە شەری بەدرخان لەدژی ئاسوورییەکان- بە دانپێدانی گەڕیدە ئورووییەکان- شەڕیکی ئایینی نەبوو؟^(۳۳)، بەلام ئینگلیز نەیدەویست دەسلەلاتی بەدرخان لەو زباتر بڕکا، دەولەتی عوسمانیش بۆ ھەلیکی و دەگەرا ھەتا تاوانی کورد کوشتنی نەخەنە ئەستۆ^(۳۴). ھەرچی شەری دەولەتی عوسمانی بوو لەدژی دەسلەلاتی میرانی بابان، دەگەڕێتەو بۆ ترسی دەولەتی عوسمانی لەدەسلەلاتی میرانی بابان، کاربەدەستانی دەولەتی عوسمان، ھەرگیز رێگایان نەدەدا میری لەمیرەکانی بابان، ببێتە والی بەغدا، تا میرنشینی بابان دەسلەلاتی زۆرتر پەیدا نەکا و نەبێتە مایە سەرئێشە بۆ ئەستەمبۆل^(۳۵) ھەروەھا شوێنی ستراتیژی ئەو میرنشینەش دەورێکی گرنگی بینووە لە ترساندنێ ھەریەک لەدەولەتی عوسمانی و ئێرانی ھەتا رووسیش، ھەروێە دەولەتی عوسمانی بەپالێشتی دەولەتی ئێران لەلایەک ھۆزی جاف لەلایەکی دیکە توانی دەست بەسەر ئەو میرنشینە داگرێ^(۳۶) و لەسالی ۱۸۴۹-۱۸۵۱ ئەو میرنشینە ھەلبووەشێنێتەو پاش ئەو دەولەتی عوسمانی کەوتنە سەرکوێکردنی میرنشینە کوردییەکان ئەو لەشەرەکانی لەگەڵ رووسیاو

(۳۲) لازاریف ۲۷ ل ھەروەھا پڕوانە د. کاوس قەفەتان ل. ۷

(۳۳) محمد سەلام. مافی مێژوویی غەیرە کورد بەسەر کوردستان، ل ۳۵

(۳۴) د. کاوس قەفەتان، ل ۷۴

(۳۵) سەرچاوەی پێشوو.

(۳۶) جمال بابان، بابان فی التاريخ، ص ۸۹

له پاشان له گه له هاو په ميانه كان هه رەس له دواى هه رەسى تووش بوو. له
ناكاميش به ته واوى له بهر به ك هه لوه شايه وه به كوردستانه وهش به پى
به رژه وهندى زله تزانى رژه ناوايى نه وسا داگير كراو دابه شكر!! (٣٧)

٣- پىگهاتهى ميرنشينه كورد بيه كان

پيش شهري چالديرانيش، كورد چهند ميرنشينيكي هه بووه، به لام
هيج سه رچاوه يه ك ناماژه به وه ناكات كه نهو ميرنشينه له سه ر
بنه مايه كى نه ته وه يى دامه زرابن هه روه ها له پاش رى كه كه وتتنامه ي
بدليسى- سه ليم- يش ميرانى كورد چهند ميرنشينيكيان دامه زران دووه
به جورى كه هه ندى سه رچاوه ناماژه به دامه زراندى (٥٥) ميرنشين له
كوردستانى عوسمانلى ده كهن، له سه ده ي (١٩) ميش هه رستى ميرنشيني
بابان و سوران و بۆتان له ديار ترين ميرنشينه كانى سه رده م بوون.
ناليه ردا با نه م مه سه له بوروژنين: تايا شهري ميرانى كورد له دژى
ده ولته تى عوسمانى نامانجى كى نه ته وه يى بووه له پىنا و كوردستانى كى
يه كگرتوو سه ر به خو بووه.؟

سه رده تا به رله وه ي به «ئا» يان «نه» وه لامى نهو پرسياره بده ينه وه، با
له پى كه اتهى كو مه لايه تى و ماهيه تى هزو نامانجى نهو ميرنشينه
به كو لى نه وه.

به حوكمى نه وه ي كورد ده ولته تى نه بووه نهوا له چاو گه لانى دى ناوچه كه
له رووى كو مه لايه تى و سياسى پاشكه وتوو تر بووه. په يوه ندى

(٣٧) مه به ست دابه شكر دنى ده ولته تى عوسمانيه به پى رى كه كه وتتنامه ي ساكس
بى كۆ ١٩١٦

کۆمه‌لایه‌تیش له‌کۆمه‌لی کورده‌واری، په‌یوه‌ندییه‌کی ده‌ربه‌گایه‌تی بووه. میرنشینه‌کانیش هه‌ر له‌سه‌ر نه‌و بنه‌مایه دامه‌زاون. له‌کۆمه‌لگای میرنشینی باباندا ئاغا تادووا دلۆپ خوێنی جوتیاری ده‌مژێ، میره‌کانیش له‌پیش هه‌موو شتیکی تره‌وه‌ گه‌وره‌ترین ده‌ربه‌گه‌کان بوون، ده‌بوایه‌ خه‌رجی بۆ خوێان و سوپایان و، ده‌ست و پێوه‌نده‌کانیان ئاماده‌ بکه‌ن، هه‌ندیکیش بۆ دواڕۆژ ته‌رخان بکه‌ن، هه‌ندیکێ دیکه‌ش بده‌ن به‌به‌غداو کرماشان^(٣٨).

وێرایی نه‌و کۆمه‌لگا چینه‌ایه‌تییه، نه‌وا جیاوازی کۆمه‌لایه‌تیش له‌نیو کۆمه‌لگای میرنشینی باباندا هه‌بوو، عه‌شایه‌ره‌کان خوێان به‌گه‌وره‌ترو به‌ده‌ست تر داده‌نا له‌چاو دانیشته‌وانی گونده‌کاندا، جوتیاره‌کانیش، نه‌و جوتیارانه‌ی ریج له‌گه‌شته‌که‌یدا باسی کردوون ژبانیان له‌ژبانی کۆیله‌یی ده‌کرد^(٣٩) له‌سه‌رده‌می میرنشینی سۆزاند، سه‌رده‌می میر محمه‌دی پاشای کۆره (١٧٨٤-١٨٣٨) ده‌سه‌لاتیکی فراوانی له‌ کوردستاندا هه‌بووه، که‌ کورده‌کانی عێراق و به‌شیک له‌ ئێران و تورکیای له‌ژێر فه‌رمانده‌دا بووه، نه‌م پیاوه‌ ولاتیکی گه‌وره‌و میلله‌تیکی بێ شومازی ره‌ش و رووتی ماندووی له‌به‌رده‌ستدا بووه، وه‌کو مامۆستا هه‌ژار باس ده‌کات، نه‌رم و شلیبی و خاوه‌خوای نه‌زانیه‌وه، هه‌رکه‌س سه‌ری بزوتبا، بزۆتی ده‌چاو راده‌کرد^(٤٠) هه‌روه‌ک چۆن هه‌ریه‌ک له‌ده‌وله‌تی عوسمانی و ئێرانی ده‌یویست سنووری قه‌له‌مه‌ره‌وییه‌که‌ی فراوان بکات، میری

(٣٨) د. کاوس قه‌فتان، ل ١٧ هه‌روه‌ها به‌روانه‌ جمال بابان، ص ٨٨

(٣٩) سه‌رچاوه‌ی پێشوو ل ١٨، جمال بابان، ص ٨٨

(٤٠) حسن محمود حمه‌کریم، کوردستان له‌به‌رده‌م فتوحاتی ئیسلامیدا، ل ٦

سۆرانیش بى ئۈۋى بەۋردى دىراسەى كۆمەلگەى خىلەكى دەرەبەگایەتى كورد بکات، دەۋىست بە «منطق القوة» نەك «قوة المنطق» چۆك بەمىرنشینه كوردییهکانى دى دابنى. . بەپىتى دابى كوردەۋارېش ھەر مىرنشینه خۆى بەسەرەخۆ دادەناۋ، بگرە مافى مىرنشینهكەى ۋەكو دەملۆجى دەنۋسى: «بەمافىكى پارتىزاۋ دادەنا»^(۴۱) لەلايەكى دىش، مىرى سۆران لەيەك كاتدا شەرى ئىران ۋ عوسمانى ۋ مىرنشینه كوردییهکانى دەکردو لەھەمان كاتېش لەگەل (محەمدە على) پادشای مىسرى لەدژى ئىنگلىز پەيوەندى دەبەست^(۴۲) تا لەئاکام ھەسوۋ ئەو ھىزانە ھەريەكەى بەجۆرىك، لەدژى كۆبونەۋەو لەماۋەيەكى كورتدا ھەرەسيان پېتھىنا.

لەدیدی مېژوونۋوسانى ۋەك خالفىن ۋ جۆزىف ۋ سافراستيان ۋ جەلىلى ۋ بلەچ شىركۆ ۋ سجادى، بەدرخان مىرى بۆتان ۋىستۋويەتى دەۋلەتتىكى كوردى دابەزىنى^(۴۳)، بەلام لەكاتىكدا دەۋلەتى عوسمانى خەرىكى رووخاندنى مىرنشینی سۆران بو مىرى بۆتان بەھانای مىرى سۆران نەھات! ھەرۋەك بلىتى ھەرىمى سۆران بەشىپك نەبوۋىن لەكوردستان، ھەرۋەھا عوسمان پاشای مىرى بادىنان (نامىدى) یش لەدوۋرە سەيرى لەناۋچوۋنى محەمدە پادشای دەکرد، كەچى ئەۋەندەى

(۴۱) صديق الملوحي، امارة بهدينان، ص ۴۷ ھەرۋەھا ل ۵۴ كىتەبەكەى د. كاوس قەفتان.

(۴۲) صالح قەفتان، ل ۳۷۰

(۴۳) صلاح ھورى، امارة بۆتان في ظل حكم الامير بدرخان - اطروحة ماجستير،

پینهچوو هەر ئهو لهشکره هاته سه‌رخۆشی لهعه‌مادیه (ئامیدی) و گرتیان و به‌قول به‌ستروای نارديان بۆ به‌غدا^(٤٤)، چاره‌نووسی میر به‌درخانیس له‌میری سۆران و میری ئامیدی باشت نه‌بووه‌!

ئهو عه‌قلیه‌ته ئیقلیمییه‌ی میرانی کورد به‌ره‌و ئهو رایه‌مان ده‌به‌ن که گومان له نه‌ته‌وه‌یی بوونی «ئهو میرنشینانه بکه‌ین چونکه له‌لایه‌ک ئهو میرنشینانه میژووویه‌کی سه‌رتاسه‌ری پێک ناھێن»^(٤٥)، له‌لایه‌کی دیکه‌ش هه‌ست ده‌که‌ی «شۆرش»ی ئهو میرانه بشۆرشیکێ کۆمه‌لایه‌تی و سیاسي و فره‌هنگی نه‌بووه بۆ گۆڕینی کۆمه‌لگه‌ی کورده‌واری! به‌لکو شۆرش به‌گ و میرانی کورد بووه‌و زیاتر بۆ ئامانجی که‌سیی خۆیان بووه نه‌ک بۆ ره‌ش و رووتی کورد که زۆریه‌ی کۆمه‌لی کورده‌واری پێک ده‌هێن؟!.

که ته‌واو له‌شه‌ری میرانی کورد و ده‌وله‌تی عوسمانی ورد ده‌بینه‌وه زیتیر رای پێشوومان له‌لا به‌هێت‌تر ده‌بی. به‌واتای تاكو سولتان مه‌حمودی دووهم هه‌ولتی نه‌دا سیسته‌می میرنشینانه کوردیه‌یه‌کان هه‌لبه‌شه‌یتیه‌وه‌و له‌جیاتی میری کورد، سه‌رکرده‌ی تورک^(٤٦). دانه‌نی میرانی کورد له‌گه‌ڵ ده‌وله‌ت هاوسۆز بوون. ئهو هاو سۆزیه‌ش واتای «پاراستنی ده‌زگای میرایه‌تی و به‌رزوه‌ندنه‌ی عه‌شایه‌ری میره‌کانی ده‌گه‌یاند»^(٤٧) هه‌رکاته‌ی ده‌وله‌ت له‌لامه‌رکه‌زیه‌تی میره‌کان په‌شیمان بۆوه، هه‌روه‌ها به‌هۆی شه‌په‌کانی له‌گه‌لی رووسیای قه‌یسه‌ری ده‌وله‌ت زۆر لاواز ببوو به‌جۆرێک

(٤٤) صالح قه‌فتان، ل. ٣٨٠

(٤٥) د. ره‌فیع صابر، به‌ره‌و میژوو

(٤٦) سالتی جاسم، پرۆسه‌یا پێشداچوونا هه‌را نه‌ته‌وه‌یی یا کوردی گۆفاری هافی

بوون، ژ (٣-٢) ل. ٣٩

(٤٧) محمد سه‌لام، ل. ٣٦

وهك فرايزهر ده‌لتی: كوردەكان حسابيان بۆ ده‌ولەت نەدەكردو هەربەيك
 سەعات هەولتیریان داگیرکرد^(٤٨). هەروەها محەمەد ئەمین زەكیش هەر
 لەبارەى لاوازبونى ده‌ولەتى عوسمانییەوه دەنوسى». ده‌ولەتى
 عوسمانى لەباتى هەره‌شەو سزادان هات روتبەى میرى میرانى بەمیری
 سۆران بەخشى^(٤٩) هەزار لەمە زیاتریش ده‌لتى یتەگەر دەستى میرى
 سۆرانیان ئەستەمبولیشى دەگرت^(٥٠) هەرچى بەدرخانیش بوو ئەوا
 دەبوت: من خۆم میرم هیچ میرى دیکە لەم ناوہ نیە^(٥١)! بەواتای
 ده‌ولەتى عوسمانى ئەوەندە لاوازبوو هیچ دەسەلاتىكى لەناوچەكەدا
 نەمابوو، میر بەدرخان بیتجگە لەدەسەلاتى خۆى- دانى بەدەسەلاتى
 عوسمانى دانەدەنا، هەرچى بابانەکانیش بوون ئەوا هیندە بەهیزببون
 بەرادەیه‌كى وا كە لۆنگریك لەباتى میرنشینی بابان ناوى بنى
 نیمپراتۆریەتى بابان^(٥٢) جا ئەگەر وهك هەندى ده‌لتین ئەو میرانە
 ویستویانە كوردستانىكى سەرەخۆ داڵەزرتین، ده‌لتین ئەگەر لەو كاتەدا
 هۆشیاری و هزرى نەتەوه‌یى پالى پێوه نەنابن بەرژەوه‌ندى كوردستان
 لەسەر ووى بەرژەوه‌ندى میرنشین دابنیتین، كەى مەبەستیان بوو
 كوردستانی سەرەخۆ داڵەزرتین؟ بەرای ئێمە عەقلىه‌تى خێلەكى و
 ئیقلیمی وای لەو میرانە كردوو كە لەسەر ستراتیژیه‌تىكى قەومىی

٤٨- جیمس بېلى فریزر، رحلة فریزر الى بغداد ١٨٣٤، ص ٢٠

٤٩- محمد امین زكى، خلاصة تاريخ الكورد...، ص ٢٢٩

٥٠- حسن محمود، ل ٦

٥١- صلاح هرورى، سەرچاوه‌ى پێشوو، ل ٥٧

٥٢- د. كاوس قەفتان، ١٥

هاوبهش کۆ نهبنهوه و له ئاکامیش چاوه‌رتیان کردوه تا ده‌وله‌تی عوسمانی به‌هێز بپێتسه و یه‌ک له‌دوای یه‌ک میرنشینه‌کان به‌پاڵه‌شتی نهمپریالیسته‌کان و هێزی عه‌شایه‌ری کورد به‌روختنی!

کورتیه‌ی باسه‌که

له‌سه‌ده‌ی نۆزه‌هه‌م مملانیی رۆژئاوا و رۆژه‌لات چوارچێه‌یه‌کی دی وه‌رگرت، پێکهاته‌ی ده‌وله‌تی عوسمانی و لاوازی بونی په‌یتا په‌یتای ده‌وله‌ت به‌هۆی سیاسه‌تی هه‌ندێ سولتانی عوسمانیه‌یه‌وه له‌لایه‌ک و چاوتی بپینی رۆژئاوا له‌و ناوچه‌یه‌دا بوو به‌هۆی چه‌ند شه‌ڕیه‌کی گه‌وره له‌ناوچه‌که‌دا، به‌هۆی جیۆپۆلیتیکی کوردستان هاو سنووری ئێران و روسیا بوو، کوردستان ببوه به‌شێک له‌و مملانییه‌یه‌وه ده‌وله‌ته‌و به‌جۆریک ده‌یویست هۆزه‌کانی کورد بۆخۆی ده‌سته‌مۆ بکات، میره‌کانی کوردیش بۆ سوود وه‌رگرتن له‌و مملانییه‌یه‌دا توانیان سێ میرنشینی گه‌وره له‌ هه‌ریمی سلیمانی و سۆران و بۆتان دا‌به‌زرێن، هه‌رچه‌نده‌ ئه‌و میرنشینه‌ ته‌واو له‌سه‌ر بنه‌مای نه‌ته‌وه‌یی دانه‌مه‌زرا بون، به‌لام هه‌ریه‌که‌ی به‌جۆریک هه‌ره‌شه‌ی له‌سه‌ر ده‌وله‌تی عوسمانی و ئێرانی هه‌تا شوێن پیتی روسی و ئینگلیز له‌ناوچه‌که‌دا دروست ده‌کرد. جا له‌به‌ر ئه‌وه‌ی له‌به‌رای مملانییه‌یه‌یه‌که‌دا مه‌سه‌له‌ی کوره به‌شێک له‌ستراتیژیه‌تی رۆژئاوا و روسیای پێک نه‌ده‌هێناو نه‌یانده‌ویست ده‌وله‌تیکی کوردی له‌ناوچه‌که‌دا دا‌به‌زرێ.

له‌دیدێ ده‌وله‌تی عوسمانیش دروست بونی کیانیکی کوردی ته‌واو

سەرپه‌خۆ واتای دابه‌شکردنی ده‌وله‌تی عوسمانی ده‌گه‌یانده‌.

ئه‌مه‌و ده‌سه‌لاتی میرنشینه‌کانی کورده‌ له‌هه‌ندی کاتدا ئه‌وه‌نده به‌هێز بووه‌ ده‌وله‌تی عوسمانی ترساندوووه‌! هه‌ربۆه‌یه به‌رزوه‌وه‌ندییه‌کان دوژمنه‌کانی دوینیتی له‌به‌ره‌یه‌کدا کوکردۆته‌وه‌ بۆ ئه‌وه‌ی به‌هه‌موان «هه‌رپه‌شی کورد» سه‌رکوت بکه‌ن، که‌چی به‌حوکمی ئه‌وه‌ی میرنشینه‌کانی کورد له‌سه‌ر بنه‌مایه‌کی ناوچه‌گه‌ری دامه‌زرا‌بوون- میرنشینه‌کانی کورد که هه‌رسته‌کیان له‌ماوه‌ زه‌مه‌نییه‌کی کورتدا خاوه‌ن ده‌سه‌لات بوون، له‌پێناوی قه‌واره‌یه‌کی کوردی نه‌ک له‌به‌ره‌یه‌کدا کوته‌بوونه‌وه‌، به‌لکو شه‌ری یه‌کتریشیان ده‌کرد، له‌ناکام تووشی هه‌ره‌سته‌کی و‌ابوون که‌وا کاریگه‌ریه‌کی سه‌لبی له‌سه‌ر ره‌وتی رووداوه‌کانی ناینده‌ش دروست کرد؟!

بهشی سی یهه

بزوتنهوهی دهستورخوازی تورکیا و مهسهلهی کورد

دهروازهیهک

بزوتنهوهی دهستورخوازی (مهشروطیهت) له تورکیادا، وای لئی چاوهړی دهکرا که بهرایي دهولهتیکی دهستوری له تورکیا داښه زړتیی و گهلانی ناو نیمپراتوریهت به یهکسانی و برای بژن ، بهلام ههر وهک چۆن بزاقی مهشروتهخوازی ئیران نهیتوانی ناکامهکانی بهیتکی، بزوتنهوهی دهستورخوازی تورکیاش نهیتوانی دهولهتیکی دهستوری داښه زړتیی. لهه نووسینهدا، ههولمداوه ئهکادیمیانه مامهله لهگهل بابهتهکه بکهه و خۆم له نامهوزوعیهت دوور بگرم . سهرهتا وام به چاک زانیووه له بهرایي دروستبوونی کۆمهلهی ئیتحاد و تهرهقی بدویم ، چونکه نهوان نوینهری نهو بزوتنهوهیه بوون له پاشانیش، ههولم داوه یو نهوهی دهوری کورد دهریخهه لهو بزاقهه ههروهها ههلویتستی نهو بزاقهش له ههمبهه مهسهلهی کوردها. له دوا پرگهش ههولم داوه لهمهسهلهی کوشتاری نههمهه و کورد بدویم و رووناکي زیتري بهمهه سهه.

۱- بهرایي دروست بوونی کۆمهلهی ئیتحاد و تهرهقی

بهپیتی ریککهوتننامهی چالديرانی ۱۶۱۱ ی نیتوان سولتان سهلیمی عوسمانی و مهلا ئیدریس ، میرهکانی نیتو کوردستانی عوسمانلی جزیره

سهره خۆبیه کی ناو خۆیان بۆ دابین کرا، بهلام ده میک سولتان مه محمودی دووهم ۱۸۰۸-۱۸۳۹ هاته سهر حوکم نهو ریککه وتننامه یه دی هه لوه شانده وه. سولتان محمود ده یه و یست «دهوله تیکی مه رکه زی له سهر شتوازی پۆژئاوا دا به زینتی» هه ر بۆیه ده ستووری «لامه رکه زیه تی» هه ر یمه کوردیه کانی هه لوه شانده وه. نهو کرداره ی سولتان ده رفه تیکی له باری ره خساند بۆ نه وه ی ده وله ته زله یزه کانی پۆژئاوا ده ست له کاروباری ده وله تی عوسمانی وه ریده ن به جۆریک به پیتی په یمانی نه رزه رۆم ۱۸۲۹ ده وله تانی پۆژئاوا مافی ده ستیه وردانیان له ده وله تی عوسمانی به خۆ رهوا بینی. ههروه ها نهو کرداره ش ده ورکی گرنگی بینی له سهر هه لدانی مه سه له ی کورد که نه مه ش هاوکات بوو له گه ل راپه رینی گه لانی به لقاندا^(۱). له سهر ده می سولتان عه بدوله زیز ۱۸۶۱-۱۸۷۶ کرداری سه پاندنی ده سه لاتی مه رکه زی به سهر هه ریمه کاندا گه یشته راده یه ک «ده رفه تی بۆ دروستبوونی رکا به ری تورکیش دروست کرد. له لایه کی تریش نهو کرداره عه سه کهریانه، نه مه پراتۆریه تی عوسمانی دو چاری قه یرانیکی نابوو ری وا کرد بوو که خه ریک بوو هه ره شه ی له مانه وه ی سولتانه کانیش ده کرد، به جۆریک که عه بدوله میدی دووهم کورسی ده سه لاتی وه رگرت، ده وله ت(۱۸۸۵، ۲۵۲۸) لیره ی زیری عوسمانلی قه رزه دار بوو^(۲) هاوکات له گه ل ده ست به کار بوونی سولتان عه بدوله میدی، مه دحه ت پاشا، ده ستوورکی داناو ناوی لی نا ده ستووری عوسمانلی و بانگه شه ی

(۱) صلاح به رالدین، غرب کردستان، ص ۱۶

(۲) مصطفی خۆزان، اسرار الانقلاب العثماني، ص ۱۵

دادگه‌ری و یه‌کسانی و برایی له نیتو‌گه‌لانی ده‌وله‌تی عوسمانیدا ده‌کرد، به‌لام سولتان عه‌بدولحه‌مید نه‌ک هه‌ر ناماده‌نه‌بوو په‌په‌روی ئه‌و ده‌ستوره‌ه بکات ، به‌لکو هه‌ولیدا لایه‌نگرانی ده‌ستوره‌که‌ش ده‌ست به‌سه‌ر بکا^(۳). له به‌رامبه‌ر ئه‌و هه‌لتوتیستی عه‌بدولحه‌مید له ناوه‌وه‌و ده‌ره‌وه‌ی ده‌وله‌تی عوسمانی به‌ره‌ی رکابه‌ری سه‌ری هه‌لدا: ریک‌خراوی سه‌ره‌کی ئه‌و رکابه‌رییه‌ش ، کۆمه‌له‌ی ئیتحاد و ته‌ره‌قی بوو ، له‌نه‌زه‌ری هه‌ندیک نووسه‌ر، ئه‌و ریک‌خراوه‌ هه‌ر له سه‌رده‌می سولتان عه‌بدولعه‌زیزدا وه‌ک ریک‌خراویکی رۆشنیری له‌ دایک‌بووه‌ و له‌ ته‌موزی ۱۸۶۵ ریک‌خراوه‌که‌ یه‌که‌م کۆنگره‌ی خۆی (کۆنگره‌ی دامه‌زراندن)ی به‌ستوه‌ و له‌ سه‌رده‌می سولتان عه‌بدولحه‌مید ریک‌خراوه‌که‌ قابیلیکی سیاسی وه‌رگرتوه‌^(۴).

له‌ سالی ۱۸۸۹د. عه‌بدوللا جه‌وده‌ت له‌گه‌ل سنی له‌ هاو‌پیتیانی - که‌ د.نيس‌حاق سکوتی دیاره‌کری و ئیبراهیم نه‌مۆی ناماوت و مه‌حمود ره‌شید چه‌رکه‌زی بوون - ریک‌خراویکی سیاسیان به‌ناوی «یه‌کی‌تی عوسمانلی - عوسمانلی اتحادی» به‌نه‌یتی پیکه‌تینا^(۵) ئه‌و شانیه‌ له‌ به‌راییدا به‌ناوی «ته‌ره‌قی و ئیتحاد» کاریان نه‌کردوه‌^(۶) له‌ پاشان هه‌ر ئه‌و ریک‌خراوه‌ به‌ دروستی له‌ سالی ۱۸۹۴ بوو به‌ کۆمه‌له‌ی ئیتحاد و ته‌ره‌قی^(۷). که‌وا بێ له‌نه‌زه‌ری نووسه‌ره‌ کورده‌کان ، کۆمه‌له‌ی ئیتحاد و

(۳) سه‌رچاوه‌ی پێشوو

(۴) ساطع الحصري البلاد العربيه‌و الدولة العثمانیه، ص

(۵) گۆلاری هیوا، پاریس، (۷)

(۶) فیصل الدباغ، احتواء علی الکتاب...

(۷) سه‌ر چاوه‌ی پێشوو و گۆلاری هیوا (۷)

تەرەقى لە پاشا يەكگرتنى چەند كۆمەلە يەككى سىياسى پىتكەتووه به تايبەتتى ئىو شانە يەمى كە د. عەبدوللا جەودەت و ھاوړىكانى پىتكىان ھىتابوو. كۆمەلەى ئىتھاد و تەرەقى ھەر لە سالى ١٨٩٤ شاندىكى لە لاوھ نازادىخوازەكان كە زۆرىيان لە قوتابخانەى پزىشكى بوون ناردە پارىس بۆ دامەزراندنى لقيكى كۆمەلە، لەوى بۆ دەرکردن و بلاوكرندنەوى رۆژنامەو چاپەمەنى سەرە كۆمەلە^(٨). لە لا يەككى دىش لە نابى ١٨٩٩ تەلەت پاشا - پۆستەجى بوو - لە گەل حەوت لە ھاوړىكانى، يەكەم شانەى (ئىتھاد و تەرەقى)يان لە سلاتىك دامەزراند^(٩). لە دەرەوى دەولەتى عوسمانىش، ئىو بەرە ركا بەرەى لە پارىس گىرسا بوونەوى بە ھاوکارى ماددى و مەعنەوى ناسىونالىستە فەرەنسىيەكان و جوولەكەكانى دژە عەبدولخەمىد رىكخراوړىكى سىياسىان بە ناوى ژۆن توركەكان دامەزراند. ئىو رىكخراوړەش - ئەگەر بەشلىك نەبووېتى لە كۆمەلەى ئىتھاد و تەرەقى - ئىو حزىبىكى سىياسى نزىك بەو رىكخراوړە بوو. لە ناكامدا ھەردوو بەرەى ركا بەرى عوسمانلى - دەرەوى ناوھە - دوو كۆنگرەى گشتىيان گرێدا و جەختىيان لە سەر دوو خالى سەرەكى كرد: يەكەم : رووخاندنى دەسلەلتى عەبدولخەمىد، دووھم دامەزراندنى دەولەتلىكى دەستوورى^(١٠). لە چوارى شوىاتى ١٩٠٢ بەرەى ركا بەرى عوسمانى، يەكەم كۆنگرەى خۆى بەست^(١١) و چەند

(٨) گۆډارى رامان ٢٦(٢٦) ٨٥٧

(٩) مصطفى خۆزان، اسرار الانقلاب العثمانى، ص ١٦

(١٠) ھىوا ئەمىن، ناسىونالىستى تورك... لا ١٠

(١١) فېصل الدباغ، سەرچاوى پىتشو

رکابەریکی کوردیش بەشداری ئەو کۆنگرەیه بون بە تایبەتی د. عەبدوللا جەمەودەت -ی بەرتۆبەرۆ سەرنووسەری گۆڤاری عوسمانلی (۱۸۹۷-۱۹۰۴) نۆزگانی ئیتحاد و تەرەقی -د. ئیسحاق سکوتی و عەبدولرحمان بەدرخانی سەرنووسەری پۆژنامەی کوردستان-^(۱۲) ھەرۆھا شەریف پاشاش لە ژێرەو پەیوەندی بە ئیتحادو تەرەقییەو کردو^(۱۳). لە سالی ۱۹۰۷ یش کۆمەڵە دووھم کۆنگرە ی خۆی گرتاوە لە کۆتایی ئەیلولی ۱۹۰۷ بەری رکابەری - کۆمەڵە ی ئیتحاد و تەرەقی - خەریکی داپشتنی بەرنامە یەکی سیاسی و عەسکەری بون، بۆ ئەوەی ئینقلابییک لە دژی عەبدولرحمەمید ساز بەن^(۱۴)، لە ۲۷ ی ئەیلولی ۱۹۰۷ ئەحمەد رەزابدەکی بالی چەپی ئیتحادیەکان لەگەڵ سزانی بەگ دۆسیە ی پەیمانیکێ دووقۆلیان مۆر کرد. بەپیتی ئەو پەیمانە بریار بوو دەبێ کۆمەڵە ی عوسمانلی تەرەقی و ئیتحاد - کە لە پاریس بوو - لەگەڵ کۆمەڵە ی عوسمانلی حوریت - کە بنکەکی لە سلانیک بوو - یەک بگرن و بێن بە کۆمەڵە ی (عوسمانلی تەرەقی و ئیتحاد)^(۱۵) نامانجی ئەو کۆمەڵە یەش بریتی بوو لە : داواکردنی چارەسەری دەستوری و ھێنانەدی پەکسانی لە نێوان رەعیەتداو، سەبەستی رادەربرین و کارکردن و پاراستن و زامنکردنی مال و گیانی ھاوولاتیان، بەستەنەو پابەندکردنی سولتانیش بە بریاریکێ دیار کراو^(۱۶). بنکە ی ناوہ ی کۆمەڵە ی ئیتحاد

(۱۲) د. فرھاد پیربال، رۆژنامەگەری کوردی بەزمانی فەرەنسی، ۲۴

(۱۳) د. فرھاد پیربال، گۆڤاری رامان و (۲۶) ۴

(۱۴) ارنست راموزەر، ترکیا الفتا و الثورە ۱۹۰۸، ص ۱۵

(۱۵) سەرنووسە ی پۆژنامە

(۱۶) گۆڤاری رامان و (۲۶) ۱۸۴-۱۸۵

و تهرهقی - بنکه‌ی سلانیک به هاوکاری سهرکرده عه‌سکه‌ریسه‌کان،
 توانیان ده‌ست به سهر هه‌موو دام و ده‌زگا‌کانی سلانیک‌دا بگرن . نهو
 راپهرینه‌ش نه‌گهر به نه‌خشه‌ی جووله‌که‌کانی دۆڤه‌ش بوویتی، نهو سهرکرده
 سهرپازیه‌کانی ههرتیه‌که‌ش به‌گهرمی پیشوازی نهو راپهرینه‌یان کردو ههر
 وه‌ک حسین حلمی پاشا - پشکینه‌ری گشتی سوپای عوسمانی له
 ههرتیه‌که - نهو راستیه به عه‌بدو‌لحه‌مید راده‌گه‌یه‌تی: «بیتجه له‌من
 هه‌موو نه‌فسه‌ره‌کانی نهوئ - سلانیک - بوونه‌ته لایه‌نگیری کۆمه‌له‌ی
 ئیتحادو تهره‌قی»^(۱۷) نهو راپهرینه‌ی سلانیک سهره‌تای ده‌ست پتکردنی
 نه‌خشه‌ی ئیتحادیه‌کان بوو . کاریگهری بیرو‌که‌ی ده‌ستوورخوازی
 ئیتحادیه‌کان نه‌ک ههر سوپا به‌لکو توانیبوی بگاته نیتو نه‌نجومه‌نی
 وه‌زیرانیش: له کۆبوونه‌وی (۹)ی ته‌موزی ۱۹۰۸ی نه‌نجومه‌نی وه‌زیران
 ده‌رده‌که‌وئ که ناکۆکی هو‌لی نه‌نجومه‌نی وه‌زیرانیشی گرتۆته‌وه: ره‌زا
 پاشای فه‌رمانه‌ی له‌شکری عوسمانی به‌رگری له داخوازی نازادیخوازه‌کان
 - ئیتحادیه‌کان - ده‌کرد، ههرچی ئیسماعیل پاشا بوو ههره‌شه‌ی
 ده‌مکوتکردنی ئیتحادیه‌کانی ده‌کرد^(۱۸). له سپته‌دی ۱۰ی ته‌موز ،
 خۆپیشاندانی ئیتحادیه‌کان شاری نه‌سته‌مبۆلیشی گرتوه . راپهریه‌کان
 ههرسێ دروشمه مه‌رگه‌زییه‌که‌ی ئیتحا و تهره‌قی یان به‌رز کردبۆوه .
 پۆژی ۱۱ی ته‌موز، پۆژنامه‌کان هه‌والی ده‌ست له کار کیشانه‌وه‌ی
 وه‌زاره‌تی فه‌رید پاشاو دامه‌زراندنی وه‌زاره‌تی سه‌عید پاشایان بلاو
 کردهوه . له ژێر نهو گوشاره تونده‌دا ، عه‌بدو‌لحه‌مید به‌ناچاری له ۲۴ی

(۱۷) مصطفیٰ خۆزان، اسرارالانقلاب العثماني، ص ۱۸

(۱۸) سهرچاوه‌ی پتیشرو

تەمبوز بىرارى دا كە نامادەيە كار بە دەستورى مەدەت پاشا پىكات^(۱۹) بەلام كار لە كار ترازابوو، دەستور ھەر دەستورى ئىتھادىيەكان بوو. ھەرچى عەبدولخەمىد بوو ئەوا تاكو نىسانى ۱۹۰۹ ھەر ۋەك «سولتان» تىك لە سەر كار مابۆۋە، بەلام ئىتھادىيەكان دەيانزانى كە بە مانى عەبدولخەمىد ناتوان تەواۋى بەرنامەكەيان جىبەجى بىكەن ھەر بۆيە بە شىۋەيەكى ■ دەستورى» لە پىگاي ئەنجوومەنى پىران و ئەنجوومەنى مەبەوسان لە ۲۷ ئىسانى ۱۹۰۹ عەبدولخەمىد لەسەر كار لا بردا و مەدەد رەشادىش كرايە «خەلىفەيەكى كۆي رايەلى» ئىتھادىيەكان. بەمىجۆرە ، جەمسەرەكانى حوكمى دەولەت كەوتە دەست سىكچىكەكى دىكتاتورى ئەنۋەر پاشاى ۋەزىرى جەنگ ، تەلەت پاشا سەرۋكى ئىتھاد و تەرەقى و ۋەزىرى ناوخۆ و ، جەمال پاشاى ۋەزىرى ھىزرى دەريايى و فەرماندەى عەسكەرى پايىتەخت^(۲۰).

۲- ئايدىۋۆلۋىيە ستراتىيەنى ئىتھادىيەكان

ئايدىۋۆلۋىيە سىياسى ئىتھادىيەكان لە بەرايىدا شاراۋە بوو بە واتاى نە ئايدىۋۆلۋىيەكى نەتەۋەيى - پان توركىزم - بوو، نە ئايدىۋۆلۋىيەكى نىتو نەتەۋەيى - نىسلامى يا خود ماركىسى بوو. بەراى نووسەر ، ئەو ئالۋىيە خۆى بۆ دوو ھۆى سەرەكى دەگەرپىتەۋە: يەكەم : بۆچى ئىتھادىيەكان ھەر لە بەرايى بانگەشەى توركايەتپىيان نەكرد؟ ۱)بە حوكمى ئەۋەى رىكخراۋەكە بانگەشەى بە دەستور كىردنى دەۋلەتپان دەكرد، ھەر بۆيە رىكخراۋەكە

(۱۹) ھىۋا ئەمىن ، ناسىۋنالېستى تورك ، ۳۱۶

(۲۰) كۆلارى رامان ۋ (۲۶) ۱۸۵۶

تایبەت نەبوو بە تورک ، بە جۆرتیک یەکمەم شانەى رێکخواوەکە لە سەر دەستی کوردان دروست بوو، بەلکو رێکخواوەکە گەلانی دى وەک کورد و عەرەب و چەرکەس و نەرمەن و جوولەگەى لە خۆ گرتیبوو، هەر بۆیە دژوار بوو رێکخواوەکە شتێوەیەکی ناسیونالیستی تورکی رووت وەر بگرێ.

دووم : ئایا ئیتحادیەکان هەر بۆیە دژی عەبدولخەمید راپەڕینیان کرد بۆ ئەوەى لە عەبدولخەمید ئیسلامى تر بن؟!

هەرچەند لە رۆالەتدا ، توانی بوی هەتا کەسانی وەک شیخ سەعیدی نەورەسیش بە هەلە ببات وا زەن ببات وکە جاردانی مەشرووتیەت و دەستورخوازی ئیتحادیەکان بە شوراکردنێ حکومەتى نایندەى دەولەتى عوسمانییە^(٢١)، بەلام ئەگەر بەوردی لە پێکھاتەى کۆمەڵەى ئیتحادو تەرەقى بروانین بۆمان دەر دەکەوێ . کە ئیتحادیەکان شۆرشیان تەنیا لە دژی عەبدولخەمید نەکردوو ، بەلکو شۆرشەکیان لە دژی ئیسلامیش بوو، لەمەشدا بەهەلە ناچین چونکە دەسەلاتى ناوەندى بە دەست عەلمانییەکان و سەرکرده غەیرە موسلمانەکانەوه بوو^(٢٢). لەو رۆانگەوه دەگەینە ئەو راستییەى کە بەر لە دەسەلات وەرگرتن ئیتحادیەکان ، نایدیۆبۆژیا و ستراتیژیەتى خۆیان لەمەسەلەى پان - عوسمانیزم شارەدبوو. مەسەلەى پان - عوسمانیزمیش هەریەکە بە جۆرتیک لێى دەپوانت . مەسەلەى پان - عوسمانیزم بە هەردوو پڕۆیەوه هەر لە بەرژەوهەندى بالتى شاراهەى پان - تورکیزم دا بوو، چونکە لە نێو بالتى

(٢١) سعید النورس، رحمة العلماء المسماة برجنة الخواص...ص٢٥

(٢٢) هیوا ئەمین، ناسیونالیستی تورک، لا، ٢٥٤

پان - عوسمانیزمیشدا دوو پهوتی سیاسی جیاواز هه‌بوون : گروپی یه‌که‌م ده‌یانویست ده‌ولته‌تی عوسمانی بگۆږن به ده‌ولته‌تیکي فیدرالی و هه‌موو گهلانی ئیمپراتۆریه‌ت له حکومه‌ته‌که‌ی به‌شدار بن . هه‌ر سێ دروشمه مه‌رکه‌زه‌کانیش «دادگه‌ری ، یه‌کسانی ، برایه‌تی» بێ گوێدانه جیاوازی دین و مه‌زه‌به‌ی و قه‌ومی له حکومه‌ته‌که‌ به‌رجه‌سته بکړن . د. عه‌بدوڵلا جه‌وده‌ت رابه‌ری نه‌و ته‌ززه‌ بیرهی ده‌کرد . د. عه‌بدوڵلا به‌و نه‌فکارانه‌ی ببووه هیمدادی سیاسی تورکه‌ لاوه‌کان و گروپی ئیتحاد و ته‌ره‌قی^(۲۳) هه‌روا بیره‌ نومه‌مییه‌که‌ی عه‌بدوڵلا جه‌وده‌ت ئیسلامی نه‌بووه ، به‌لکو مه‌تریالیستی (مارکسی) بووه . به‌ برۆای پرۆفیسۆر شه‌ریف ماردین . عه‌بدوڵلا جه‌وده‌ت له پێشه‌وه‌ی نه‌و که‌سانه‌ بووه که‌ بییری ماتریالیستی نامۆ به‌ واقعی گهلانی ئه‌مپراتۆریه‌ت بلاو کردۆته‌وه‌ هه‌ر وه‌ک ده‌نوسێ: «له‌و لیکۆلینه‌وه‌مدا که‌ به‌ تایبه‌تی له‌ سه‌ر که‌سیک که‌ فکهری له‌ هه‌ر که‌سیکی دی به‌رچاوتره‌، ورد ده‌به‌وه‌» ... هه‌نگی مرۆف ده‌بینی که‌ بیرو باوه‌ری رۆژ ناوایی: ماتریالیست، ئۆرگانیست، داروینیست، چۆن تاسیری له‌ بیرو باره‌ری ئیمه‌ کردووه‌»^(۲۴) . بالئیکي تری پان - عوسمانیزم ، که‌ که‌سانی وه‌ک مراد به‌گ-ی بالی راستی ئیتحاده‌کان رابه‌ری ده‌کرد داوای ده‌ولته‌تیکي عوسمانی یه‌کگرتووی ده‌کرد به‌لام به‌ مه‌رجی ئیسلام، ئایینی ده‌ولته‌ت بێ^(۲۵) .

گروپی پان - تورکیزمیش ، که‌ بالی سه‌ره‌کی ئیتحاده‌کان بوون ،

(۲۳) گۆلاری هیوا، (۷)

(۲۴) سه‌رچاوه‌ی پێشوو

(۲۵) هیوا ئه‌مین ناسیۆنالیستی تورک، ۲۶۷

نه ته وه په رستی توندپړه وی وهک نه حمده ره زای نوینه ری بالی چه پی کومه ل
 و ته لعدت پاشای سهرۆکی کومه له و نوینه ری مه ده نییه پونا کبیره کانی
 تورک و نه نوهر پاشاو جه مال پاشای نوینه ری عه سکه ریبه کانی له خو گرد
 کردېوه. نهو گروهه که دینه موی نایدیو لۆژیای سهره کی و ستراتیژی ته تی
 دووری ژون - تورکه کان بوون ده یانوت : «نیمه تورکین قبیله ی نیمه تۆرانه
 ■ یوسف ناتچورا له وتاریک به ناوی «زیندوو بوونه وه دواي مهرگ
 هه قه» به ناشکرا بیرو که ی پان - عوسمانیزم ره تده کاته وه و
 ده نووسی: «ده بی تورکه کان له عه ره به کان جیا بینه وه، هه ره چهن دی زووش
 نهو کرداره جیبه جی بکری نهوا تورکه کان زووتر ده توانن ده وله تی
 عوسمانی بکه نه ده وله تیکی تورکی^(۲۶)» جا وه نه بی سهرانی نهو پان -
 تورکیزمه مه به سستیان بووی ته نیا ولاتی تورکان یان ده وله تی عوسمانی
 بکه نه به ده وله تیکی تورکی، به لکو ده یانویست هه موو نهو گه لانه ی به
 په گز تۆرانین له ده وله تیکی په گزی کۆبکه نه وه. زاره شه ند له کتیبی
 «پان - تۆرانیزم ■ به پوختی گهلانی ره گز تۆرانیمان بو
 ده نووسی: «تورکه کانی عوسمانی دانیشتووی نه ستانه و نه نادۆل،
 ته ته ره کانی قهوقاز و ناوه ندو خوارووی رووسیا، تورک و تورکمانه کانی،
 تۆزیه گ - مه گۆل، مه نجوشونگوزاره کانی ناوه پراستی ناسیا ■
 دانیشتوانه ره سه نه کانی سیبیریا، فلنه نه کانی فینلاند و ده وله ته کانی
 به لتيک و له دوايشدا هه نگاری و بلگاری هه موویان به ره سه نه
 تۆرانین^(۲۷)» ناسیونالیسته تورکه کان سهره تا ده یانویست جاریک هه موو

(۲۶) سهر چاوه ی پخشوول، ۲۷

(۲۷) روژنامه ی نالای نازادی، ۱۲

نهو گهلانهی به تورکی ده‌دوین وهک تورکه‌کانی عوسمانی ، تورک
 زمانه‌کانی نازهریایجان ، تورکه‌کانی رووسیا و جینی گهلیر له یهک
 ده‌ولت کۆبکه‌نوهه. ههر سالتیک دواي ئینقلابه‌که‌ی ته‌موزی ۱۹۰۸
 ماهیه‌تی تورکایه‌تی خۆیان ناشکرا کرد و که‌وته‌گرتن و راوانانی سهرانی
 پان - عوسمانیزم و بزووتنه‌وه نه‌ته‌وه‌یه‌یه غه‌یره تورکه‌کان به جۆریک له
 دواي شه‌ره‌کانی به‌لقان ، له ئاکام جیا بوونه‌وه‌ی گه‌له غه‌یره
 موسلمانه‌کان وهک یۆنانیه‌یه‌کان و مه‌کدۆنیه‌کان ، به جارتیک شۆفیزمی
 خۆیان هه‌لپشت، کورد و ئه‌رمه‌ن به خۆیان و ولاته‌که‌یان که‌وته‌ن به‌ر
 شالای توندو تیژی پان - تورکیزم. لی‌ره‌دا ، ده‌بێ ئاماژه به‌وه بکه‌ین که
 هۆی چیه‌یه ، گروپیکی ده‌سه‌لاتدار له نه‌ته‌وه‌یه‌ک وهک گروپی نیتحا و
 ته‌ره‌قی شکۆی نه‌ته‌وه‌که‌ی هه‌ره‌س پێ دینتی؟! به‌واتا چی وای له
 نیتحاده‌یه‌ تورکه‌کان کرد، که بیروکه‌ی ناسیونالیزم به‌رز بکه‌نوه و واز له
 نیسلام بێنن، چونکه به هۆی نیسلام چه‌ند سه‌ده‌یه‌ک گه‌لی سه‌رده‌سته و
 رزگاربخوازی گه‌لان بوون؟! نه‌و فکهر سیاسیه‌ی نیتحاده‌یه‌کان
 (تورکه‌کان) له رووی ریک‌خستن و ستراتیژوه‌و زۆر له کۆمه‌له‌ی
 کاربوناری ئیتالی ده‌چوو که خه‌باتی ده‌کرد له پیتاوی ده‌کردنی فه‌ره‌نسی
 و نه‌مساوییه‌کان له نیمچه‌ دورگه‌ی ئیتالیادا. به‌واتای هاورد‌ه‌بوونی
 فکری سیاسی نیتحاده‌یه‌کان و کاریگه‌ر بوون به بیروکه‌و نه‌زمونی
 جیهانی رۆژئاوا دیاره‌یه‌کی پر له راستیه‌یه به‌تایبه‌تی مه‌سه‌له‌ی په‌سه‌ند
 کردنی ره‌گه‌زی Purity of blood له نیو فه‌ره‌نسی و ئینگلیزو
 جووله‌که جیهانی مشت و مپ نییه . له‌و روانگه‌، کاریگه‌ری تیزی

ناسیونالیستی فدره‌نسی و یه‌هودی له سەر تورکه‌کان راستییەکی حاشا هەڵنەگرە، چونکە بەرایی چەکەرە کردنی بیروکەیی دەولەتی دەستووری، دەولەتی قەومی، رەگەز پەسەندی له پۆژناوا سەری هەڵداوه، گروپی ئیتحادیه‌کانیش، بەتایبەتی تورکه لاوه‌کان له پۆژناواو سلانیک بوون. له‌و باره‌یه‌وه‌ش بەلگەیی زۆر هەن ئەوەتە جوولە‌کە‌یه‌کی وه‌ک لوملی دە‌نووسی: «رەگەزی تورک - که تۆرانییه - له رەگەزی هەموو گەلانی تری پۆژناوا چاکتره^(٢٨)». هەر وه‌ها به‌ گۆڕه‌ی قسە‌کانی پروفیسۆر خدوری و برنارد لویس، ئەو کەسە‌ی که بی‌ری تۆرانیەتی له‌ نیو‌گروپی تورکه لاوه‌کاندا بل‌او کردۆتە‌وه‌ ده‌یشت کۆهینی فدره‌نسی بووه^(٢٩). له‌به‌رامبەر ئەو هەل‌ویستە‌ش، پاش ئەوه‌ی تورکه لاوه‌کان هاتنه‌ سەر حوکم دەرگای ده‌ولە‌تی‌یان والا کرد بۆ پڕۆسە‌ی به‌ دیان کردن و به‌جوو کردنی گەلانی ناو ئی‌م‌پ‌راتۆریەت یان هەر هیچ نە‌بێ‌ بووژاندنە‌وه‌ی یه‌هودیەت و مەسیحیەت، ئەوە‌تە له‌ بەلگە‌نامه‌کانی ئینگلیزدا هاتووه‌ که له‌ سالی ١٩٠٩ چالاکی م‌سی‌ۆن‌یرە‌کان گەرم و گورپیە‌کی دیکە‌ی به‌ خۆوه‌ گرت. قوتابخانە‌ی ئە‌لیانین -ی جوولە‌که‌ له‌ موس‌ل و کازمیە و حیللە و عە‌مارە و بە‌سره‌ دا به‌ هۆی کۆمە‌له‌ی فدره‌نسای - بە‌ریتانی دامە‌زرا. له‌ ژێر چاو دێ‌ری د. د‌ه‌بله‌ ئای و یگرامدا م‌سی‌ۆن‌یرە‌ ئایینیە‌ بە‌ریتانیە‌کان چالاکی ئایینی خۆیان له‌ کوردستانی خوارو پەرە‌پێ‌دا. له‌ شاری نام‌یدی قوتابخانە‌یه‌کی ئایینیان دامە‌زراند^(٣٠) هەر‌وه‌ها جوولە‌که‌ی توند‌پ‌رو

(٢٨) گۆ‌قاری ر‌اه‌پ‌رین، پاکستان، ٥(١)

(٢٩) سەر‌چاوه‌ی پێ‌ش‌وو

(٣٠) گۆ‌قاری ه‌الی بوون، بە‌رلین ٥(٢-٣) ٧٠٧

(عەمانوئىل قەرەسۆ)، يەككىك لەو چوار كەسە بوو كە فەرمانى لە كار لابردنى عەبدولخەمىدى بۆ عەبولخەمىد برد بۆ ئەوەى بۆى بىسەلمىنى كە حكومەتى توركى جوولەكە بەرتۆەى دەپات^(٣١)

هەر وەها بەلگەى تر لەسەر ئەوەى كە ھۆكارى دەرەو رۆلى گرنكى بىنەو لەسەر دارشتنى فكرى ناسىئونالىستى توركى و دەولەتى توركى، دەگەرپتەو بۆ لەيەكچونى بىرو ستراتىيەتى توركەكان و مىليتارىستە ئەلمانەكان و د. جەمال نەبەز لەو بارەيەو دەنووسى: لاسايىكردنەو چۆنيەتى دامەزراندنى دەولەتى ئەلمانىا لەلایەن مىليتارىستە پرۆيەكانەو لەسەدەى ١٩دا دەورتيكى گرنكى گيترا لە بىرکردنەو رۆن توركەكاندا ، بەتايبەتى چونكە ئەلمانىا لەسەدەى ١٩دا پتوهندىيەكى سويابى و بازركانى توندو تۆلى ھەبوو لەگەڵ دەولەتى عوسمانيدا^(٣٢) ئەمەو ئىنقلابەكەى تەممووزى ١٩٠٨ لاسايىكردنەو يەكەى ئەو كارىگەرييەى ئەلمانەكان بوو. زارەقەند كارىگەرى ھەردوو شۆرشى رووسىش دەكاتە ھۆكارتيكى دى بۆ بلاو بوونەو بىرى تۆرانىزم و دامەزراندنى دەولەتى ناسىئونالىستى توركى: دەسلالتى رووسەكان بۆ ماوہيەكى كەم بوركانى تۆرانىيەتى خامۆش كرد، نەژادى سلاڤى بەسەردا زال كردن. بەلام ئەمەق لەنپو ئەو كلاورۆژنەو كەلپنانەى دوو شۆرشى رووسيا كردو يەتتيەو گرەمى بوركانى تۆرانى لە ھەموو كاتيكت توندترو ترسناكتەر دپتە بەر گوت، ديوارى نپوان تورك و تەتەر درز دەباو ھەمويان

(٣١) موفق بني المرجة ، صحوۃ الرجل المريض، ص ٨٥

(٣٢) د. جەمال نەبەز، بىرى نەتەو يى كوردى، لى بىرى قەومىيەتى رۆژھەلاتىيە

نەبىرى ناسىئونالىزمى رۆژئاواييە، ٨٥

له دهوړی به هیټرین و نا پوره ترین ولاتیان که تورکیایه، کۆده بنه وه (۳۳)

۳- دهوړی کورد له کۆمهلهی ئیتحاد ډ تهره قیدا

پاش پاشگه زیو نه وهی دهوله تی عوسمانی له نیزامی لانه مرکه زیه تی بنه ماله کوردییه کان و سه پاندنی نیزامی ناوه ندی به سهر ناوچه که دا، کوره دهسته وهستان نه وهستان، به لکو به چندن دین راپه رپن و شوړش وهلامی دهوله تیان دایه وه: شوړشه که ی میری کۆره و میر به درخان و یه زدان شیر و شیخ عوبیدوللا به لگهی کونکریتی خه باتی کوردن له دژی کرداره دزیوه کانی دهوله تی عوسمانی.

نه و کرداره ی دهوله تیش ده رگای دهوله تی والا تر کرد بۆ نه وهی روژئا واییه کان زیاتر ده ست له کاروباری ناوخوا ی دهوله تی عوسمانی وهر بدن. هه روه ها نه و هه لوتیسته ی دهوله تیش بوو به هژی نه وهی مه سه له ی کورد بیی به مه سه له یه کی سیاسی له ناوچه که و ده ره وده ا هه روه ک لازاریف ده نووسی: مه سه له ی کورد وه ک کیشه یه کی نیو دهوله تی له سه ره تای سه ده ی نۆزده هه مدا سه ری هه لدا ، له سه ده ی بیسته میش دوا ی شه ری یه که می جیهان له سه ر ناستی نیو دهوله تی بایه خی زیاتر بوو (۳۴) نه گهر چی میرانی کوردخوا وهن هیچ حزبیکی سیاسی نه بوون، به لام خو شه ویستی نیشتمان پالی پیوه ده نان که به رگری له ولاتی خو بان بکه ن، هه رچی روژنبیرانی کورد بوون نه و ا ده یانو بیست له گه ل روو نا کبیرانی تورک

(۳۳) روژنامه ی نالای نازادی (۱۲) نه فسانی پان تو رانه زم و مرگه ترانی نه به یه کر خو شناو

(۳۴) لازاریف، نه و هوکارانه ی مه سه له ی کورد پیکده هیتن، ۳۷۹

پێتکهوه شوڤشپێکی روڤشپیری و فکری بهریا بکهن، بهلام له بهرایلی لهو باوهڕه دانهبوون که کورد له دهولتهی عوسمانی جیابیتتهوه نه‌مه‌ش ده‌گه‌پتتهوه بۆ دوو هۆی سه‌ره‌کی، یه‌که‌م زۆریه‌ی رووناکبیرانی کورد خاوه‌ن پله‌و پایه‌ی به‌رز بوون له ده‌ولت. ئه‌وه‌تا جه‌وت له کوپانی میر به‌درخان له شوینی به‌رز بوون له نیمپراتۆریه‌ی عوسمانیدا^(٣٥) هه‌روه‌ها که‌سانی وه‌ک شه‌ریف پاشا د. عه‌بدوڵلا جه‌وده‌ت و شیخ عه‌بدوڵقادی شیخ عوبیدوڵلای شه‌مزی‌نیش خاوه‌ن پله‌ی به‌رز بوون له ده‌ولته‌ی عوسمانیدا، دووهم هه‌ستی خو به‌کورد زانیی ئه‌و روڤشپیرانه نه‌گه‌یشته‌بووه ئه‌و ناسته‌ی بیر له ده‌ولته‌ی کوردی بکه‌نه‌وه، ئه‌وه‌ته که‌سیکی وه‌ک د. عه‌بدوڵلا جه‌وده‌ت یه‌که‌م شانه‌ی ئیتیحاد و ته‌ره‌قی له‌گه‌ڵ هاوڕێکانی دروست کردووه و به‌پتویه‌رو سه‌رنووسه‌ری ئۆرگانی ئیتیحاد و ته‌ره‌قی بووه، باوه‌ڕی به‌ دروست کردنی ده‌ولته‌ی عوسمانی هه‌بووه نه‌ک کوردی. هه‌روه‌ها له‌باره‌ی لاوازی هه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تی کورد، محه‌مه‌ده‌مین زه‌کی ده‌لی تا تو‌رک نه‌یوت من تو‌رکم و عه‌ره‌ب نه‌یوت عه‌ره‌بم، ئیمه‌ نه‌مان وت کوردین!

به‌م واتایه‌ کورد وازی له‌ مه‌سه‌له‌ی خۆی هێنا‌بوو، ناماده‌بوو له‌گه‌ڵ تو‌رک بیر له‌ ناینده‌ی هاو‌به‌ش بکاته‌وه، به‌و باوه‌ڕه‌وه، رووناکبیرانی کورد وه‌ک د. عه‌بدوڵلا جه‌وده‌ت، د. ئیسه‌حاق سه‌کوتی ئیبراهیم ته‌مۆ، شه‌ریف پاشا، هه‌روه‌ها عه‌بدوڵله‌حمان به‌درخان ده‌وری گرنگیان بینوه له‌ به‌رکردنه‌وه‌و یلا‌و‌کردنه‌وه‌ی کۆمه‌له‌ی ئیتیحاد و ته‌ره‌قیدا.

(٣٥) مالمیسانژ، به‌رخانی‌و‌ه‌ره‌زه‌ر، ت: شه‌کور مه‌صفی، ص ٣٠

به حوكمى ئه‌وه‌ى كورد له نىو ئىتىحاد و تهره‌قى ده‌ورى زۆريان هه‌بووه، به تايبه‌تى د. عه‌بدوللا جه‌وده‌ت، ئه‌وا ده‌توانى زه‌نى ئه‌وه بېرى كه نه‌ك هه‌ر په‌يوه‌نديه‌كى به‌هتيز له نىوان گروپى رۆژنامه‌ى كوردستان و گروپى رۆژنامه‌ى عوسمانلى ئىتىحاد و تهره‌قى هه‌بووبى به‌لكو له پرووى پت‌كخسته‌وه‌ش زۆر له‌يه‌ك نزيك بووين، له‌و باره‌يه‌وه د. فه‌ره‌اد ده‌لى : ژماره‌كانى ۶-۱۹، ۲۴، ۲۵-۲۶، ۳۰-۳۱ رۆژنامه‌ى كوردستان له چاپخانه‌ى ئىتىحاد و تهره‌قى ناسراو به «مه‌طبه‌عا جه‌معيه‌تا تفاق و قنجيا مسلمانان» چاپكراون^(۳۶) عه‌بدولپه‌حمان به‌درخان له‌گه‌ل د. عه‌بدوللا جه‌وده‌ت له يه‌كه‌م كۆنگره‌ى ئىتىحاد و تهره‌قى به‌شدار بووه، هه‌روه‌ها به حوكمى ئه‌وه‌ى رۆژنامه‌ى كوردستان له سه‌رده‌مى عه‌بدولپه‌حمان به‌درخان هاوشانى بلاوكراوه‌كانى ئىتىحاديه‌كان هتيرشى ده‌كرده سه‌ر سياسه‌تى عه‌بدولحه‌ميد، هه‌ر بۆيه ئه‌و هه‌لوسته‌ش هاوخه‌بات و هاوپكابه‌رى رووناكبىرى كورد و ئىتىحادو تهره‌قى ده‌گه‌يه‌نى، ئه‌گه‌رچى كه‌سيكى وه‌ك شه‌ريف پاشا بالتوتيزى ده‌وله‌تى عوسمانى بوو به‌لام له‌ژيره‌وه په‌يوه‌ندى به كۆمه‌له‌ى ئىتىحاد و تهره‌قى به‌ستبوو. هه‌چى مه‌لا سه‌عيدى كورديش (شيخ سه‌عيدى نورسى) بوو له به‌رايى باوه‌رى وابوو، كه گروپى ده‌ستورخوازى ئىتىحاد و تهره‌قى، ده‌وله‌تى شورا داده‌مه‌زرتين، كۆتايى به سه‌رده‌مى تاكه‌په‌وى ديت، كه‌سيكى وه‌ك سه‌عيدى نورسى كه ستايشى مه‌شروتيه‌تى ئىتىحاد و تهره‌قى بكا بپ‌گومان زۆر گرنگه بۆ په‌يداكردىن پشتيوانى كورد بۆ

(۳۶) د. فه‌ره‌اد په‌ربال، رۆژنامه‌گه‌رى كوردى به زمانى فه‌ره‌نسى، ل. ۲۰

نیتیحاد و تهرهقی.

له لایهکی تهرهه ، بیتیجه له پرۆفیسۆر زیا ، ئالکون، زۆریه ی
رووناکبیرانی کورد پاش ده رکهوتنی ماهیه تی تورکه لاره کان له
هه لۆیستی خۆیان په شیمان بوونه وه ، به لام هه رچی زیا ، بو ئه و
تورکایه تی وا کاری لی کردبو که له بیرى بچی کوردیشه !، له و باره یه وه
هه میشه ئه و کۆپله شیعه ری له ژێر ناوی «بۆ ئه و پیاوه ی به من ده لێ
تورک نی» :

من تورک بم یان نا ، هاوړتی تورکم
نیوهش تورک بن یان نا دوژمنی تورکن^(۳۷)
بۆ ناحه زانی ده وتوه.

۴- هه لۆیستی نیتیحاد : تهرهقی له هه مبه ر مه سه له ی کورد
رووناکبیرانی کورد ، نه ک هه ر پالپشتییان له نیتحادیه کان کرد ،
به لکو ههروهک له پێشدا وتان ، راگه یاندنی مه رکه زیی کۆمه له ی نیتیحاد
و تهره قیشتی به رتوه ده برد ، لیته ده ده توانین زه نی ئه وهش به یه ن که
رووناکبیرانی کورد به تیکه ل بوون له گه ل بزاڤی تورکه کان و ولاتانی
ده وروبه ر بیران له ریکه خستنی سیاسى هه تا را په پینی سیاسى و
عه سه که ریش ده کرده وه ، به جوړیک دروست بوونی حزبی عه زمی قه ومی
کوردستان له سا لی ۱۹۰۰ ئه و راستیا نه ده سه لیتنی ههروه ها ههروهک

(۳۷) هیوا نه مین ، ناسیۆنالیستی تورک ، ل ۲۶ ، ئه ویش له د. کهمال مه زه ر
کتیبی چهند لاپه ره یه ک له ... ، وه ری گرتوه .

شۆڤشى سالى ۱۹۰۵-۱۹۰۷ رووى كارى له ئىتىحادييه كان كردووه به هه مان شتووش دهورى خۆى له بىداربوونهوى كورده كانىش بىنيوه به جوړىك هه ر له ژىر نه و كارىگه رىيه دا شاره كوردىيه كانى دياره كر، به دلىس، وان، شانۆى چەندىن پروداوى سياسى بوون، راپه پنى سالى ۱۹۰۵ى كورده كانى ده رسىم پالېشتىيه كى گه وره ي به خۆوه بىنى (۳۸) هه رچه نده د. عەبدوللا جەودەتەى دامەزرىنەرى كۆمەلەى ئىتىحادو تەرەقى هه ر له سالى ۱۹۰۴هه دركى به هه قىقه تەى ئىتىحاد و تەرەقى كردبوو، هه ر بۆيه بۆ خۆى سه ربه خۆ له برىتى «عوسمانلى»، گوڤارى «ئىجتىهاد»ى ده ركرد به لام ئىتىحادييه كان له سه ر سياسه تى چه واشه كردنىان به رده وام بوون، كاتىك له رىگای كوده تاي ۱۹۰۸هه هاتنه سه ر حوكم ماوه يه ك به گوڤره ي ده ستورى عوسمانلى كارىان كرد، جا ئه و بارودۆخەى له ئاكامى كوده تاكه وه هاته كايه وه زه مىنه يه كى له بارى له به رده م رووناكبىرانى كورد ره خساند، بۆ نه وى ئه و ده رفه ته بقۆزنه وه ده ورى خۆيان له حكومه ته ده ستورىيه كه ي ئىتىحادييه كان ببىنن، له سالى يه كه مى حكومه ته ده ستورىيه كه دا، كه هىشتا عەبدولخەمىد له سه ر كاربوو، مەملەتتى باالى مه دهنى و عەسكەرى حكومه ته كه ي گرتبۆ وه وله كاتىكدا حكومه ت ته و او جى پىتى خۆى توند نه كردبوو، جوړه ئازادىيه ك و مافى را ده برىن و دروستكردى حزبى سياسى له ئارابوو، هه ر بۆيه له ۱۹۰۸/۹/۲۵ شه رىف پاشا له كه ل نه مىن عالى به درخان و

(۳۸) گوڤارى هاڻى بوون، ۲-۴۵ ل وەرگهراوله جلیلی جلیل، نهضة الاكراد
التعاقبه... ص ۵۷

شیخ عەبدولقادرى شەمزىنى و داماو ئەحمەد و زولكەفل پاشا كۆمەلەى «كورد تەعالى و تەرەقى جەمعیەتى» دا دەمەزرىن ، رۆژنامە یەكیش بە ناوى «كورد تعاون و ترقى غزەتەسى كە پېرەمپەر» سەرنوسەرى بوو دەردەكەن» ^(۳۹) لە رۆژنامەكەدا، پروناكبیروانى كورد گەلیك و تارىان لە بارەى ھوشیارى نەتەوہى كورد بلأوكردەو، لەلایەكى تریش لە پاش راگەیاندى دەستوورى عوسمانلى ئەحمەد ثرىا بەدرخان دەگەریتەو نەستەمبۆل، رۆژنامە یەك بە ناوى رۆژنامەى كوردستان بە ھەردوو زمانى كوردی و توركى دەردەكات ^(۴۰) لە ولأوہش، مەلا سەعیدى كوردی، كۆمەلەى «یەكیتی محەمەدى» دامەزراندو ھەرسى دروشمە مەركەزییەكەى ئیتیحادو تەرەقى» دادگەرى، یەكسانى، براہەتى «بەرز كرد بۆو، بە جیدى داواى یەكیتی عوسمانى دەكرد، ھەروەھا مەلا سەعید لە رۆژنامەى شەرق و كوردستان- كە كۆمەلە رۆشنبیریكى كورد لە نەستەمبۆل لە سالى ۱۹۰۸ دەریان دەكرد- وتارى بلأوكردۆتەو ھەروەھا كۆمەلەى یەكیتی محەمەدى رۆژنامە یەكى بەناوى «وولقان» دەر دەكرد، نەورسى زۆر بابەتى لەو رۆژنامە یەشدا بلأودەكردەو، ھەروا بەناوى سەعیدى كوردی زۆر وتارى لە رۆژنامەى كورد بلأودەكردەو ^(۴۱) گروپىكى دیکە «كۆمەلەى بلأوكردنەوہى زانیارى كورد» یان دامەزراند بۆ نەوہى ئەدەب و فۆلكلۆرى كوردیش بووژانەوہ ببینی، لەلایەكى تریش میر

(۳۹) گۆڤارى رامان (۲۶) ۴ لا رۆژنامەى كورد كە زمانەوالى كۆمەلەكە بوون لە

۱۹۰۸/۱۱/۹ دەر چوو.

(۴۰) مالیسانژ، ص ۸۳

(۴۱) گۆڤارى مەتین، ۷۵، ل ۶۷ ھەروەھا گۆڤارى بانگی ھەق ع (۵) ص ۲۴

عه بدولپه زاق به درخانیس، قوتابخانه یه کی کوردی له نهسته مبول به ناوی قوتابخانه ی «دهستووری» کرده وه، نهو چالاکییه سیاسی و روشنبیریانه ته و او ئیتیحادییه کانی هه راسان کردبوو هه ر بۆیه بریاریان دا که هه موو چالاکییه کی کورده کان رابگرن.

له پاش رووداوی ۳۱ی مارتی ۱۹۰۹ حکومت دهستی کرد به گرتن و راهه دوونانی رووناکییرانی کورد، کهسانی وهک شریف پاشا، نهمین عالی به درخان توانیان خۆیان له تیرۆری ئیتیحادییه کان رزگار بکهن به لام هه ریهک له نه حمده ثریا به درخان و شیخ سه عیدی نرسی دهستگیر کران^(۴۲). به حوکمی نه وهی نرسی رووناکییری سه رده می خۆی بوو، هه ر بۆیه کاتێ دهستگیری ده کهن، به تۆمه تی کورداپه تی تاوانباری ده کهن، خۆبشی له به رده م خورشید پاشای سه رۆکی دادگای ئیتیحادییه کان به راشکاوی ده لێ: من یه کتیک له تاوانه کانم نه وه یه که خه م بۆ ناوچه خۆره له لاتییه کان- کوردستان- ده خۆم و داوای دانه وهی مافه کانی نه که م و هه میشه هه ول ده ده م که بگاته و به کاروانی هونه رو زانست و پیتشکه وتنی راسته قینه^(۴۳) هه رچی شریف پاشا بوو، نه و له ناوه پاستی ۱۹۰۹ له پاریس حزبیکی سه ربه خۆ به ناوی حزبی رادیکالی عوسمانی Parti Radicail Ottoman دروست ده کات له پیناوی به گژ داچوونه وهی حوکمی دهستووری گه نجه تورکه کان له تورکیا و دروستکردنی چه ند گۆزانکارییه کی بنچینه یی له و حوکمه دهستوورییه ی

(۴۲) مالمسانژ، ص ۸۳ هه ر وه ها هیوا نه مین، ۲۷۷

(۴۳) سه رچاوه ی پیتشو

نهواندا، ههروهه گۆفاریکیش به ناوی مهشرویتیهته له ۱۵/۱۰/۱۹۰۹ ده‌رده‌کات^(۴۴). به‌لام له‌به‌رنه‌وه‌ی شەریف پاشا نه ئیسلامی بوو نه قهومی، به‌لکو عوسمانییه‌کی رادیکالی و لیبرالی بوو، هه‌ر بۆیه له هیچ پرگه‌یه‌کی نه‌و په‌پر‌ه‌و و پرۆگرامه‌دا ناوی کورد نه‌هات‌وه^(۴۵) له‌ پرۆی پووبه‌پووبوونه‌وه‌ی چه‌ک‌داریشدا، برایم پاشای کۆری مه‌حمودی تیماوی سه‌رۆکی هۆزی ملی (میلان) به‌ حوکمی ده‌ستووری ئیتیحادیه‌کان رازی نه‌بوو و په‌نای پرده‌ به‌رکۆساره‌کانی عه‌بدولعه‌زیز و له‌وتنده‌ر هاته‌ کوشتن^(۴۶) داوی قه‌ده‌غه‌کردنی چالاکی کورده‌کان، خه‌لیل خه‌یالی له‌ سالی ۱۹۱۰ ریک‌خراوێکی سیاسی به‌ ناوی «هیقی» له‌گه‌ڵ کۆمه‌له‌ قوتابیه‌یه‌کی زانکۆی ده‌وله‌ت پتکه‌یتنا،^(۴۷) نه‌و ریک‌خراوه‌ سه‌ره‌تا گۆفاریکی به‌ ناوی «رۆژی کورد» بلا‌وکرده‌وه، به‌لام له‌ داوی ناوه‌که‌ی گۆرا بوو به‌ «هه‌تاوی کورد» کۆمه‌له‌ی هیقی نه‌یتوانی ده‌وری سیاسی خۆی ببینی چونکه‌ ته‌نیا له‌ نیتو‌گروپه‌ رۆشنیرییه‌که‌دا بلاو ببۆوه، هه‌ر له‌ سالی ۱۹۰۹ ئیتیحادیه‌کان، سوپاو هیتزیکێ چه‌ک‌داری گه‌وره‌یان نارد‌ه سه‌ر بارزان^(۴۸) شیخ عه‌بدولسه‌لام بارزانی هه‌ر له‌ سالی ۱۹۰۷‌وه‌ له‌ بروسکه‌که‌یدا بۆ بابی عالی له‌ نه‌سته‌مه‌بۆل داوی کرد‌وه‌ که‌ له‌ ناوچه‌که‌یدا زمانی کوردی و فیک‌کردن به‌ زمانی کوردی به‌ ره‌سمی به‌ریاری له‌ سه‌ر بدری، به‌لام نه‌و داواکارییه‌ی شیخ له‌ دادگای نه‌سته‌مه‌بۆل

(۴۴) د. فرهاد پیربال، رۆژنامه‌گه‌ری کوردی به‌ زمانی فه‌ره‌نسی، ۴۷۶-۴۳

(۴۵) سه‌رچاوه‌ی پیشوو ۴۹۶

(۴۶) کورد له‌ ئینسکلۆپیدیای ئیسلامدا، چاپی کوردی، ۹۱۶

(۴۷) گۆفاری رۆژی نوێ، ۵۰ (۵)

(۴۸) گۆفاری به‌یان، ۵ (۱) ۴۲۶

به‌کارگیری جوداخوازی له قه‌له‌م درا^(۴۹) هەر بۆیه له کۆتایی ۱۹۰۷ تا کو سه‌ره‌تای ۱۹۰۸ سوپای عوسمانی هه‌موو گونده‌کانی بارزانی سووتاندو ماله‌کانی تالان کردو خه‌لکه‌که‌شی به‌ره‌و زیندانه‌کان راپیچ کرد.

شیخ عه‌بدولسه‌لام له سالی ۱۹۱۳ جارتیکتر له ناوچه‌که‌دا ده‌ستی به‌کاری خۆی کرده‌وه هەر بۆیه سلیمان نه‌زینی لیپه‌رسراوی ویلایه‌تی موسڵ فه‌رمانی گرتنی ده‌رکرد، به‌لام خۆشه‌ختانه نه‌مجاره‌ش شیخ توانی خۆی رزگار بکات له کۆتایی ۱۹۱۴ دا شیخ به‌ خۆی و سێ له پاسه‌وانه‌کانی به‌ ده‌ستی سوّفی عه‌بدوللا ناویک ته‌سلیم به‌ سلیمان نه‌زیف ده‌کریت و فه‌رمانی له سێداره‌دانیان بۆ ده‌رده‌چیت و نه‌و فرمانه له ۱۹۱۴/۱۲/۱۴ جێبه‌جێ ده‌کری، هه‌والێکی دیکه ده‌لتی له کانونی دووهمی ۱۹۱۱ له سێداره‌ دران^(۵۰).

له‌نیو باکووری کوردستانیش کۆمه‌له سه‌رکرده‌یه‌کی کورد به‌ نه‌ینی کۆمه‌له‌یه‌کی سیاسی پتیکده‌هێتن که‌سانی وه‌ک شیخ عه‌بدولقادر مه‌لا سه‌لیم به‌دلیسی و شه‌هابه‌دین و حاجی موسا سه‌رکرده‌یه‌تی نه‌و کۆمه‌له نه‌هینه‌یان ده‌کرد^(۵۱) ئیتیحادیه‌کان به‌نیازی ده‌ستگیرکردنی مه‌لا سه‌لیم و سه‌رکو‌تکردنی کۆمه‌له‌که، له حوزه‌یرانی ۱۹۱۰ نالایه‌کی له‌شکر ده‌نێرنه سه‌ر رێگای وان - به‌دلیس و مه‌لا سه‌لیم له‌وێ ده‌ستگیر ده‌که‌ن، هەر که شه‌هابه‌دین به‌مه ده‌زانی هێزێکی پتیکهاتوو له سه‌د سوار ده‌نێرته سه‌ر له‌شکره‌که‌ی تورک و ده‌توانیت مه‌لا سه‌لیم رزگار بکات^(۵۲) نه‌و

(۴۹) مه‌سه‌ود بارزانی، بارزانی و به‌زووتنه‌وی رزگاربه‌خوازی کورد

(۵۰) سه‌رچاوه‌ی پێشوو

(۵۱) هه‌وا نه‌مین، ناسیۆنالیستی تورک، ۲۹۷

(۵۲) گۆڤاری رۆژی نوێ ژماره (۴)

رووبه‌پووبوونه» چه‌کدارییه، خالی وه‌چه‌رخانی شۆڤشه‌که‌ی مه‌لا سه‌لیم بوو. له‌نیوان سالانی ۱۹۱۰-۱۹۱۳ نه‌و کۆمه‌له‌ شۆڤشگێڤه‌ توانی چه‌ند به‌شێکی ولات له‌ژێر ده‌سه‌لاتی ئیتحادیه‌کان ڤزگار بکات، به‌لام له‌ شه‌ڤکی نیو شاری به‌دلیس، مه‌لا سلیم و ۱۰ پێشمه‌رگه‌ی ناچار ده‌بن په‌نا ببه‌نه‌ به‌ر قونسولییه‌ی رووسیا له‌ به‌دلیس، کاتی شه‌ڤی یه‌که‌می جیهانی هه‌لده‌گیرستی، ئیتحادیه‌کان هێرش ده‌که‌نه‌ سه‌ر قونسولییه‌ی رووسی و مه‌لا سه‌لیم و هاوڤێکانی له‌ ناو شاردا ده‌کوژن^(۵۳) هه‌روه‌ک چۆن عه‌بدولسه‌لام بارزانی و راڤه‌ینه‌که‌ی به‌ ده‌ستی خیانه‌ته‌وه‌ کپ کرایه‌وه‌، نه‌وه‌ی مه‌لا سه‌لیم و هاوڤێکانیشی هه‌ر به‌ ده‌ستی خیانه‌ت کوژێنرایه‌وه‌، له‌و باره‌یه‌وه‌، مه‌لا سه‌لیم خۆی له‌ دادگای ئیتحادیه‌کان دان به‌و راستیه‌ی ده‌نێ، خودا نوسه‌رتی به‌ ئیمه‌ به‌خشی به‌لام غایه‌ن هه‌بوو له‌به‌ر نه‌وه‌ خودا نوسه‌رتی له‌ ئیمه‌ سه‌نده‌وه‌^(۵۴).

ئه‌گه‌رچی شۆڤشه‌کانی کورد، هه‌تا له‌ به‌شێکی ولاتیش، پێکه‌وه‌ به‌ند نه‌بوینه‌، به‌لام کورد له‌ شۆڤش کردن نه‌وه‌ستاه‌ نه‌وه‌تا له‌پاش دامرکانده‌وه‌ی شۆڤشه‌که‌ی مه‌لا سه‌لیمی به‌دلیسیش، له‌لایه‌کی تری ولات میر عه‌بدولڤه‌زاق به‌درخانی کۆنه‌ بالیۆزی عوسمانلی له‌ په‌ترسبۆرگی رووس داوا له‌ کاریه‌ده‌ستانی رووسیا ده‌کات که‌ پشتگیری له‌ دامه‌زراندنی ئیداره‌یه‌کی کوردی له‌ کوردستاندا^(۵۵) بکه‌ن بۆ هه‌لگیرسانی شۆڤشێکی کوردی، له‌ نیوان سالانی ۱۹۱۲-۱۹۱۳ میر عه‌بدولڤه‌زاق

(۵۳) سه‌رچاوه‌ی پێشوو

(۵۴) گۆڤاری ئالای ئیسلام ع(۱) ص ۲۵

(۵۵) Kurdistan News, No: 3, 1993

دهچته شاری ورمی، لهوی له گهڵ سمکۆی شکاک به پشتیوانی رووسیا له شاری «خوی» کۆمهلهیهکی روشنبیری بهناوی گیتخانندی پیکدههین⁽⁵⁶⁾ نارمانجی ستراتیژی کۆمهلهکه ههروهک عهبدولهزاق دهلیت بریتی بوو له بلاوکردنهوهی وشیاوی نهتهوايه تی (کوردايه تی) لهناو کورد دا⁽⁵⁷⁾.

له سالی 1914، به پشتیوانی رووسیا، میر عهبدولهزاق توانی ئیدارهیهکی کوردی له چالديران دايمهزین، له رۆژنامهکانی نهسته مېۆل وهک وقت، صباح، تصویرى افکار، دهده کهوێ که نهو ئیداره کوردیه کاریهگریکی ترسناکی له حکومه تی نهسته مېۆل کردووه، هه ر بۆیه حکومه تی نهسته مېۆل له رێگای نهو رۆژنامه نهوه بهیاننامه ی «کافر» بوونی میر عهبدولهزاق بلاوده کاته وه، له مه شدا هه ر بۆ نهوه ی رهواج به وروژاندنی ههستی دینی کوردو تورک بدات، نه گه رنا حکومه ته که ی نهسته مېۆل و ئیسلام هه ریه کی له دۆلێک بوو! ⁽⁵⁸⁾. بهلام شۆرشه که ی عهبدولهزاقیش ته مه نی زۆر درێژ نه بوو. کاتێ به لشه فیه کان له ئۆکتۆبه ری 1917 ده سه لاتیان گرته ده ست، له کانونی یه که می 1917 له گه ل ئیتحادیه کان ناگربه ستیکیان به ست و له ناداری 1918 له رێگای په یمانی برێست لیتوۆسک به شیکێ بچووکی کوردستانیان له ده وله تی عوسمانی وه رگرت و به م جۆره په یمانه که هه م کۆتایی به شه ری نێوان رووسیا و ئیتحادیه کان هینا ⁽⁵⁹⁾ هه م کۆتاییشی به ئیداره

(56) گزفاری نالای ئیسلام، که نه دا ع (1) ص

(57) سه رچاوه ی پێشوو

(58) هیرا نه مین، ناسیونا لیستی تورک، 314

Desk, Kinnane Kurdistan ord Kund, P21 (59)

کوردییەکی عەبدولڕەزاق هێنا، هەروەها عەبدولڕەزاق خۆشی لە باشووری
ولات تیرۆر کرا^(٦٠).

٥- ئیتیحادییەکان و کۆشتاری ئەرمن ١ کورد

لە نیوان سالانی جەنگ ١٩١٤-١٩١٨ ئیتیحادییەکان کۆشتاریکی
ترسناکیان لە ئەرمن و کورد کرد، ئەو کۆمەڵگەئێزەیی دوو نەتەوێ وەک
ئەرمن و کورد، خۆی لە خۆیدا تەعبیری لە ماهیەتی فراوانخوازی و
رەگەزپەرستی بزوو تەنەوێ تۆرانیەت دەکرد، چونکە ئیتیحادییەکان
باوەڕیان وابوو کە دەبێ تۆرانییەکان بە زۆری چەکی هەموو جیهان بخەنە
ژێر دەستی خۆیانەو^(٦١) رۆژنامەنۆسەکانی رووس لە بارەى کۆمەڵگەئێزە
ئەرمنییەو دەنۆسن (... شاری وان نە کەستیکى زیندووی تیدا ماوه نە
خانووێکی بە پێتەماوه، لە شاری بەدلیسدا لە هەژدە هەزار ئەرمنی تەنیا
٣٠٠ - ٤٠٠ ژن و مندالی ئەرمنی لە مردن رزگاریان بووه، لە بیست و
پێنج هەزار ئەرمنی نیو ئەرزه پۆم تەنیا دوو سەد کەستیک رزگاری
بووه. لە شاری مووش و ئەو سێ گوندەى دەوروبەری کە بیست و پێنج
هەزار ئەرمنی لێ دەژیا، پاش رەشەکوژییە کە تاکە کەستیکى لێ رزگار
نەبووه»^(٦٢).

ئەمە وەنەبێ سەرانی ئیتیحادییەکان نکۆلی لەو رەشەکوژییە
بکەن، نەو تە یەکیەک لە سەرکردهکان دەکان بە پاشاکاوی بە بالێۆزی

(٦٠) ههوا ئهمین ، سهراوهی پێشوو ٣٣

(٦١) سهراوهی پێشوو ٣٤

(٦٢) د. کمال مظهر، کردستان فی سنوات الحرب العالمیه الاولی

ئەمریکا لە ئەستەمبۆل دەلتی: ئیمە ۳/۴ ی ئەرمەنەکانمان بە کردەوه دەربەدەر کردوو، ئیستا کەسیان لە بەدلیس و وان و ئەرزەرۆم نەماوه... لێ ناگەرێن ئەرمەنیەک لە هیچ شوێنێکی ئەنادۆل بێتێ (۶۳) سەبارەت بە کوردیش، بەرنامەیەکیان دانا کە هەرچی کورده لەولاتی خۆیانەوه بۆ ولاتی تورک ئاواوه پەرش و بلاوبکێنەوهو بە مەرجێ ژمارە ی ئه‌و دوورخراو و راگۆتزرانە لە هەر شارێکی تورکیدا زیاتر نەبێ لە ۵٪ ی داگیرستانە تورکەکان، لە ناکامی ئه‌و کردارە شوڤینیەدا (۵۰۰) هەزار کورد گیانیان لە دەست داو (۷۰۰) هەزاریش بە زۆری بۆ ئەنادۆل راگۆتزرانەوه، بەشێکی زۆری ئه‌و خەڵکە کلۆلە راگۆتزرانە هەر بەدەم پێگاوا سەرما ی سەختی زستان و ماندوو بوون و برسیتی کوشتنی بەشێکی تریشیان پێش ئەوه ی بگەنە شوێنی بۆ راگۆتزرانو تورک کوشتنی (۶۴) لە ماوه ی شەش هەوت مانگی یەکەمی جەنگدا لە سەرجه می (۱۲) هەزار کەس لە کوردستانی باکوور، نزیکە ی هەشت هەزار کەس مردن (۶۵) مامۆستا ئەحمەد خواجە لە بەرگی یەکەمی کتیی (چیم دی) وێنە یەکی سەرده می جەنگمان لە سلیمانی و دەورو بەری بۆ تۆمار دەکات: - هەناسە ی خوشی ئەما، برسێتی و نەخۆشی و هەموو جۆرە پەتایەک ولاتی داگیر کرد، دەرمان، پزیشک ، چارەساز نەبوو، لە شار لە لادیدا نالە ی ژن، پیاو، منداڵ ، لاشە ی لە برسان مردوو شەقام و کەلاوه‌کانی پێکڕه‌بوو جا تەنیا گیان هەرزان و نان گران بوو، سەرپرای

(۶۳) هندی مورغناو، قتل امه، ص ۸۷
 (۶۴) بلەج شیرکۆ، مێژینه و ئیستای کێشه ی کورد
 (۶۵) سەرچاوه ی پێشوو

ئەوگرفتارىيە لە ناوھەراستى شاردا، لەسلىمانى و دىھاتەكاندا دەستە دەستە لاوانى كورد ئەكران بە نىشانەووە بە دەستپێژى سەربازى تورك ئەكوژان^(٦٦).

لێرەدا چۆن دەكرێ شەپرى ئىتىحادىيەكان لە دژی ئەرمەن و كورد بە شەپىكى دىنى لىكېدريتهو؟ بەپاى نووسەر، مەسەلەكە، ھەموو مەسەلەيەكى سىياسى بوو، سەبارەت بە مەملەتتى دەولەتى عوسمانى و ئەرمەن و ئەگەر ھەردوولا بۆ يەك دىنىش لە مەسەلەكەدا بەدەن ئەوا ھەر بۆ وروژاندنى ھەستى دىنى بوو چونكە ئەگەر نەختى بۆ بەر لە رۆژانى جەنگ بگەپتەنەو ئەوھەمان زياتر بۆ پروون دەيتەو» كە مەسەلەكە مەسەلەيەكى سىياسى بوو و رۆژئاوايىيەكان دەورتيكى گرنگيان بىنيووە بۆ زياتر وروژاندنى ئەرمەنى و عوسمانىيەكان لەلايەك، ئەوروپىيەكان بەپیتی رتيككەوتننامەى بەرلین بەندى (٦١) چاوديتى ئەرمەنىيەكانى زامن كردبوو^(٦٧) ھەر»ھا خۆى لە خۆیدا، ئەوروپىيەكان لە رتيگای پەيمانى بەرلین، جۆرە پرۆژەيەكى حوكمى زاتى ئەرمەنىيان لەسەر كوردستان زامن كردبوو^(٦٨) ئەمەو دەولەتى عوسمانى كاردانەووەيەكى سەر سەختانەى بەرانبەر بەو كارە نیشان داو لە سالى ١٨٨٥ دا كەوتە بەرپەرەكانى بزوتنەوہى پروو لە گەشەكردنى ئەرمەنىيەكان كە لقی لە رووسيا و سويسرا و لەندەنىش ھەبوو^(٦٩) لەپاشانىش لە سالى ١٨٩٤ لە ساسۆندا

(٦٦) ئەحمەد خواجە. چەم دى، بەرگى يەكەم.

(٦٧) كورد لە ئىنسكلتىيەى ئىسلامدا، ٩٤

Kemal oqa, Achronology of Mosul Question p,40 (٦٨)

(٦٩) كورد لە ئىنسكلتىيەى ئىسلامدا، ٩٠

پېنچ گوندو هه موو ناوچه نهمه ننشینه کانی تالوری (دالورینچ) ویران
 بوون^(۷۰) به حوکمی نه وهی به پیتی په یانی ناشتی تورکمانچای به شی
 روژهلایتی نهمینیا له نیران ستیندرا «بوو» به شپک له نهمپراتوریه تی
 رووسی، رووسه کان هدر له پاش نینقلابه که ی تهمووزی ۱۹۰۸، خدریکی
 جوژدانی نهمه نییه کانی دهوله تی عوسمانی بوون، به جوژپک له نیوان
 سالانی ۱۹۰۸-۱۹۱۴، رووسه کان نزیکه ی ده هزار خه پیرو سهریازی
 خویان له ناوچه ی نازهریایجان موّل دابو^(۷۱) له پیناو دامه زرانندی
 کیانیتکی نهمه نی له ویلايه ته کانی روژهلایت و باشووری روژهلایتی
 دهوله تی عوسمانیدا، رووسه کان موژلی نه وه بوون عه شیرته کورده کانی
 روژئاوای ده ریاجه ی ورمی بکه نه سهریاز و به گژ دهوله تی عوسمانی
 وه بنین^(۷۲) له لایه کی تر، وه نه بی نهمه نه توندپه وه کان نکوئی له وه بکه ن
 که باکووری کوردستان به خاکی باوک و باپیرانیان بزائن نه وه ته له
 توماره کانی خویان ههمیشه بانگه شه ی نه وه یان ده کرد که (هیچ
 مه لبه ندیک له جیهاندا به قه د مه لبه نده کانی وان و به دلیس نهمه نی
 نین^(۷۳) هه روه ها به ناوی «مافی میژووی نهمه ن» به سهر کوردستانه وه له
 توماری نهمه نییه کاندا هاتوه: نه و نیشتمان- کوردستان- چهندين
 سه ده به نه ته وه یه کی له سهر دهژی وه کو ئیمه ی نهمه ن له ره گه زی نارین و
 ئیمه ش هه ست ده که ین که نه وه ته وه یه زیاتر له ئیمه وه نزیکن وه که له

(۷۰) سهرچاوی پېشو ۹۱۷

S, Shw, History of Ohoman Empire (۷۱)

(۷۲) سهرچاوی پېشو

(۷۳) گۆلاری په کگرتن، نه رویج . نووسینه که ی د. فرهاد پسرپال

تورک، بەلام هەرچەندە کە بەشیتکی ئەو نیشتمانەیان- خۆ هەر بەدەستی
 نەرمەننەیکانی چاخە کۆنەکان ئاوەدان کراوەتەوه، ئەمەرق بە زۆری بە
 ئیسلام گراوهو بە کورد کراوه^(٧٤) هەر لەسەر ئەو بنەمایەش،
 رۆژئاواییەکان دانیان بەو ناوە کە ئەو شوێنانە بدزێنەوه نەرمەنەکان
 هەروەک لە مادە ٨٨ و ٩٣ پەیمانی سیقەردا هاتووه، کە نەرمەنستان لە
 چوار ناوچە تەراپزۆن، نەرزەپۆم، شان (وان) و بەدلیس پتیکدی^(٧٥)
 هەروەها لە پاش کۆتایی هاتنی جەنگیش، قۆمیساری ئەمریکایی بە
 وەفدی کوردی گوتبوو کە ئەمریکا سوورە لەسەر ئەوێ دەولەتی نەرمەنیا
 دا بەزێتی کە بەشیتکی زۆر لە خاکی کوردستان دەگرێتەوه^(٧٦).

لەپاش ئەو هەموو راستییە، ئەو بزچی کورد تاوانبار دەکرێ
 بەکۆمەڵکۆژی نەرمەنی؟! بۆوەلامی ئەم پرسیارەش پتیم چاکە یەک دوو
 خاڵی تر، روون بکەمەوه، یەکەم ئەو کوردانە بەشداریان لە کوشتاری
 نەرمەن کردووه، بەشداریان لە کوشتاری کوردیش کردووه؟! بە واتای ئەو
 کوردانە بە تەعبیری ئەمەرق، جاشی دەولەت بووینە نەک نوێنەری کورد.

لەلایەکی تریش وێرای ئەوێ نەرمەن نیاز پاک نەبووینە بەرامبەر بە
 کوردو کوردستان بە فیتی دەولەتانی رۆژئاوا پتییان لەسەر ئەو داگرتووه
 کە بەشیتکی ولاتی کوردان بکەنە دەولەتی خۆیان.

هەتا کەسیکی وەک مێجەر نوئیلیش باس لە ترسی کوردان دەکا
 بەرامبەر نیازی ئینگلیز لە دامەزراندنی دەولەتێکی نەرمەنی و زۆر کردن

(٧٤) سەرچاوەی پیشوو

(٧٥) کورد لە ئینسکلۆپیدیای ئیسلامدا ، لا ٩٢

(٧٦) مجله بانگی هەق ، ع (٥) ایار ١٩٩٢ ، ص ٢٤

له كوردان بكهونه ژير نهو گوشارهوه^(٧٧) ههروهها نوئيل له شوپنئيكی تردا دهلتی بۆ نهوهی كورد لهگهڵ ديانهكان تهبا بژين، نهگهر شياپاين كوردیش بكهينه ديان، تهباييهكه زقتر دههخسا^(٧٨) نهههش نهو دهگهيهنتی كه كورد له دوو رووهو مافی نهوهی ههبووه شهپری نهرمه ن بكات: يهك بۆ كورد، داگیر كردن چ تورک بپكا، يان نهرمه ن ههرا داگیر كردنه. دووه م: مهسه له كه سهبارهت به كورد، دامه زرانندی دهولهتی نهرمه نی له كوردستان، خۆی له خۆیدا داگیر كردنی دینیش بوو بهلام وێرای نهو ههلوێستانه ی نهرمه نیش، كورده شوێشگێرهكان شهپری نهرمه نیان نهكردوه، بهلكو نزیکه ی گیانی په نجا ههزار نهرمه نیان له دهست ئیتیحادییهكان رزگار کردوه^(٧٩) له كوردستانی باشووریش شیخ ئهمههه بارزانی هیتزکی پتیکهاتوو له دوو سهه چهكدار ی ناردۆته كوردستانی بن دهستی تورکیا بۆ نهوهی گیانی چهند خیزانئیک نهرمه نی رزگار بکات، یهکێک له و خیزانانه ی هتیه كوردیهكه رزگاری کردوه، خیزانی نهندراتیک پاشا بووه، نهوهی شایه نی باس بیت نهو هتیه ی كورد كه بۆ رزگاری نهرمه نهكان چووبوو چوارده كهسی به دهست توركهكان كوژران^(٨٠) له بهر نهوهی كورد حكومهتی سهربهخۆی نهبووه و دبلۆماسیهتی بزوتنهوهی سیاسی كوردیش له ئاستیک وادا نهبووه رووی راستی نهو كۆمهلكوژییهی نهرمه ن و كورد نهك ههرا بهجیهان بناسیت، بهلكو به

(٧٧) مالماساژ، بدخانهر جزیره بوتان، ص ١١٠

Kemal,oqa,Achronobgy of Mosul Question,PA (٧٨)

ههرا ئهمین، ناسهونالستی تورک، ٤١٧

(٨٠) مسعود بارزانی، بارزانی و بزوتنهوهی نازادپهخوازی كورد، بهرگی یهگم

١٩٩٢

کۆمه‌لی کورد خۆشی، هەر بۆیه ته‌وفیق پاشای سه‌ره‌ک وه‌زیرانی
 حکومه‌تی تورک به‌ راشکاوی تاوانی کوشتاری نهرمه‌ن ده‌داته پالت کورد و
 تورکی لی به‌ری ده‌کات هه‌روه‌ک ده‌لت: نه‌وانه‌ی کوشتاری نهرمه‌نیان کرد
 کورد بوون، تورک و حکومه‌ته‌که‌شیان له‌وه بێ به‌رین و نه‌گه‌ر پتویستی
 جه‌نگ و سه‌رقاڵ بوون نه‌بویه به‌ جه‌نگه‌وه نه‌وا حکومه‌ت نه‌یده‌هیشته
 نه‌وه روو بدات و سزای نه‌وانه‌شی ده‌دا که راسته‌وخۆ کردوویانه^(۸۱).

نه‌نجام:

دروست بوونی کۆمه‌له‌ی ئیتیحاد و ته‌ره‌قی گۆرانیکه‌ی نه‌وعی بوو له
 بنه‌مای خه‌باتی هاوچه‌رخانه‌ی تورک و کورد دا، نه‌گه‌رچی رووناکبیری
 کورد خۆی ده‌ورتکی گهرنگی بینی له دامه‌زراندن و به‌رپه‌یه‌بردنی
 راگه‌یانندی مه‌رکه‌زی نه‌و کۆمه‌له‌دا، به‌لام کۆمه‌له‌ له ره‌وتی شۆشگیتپی
 خۆی لایداو که‌وته وێزه‌ی نه‌ک هه‌ر رووناکبیرانی کورد به‌لکو نه‌ته‌وه‌ی
 کوردیشه‌وه.

له‌لایه‌کی تر، نه‌و نووسینه، بیروچکه‌ دژ به‌ یه‌که‌کانی ناو کۆمه‌له‌ی
 ده‌رخستوه، ته‌نکیدێ له‌سه‌ر نه‌وه کردوه که شۆقینه‌تی تورک به‌رای
 مالتوێرانی کۆمه‌لی عوسمانی بووه هه‌روه‌ها نه‌و نووسینه نه‌وه‌ی روون
 کردۆته‌وه که خۆدی تورک و نهرمه‌ن به‌رپرسن له به‌رامبه‌ر ره‌شه‌کوژی
 نهرمه‌ن و کورد نه‌ک کورد وه‌ک هه‌ندێ میتروونوس ده‌یان‌ه‌وێ کوردی پێ
 تاوانبار بکه‌ن.

(۸۱) د. به‌لج شه‌رکۆ، مێژینه ١ ئه‌ستای کورد—
 (*) له سه‌نته‌ری براهه‌تی ژماره (۹) به‌لاوه‌بویتمه‌وه.

بهشی چوارهم

هۆکاره‌کانی لکاندن و یلایه‌تی موسل به عێراقی عه‌ره‌بسییه‌وه

پێشه‌کی

کوردو غه‌یره کورد له‌سه‌ر مه‌سه‌له‌ی (ویلایه‌تی موسلیان نووسیوه، تورکه‌کان- به‌حوکمی ئه‌وه‌ی کوردستانی عوسمانلی به‌به‌شیک له‌ولاتی خۆیان ده‌زانن- ویلایه‌تی موسل به‌به‌شیک له‌تورکیا ده‌زانن- عه‌ره‌به‌کان- به‌حوکمی ئه‌وه‌ی ماوه‌یه‌ک ویلایه‌تی موسل له‌پرووی ئیدارییه‌وه به‌شیک بووه له‌ویلایه‌تی به‌غدا، ویلایه‌ته‌که به‌باکوری ولاتی

ئهم نووسینه تایبعت نیه به‌میژووی ویلایه‌تی موسل یاخود شاری موسل له‌پرووی میژوویه‌وه.

ئه‌گهر بێتو باس له‌میژووی ویلایه‌تی موسل- کوردستانی خواروو یاخود هه‌ر ته‌نیا شاری موسل بکه‌ین، ئه‌وا ئه‌مه به‌نووسینیک و چه‌ند نووسینیک ته‌واو نابێ هه‌ر بۆ ئاماژه‌کردن ده‌لێین: شاری موسل به‌شاهیندی زۆریه‌ی میژوونوسه ئیسلامیه‌کان وه‌ک نازدی، مسعودی و ئه‌بن حوقل و ئه‌نساری له‌کۆنه‌وه شوقنی نه‌شته‌جێ بوونی کوردان بووه...

جاری به‌شی رۆژه‌لاتی موسل ئه‌وا به‌شیک گرنگی کوردستانی خواروو پێکدێتی له‌مه‌دا هه‌تا ئینگلیزه‌کانیش دانیا ناه‌وه‌ش رۆژه‌لاتی موسل کوردستانه هه‌روه‌ک ژهنیرال ساندرس له‌ئاوه‌نگی کردنه‌وه‌ی یه‌کم پردي ئیوان رۆژه‌لات و رۆژئاوای موسلدا گوتی:

ئهو پرده کوردستان و عێراق به‌یه‌که‌وه ده‌به‌ستێته‌وه، ئه‌وه له‌کاتی هاتنی کۆمیته‌که‌ی کۆمه‌له‌ی گه‌لانی بۆ ناوچه‌که بۆیان ده‌رکه‌وت که خه‌لکی ناوچه‌که هیچ کاتی خۆیان به‌به‌شیک له‌عێراقدا نه‌زانیه‌وه بۆ به‌زیاتر زانیاری به‌روانه ده‌. عه‌بدولفه‌تاح بۆتانی، مدرسه ۱۱، ۱۴، ۱۵، ۱۶

خۆیان ده زانن، له پاش جهنگی یه که می جیهانی هیچ کام لا تورک و عهره ب نهی ده توانی به ده سه لاتی خۆی به ته نیا نه و مه سه له یه بۆ بهرژه و هندی خۆی یه کلا بکاته وه و ناوچه که داگیر بکات له و نیوه ئینگلیز به ناوی هاو په یمانه کان به زه بری هیتز نه و ویلا یه ته ی به بی وستی کورد به عهره به کانی عیراقدا.

نهم نووسینه هه ولده دا له و هۆکارانه بکوژیتته و^۱ که ده وری گرنگیان بینیه له لکاندن و ویلا یه تی موسل به عیراقی عهره بییه وه، بهر له وهی یه کسه ر له هۆکاره کان بکوژینه و^۲ به چاکمان زانی پیناسه یه کی ویلا یه ته که بکه ین بۆ نه وهی خۆینه ر باکگراوه ندیککی که لتووری له باره ی کیشه که وه هه بی و زووتر ماهیه تی مه سه له که ی بۆ روون بیته وه.

پیناسه ی ویلا یه تی موسل

دامه زانندن ده ولته تی سه فه وی له ئیتراندا له لایه ک به ره سه می کردنی مه زه به ی «شیعه ی ئیمامی» به سه ر هه مو ئیتراندا له لایه کی دی، ململانی سه فه وی و عوسمانلییه کانی تیرتر کرد، نه و دوو هیتزه له په نای «شه ری مه زه به ی» مالتویرانییه کی گه وریان به سه ر گهلانی تورک و فارس و کورد هیتا، به حوکمی نه وهی ولاتی کوردان له زۆر به ره و^۳ که وت به وه نیوان به رداشی هه ردوولا، بۆیه کورد باجیککی زۆری نه و ململانییه دا^(۱).

(۱) نهم نووسینه تاپه ته به مه سه له ی موسله وه، بۆیه لێره دا جتی نه وه نابیتته وه به درتزی له ململانی سه فه وی- عوسمانلی بدوین.

سەفەویەکان ھەر لەبەرایى دروستبوونی دەولەتەکیان^(۲) دەیانویست قەلەمڕەوی دەسەلاتەکیان فراوانتر بکەن، بۆیە ھەر لەسالی ۱۵۰۸ شاری موسڵیان داگیرکرد، لەنەزەری گەلانی ناوچەکە، ئەو داگیرکردنە ھەر داگیرکردنی خاک نەبوو، بەلکۆ ھەولێکی جدی دەولەتی سەفەوی بوو بۆ بەشیعەکردنی گەلانی ناوچەکە. ململانێی سەفەوی-عوسمانلی لەشەری چالدىران (ئابى ۱۵۱۴) قالبیکی دیکەى وەرگرت، چونکە ئەمجارە کورد دەوریکى گرنگیان بینى لەشکست پیتھیتاننى سەفەویەکاندا. لەو شەرەدا، عوسمانلییەکان توانیان «تەبرىزى» پایتەختى سەفەویەکانیش داگیر بکەن، دبلۆماسیەتى مەولانا مەلا ئیدریسى بەدلیسى دەوریکى گرنگی بینى لەبەیەککردنى میرانى کورد لەژێر دەسەلاتى عوسمانلییەکاندا، سولتان سەلیم بەلینى بەمەولانا ئیدریسى داوێو کە ئەگەر بێتو کورد لەوشەرەدا پالپشتى بکەن، ئەوا ھەر میرە دەتوانى لەناوچەى خۆى سەریەخۆبێ، لەناکام تاكو بەرایى سەدەى نۆزدەھەم لەنیوان میرانى کوردستانی عوسمانلى ۱ دەولەتى عوسمانلى شەپىكى ئەوتۆ رووى نەداوێ وەک ئەوێ لەسەدەى نۆزدەھەم روویدا^(۳) پاش شەرى چالدىران، بەدروستى لەسالى ۱۵۱۶-۱۵۰۷ موسڵ کەوتە ژێر دەسەلاتى عوسمانلى، لەپاش ئەم دەست بەسەرگرتنە، موسڵ

(۲) بەپێى ھەندێ سەرچاوە، سالى ۹۰۶ كۆچى بەرایى دامەزراندنى دەولەتى سەفەویە، ھەروەھا سالى ۹۰۷ى كۆچى سالى بەشیعەکردنى ئێرانى ئەمڕۆیە.
(۳) پروانە ھۆى ململانێى دەولەتى عوسمانلى و میرانى کورد لە سەدەى نۆزدەھەمدا.

بوو به لویو (سه نجهق) یکی عوسمانی سهر به ویلایه تی دیار به کر^(۴) د. فازل حوسین له کتیبی، «مشکله الموصل» ده نوستی: سلیمان قانونی له سالی ۱۵۳۴ موسلی داگیر کردو خستییه نیوقه له مپروی ئیمپراتوریه تی عوسمانی^(۵) د. نازاد نه قشه به ندی ده نوستی له سالی ۱۵۳۹، موسل وهک مه لیه ندیکی ویلایه تی عوسمانی، سهر به خویوه^(۶) له به لگه نامه یه کی عوسمانی سالی ۱۵۳۹-۱۵۴۰ سنووری ویلایه تی موسل نهوسا به مجوره دیاری کراوه: ویلایه تی دیار به کر له باکوور، ویلایه تی شاره زور له روزه لات، ویلایه تی به غدا له باشور، ویلایه تی ریه له ریزناوا سنووری بووه، به گویره ی نهو به لگه نامه یه سنووری ئیداری موسل وهک ئیستا نه بووه به لکو نهوسا ویلایه ته که شش سه نجه قی له خوگر تبوو شاری موسل-یش ناوه ندی ویلایه ته که بووه سه نجه قه کان نه مانه بووینه: نهسکی موسل، تکریت، زاخو، عانه، که شاف، نه م دابه ش بوونه ش یه که مین دابه ش بوونیککی ئیداری ویلایه تی موسل بووه^(۷) نه مهو عوسمانیه کان نهو ناوچه یان وهک بنکه یه ک به کار ده هینا له دژی ده سلاتی سه فیه وی له به غدا، ههر یوه سه فیه وییه کان له دهره فیه تیک ده گه ران نهو ناوچه یه له ژیر ده سلاتی عوسمانیه کان دهر به یتن، له سالی ۱۶۲۳ به کر سویاشی نازاوه یه کی له به غدا نایه وه له ناکامدا سه فیه وییه کان توانیان لهو

(۴) د. نازاد نه قشه ندی، کتشی موسل یان کتشی نهوت؟ گزافاری مه تین ژماره

(۵۷) تشرینی یه کم. ۱۹۹۶، ل ۵.

نهو شهه ناسرا بوو به شهری «مرج دابق، پروانه، د. عبدالفتاح بۆتانی، ص ۱۹.

(۵) د. فاضل حسین، مشکله الموصل، بغداد ۱۹۷۷، ص ۱۰۴.

(۶) سهرچاوه ی ژماره (۴).

(۷) سهرچاوه ی پیشوو.

ساله‌دا ده‌ست به‌سەر موصل دابگرن، به‌لام له‌سالی ١٦٢٦ عوسمانییه‌کان توانیان جارتیکی دی ده‌ست به‌سەر شاره‌که‌دا بگره‌وه^(٨) له‌سالی ١٦٣٨ سولتان مורادی چوارهم ده‌ستی به‌سەر هه‌موو «عیراق» دا داگرت و کردی به‌ستی ویلایه‌ت موصل، به‌غدا، شاره‌زور له‌که‌رکوک، هه‌روه‌ها پاش چهند سالتیکی که‌م ده‌ستی به‌سەر به‌سره‌ش داگرت و، کردی به‌به‌شیک له‌نیمپراتۆریه‌تی عوسمانی^(٩) له‌مه‌دا ده‌رده‌که‌وی که‌ نه‌وسا سلیمانی و هه‌ولیترو کۆیه‌و رواندز... له‌پرووی ئیدارییه‌وه‌ سەر به‌ویلایه‌تی موصل نه‌بون، به‌لکو که‌رکوک و رانیه، هه‌ولیترو رواندز و کفری.. سەر به‌ویلایه‌تی شاره‌زور بووینه^(١٠) له‌سالی ١٦٣٩ سه‌فه‌وییه‌کان و عوسمانییه‌کان ریک‌که‌وتنامه‌ی «زه‌هاوی» یان له‌باره‌ی دیارکردنی سنووری هه‌ردوو لا مۆرکرد، هه‌ر له‌و می‌ترووه‌و تاکو سالی ١٨٧٩ زۆر گۆرانکاری به‌سەر ویلایه‌تی موصل‌دا هاتوه، سه‌رده‌می تنه‌ها سه‌نجه‌قێک بووه، بۆ ماوه‌یه‌کیش به‌تایبه‌تی له‌سالی ١٧٢٦ ناوچه‌که‌و ده‌ورو به‌ری له‌ژێر ده‌سه‌لاتی «والی» یه‌کی عه‌ره‌ب دابوه^(١١)

(٨) نه‌جم سورجی، مصر ویلایه‌ الموصل (کردستان الجنوبیة ما بعد عام ٢٠٠٠)،

سلیمانی ١٩٩٩، ص ٢٩.

(٩) د. فاضل حسین، سه‌رچاوه‌ی پیتشو، ل ١٠٤-١٠٥.

(١٠) خالد دلیر، کیف الحقت کردستان الجنوبیة بالدولة العراقية؟

من منشورات دار دیموکراس للنشر، تشرین الثاني ١٩٩٢، ص ١.

(١١) د. فاضل حسین، سه‌رچاوه‌ی پیتشو ص ١٠٥ پیتش نه‌و ماوه‌یه‌ شاره‌که‌ بۆ ماوه‌یه‌کی زۆر له‌ژێر ده‌سه‌لاتی مهربانی کوردابوه، به‌روانه د. عه‌دالفتاح بوتانی، ص ١٩-٢٠.

به‌لām له‌سه‌رده‌می مه‌د‌ه‌ت پاشا جارتیکی دی موسڵ بۆته‌وه و یلايه‌ت،
 ئه‌وسا سنووری و یلايه‌تی موسڵ به‌مجۆره‌ بوو: و یلايه‌تی دياره‌کرو وان
 له‌باکوور، مه‌مله‌که‌تی فارس له‌پۆژه‌ه‌لات، سه‌نجه‌قی (دیر الزور)
 له‌پۆژئاوا، و یلايه‌تی به‌غدا له‌باشوور سنووری بووه^(١٢) له‌سالی ١٨٧٩
 گۆرانکاری له‌ئیدره‌ی و یلايه‌ته‌کان رویدا هه‌ردوو سه‌نجه‌قی که‌رکوک و
 سلیمانیش خرا نه‌ سه‌ر و یلايه‌تی موسڵ، له‌ناکام و یلايه‌تی موسڵ بوو به
 و یلايه‌تیکی سه‌ره‌خۆ^(١٣).

پێکهاته‌ی ئیداری و یلايه‌تی موسڵ پاشا سالی ١٨٧٩

و یلايه‌تی موسڵ			
و یلايه‌ت	و یلايه‌تی موسڵ	که‌رکوک	سلیمانی
له‌یوا	موسڵ - نامیدی	که‌رکوک - رواندز	سلیمانی، گۆل عه‌نبه‌ر
قه‌زا	زاخۆ - ده‌وک	کۆیه - رانیه	مه‌عمور حه‌مید - بازیان
	ناکرێ سنجار	هه‌ولێر - کفری	شارباژێر - جاف

هه‌ر له‌به‌رایێ مملانیی سه‌فه‌وی و عوسمانیدا تاكو هاتنی ئینگلیز بۆ
 ناوچه‌که، هیچ کیانی به‌و هه‌موو نه‌ته‌وه‌و مه‌زه‌هب، دینه‌وه‌ به‌ناوی
 عێراقه‌وه‌ نه‌بووه، به‌هۆکمی نه‌وه‌ی ناوچه‌ی کوردی له‌پرووی جوگرافی و
 که‌ش و هه‌واوه‌ زۆرجیاوازه‌ له‌ناوچه‌ی عه‌ره‌بی هاوته‌خووبی ولاتی کوردان،

(١٢) نه‌جم سووچی، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ص. ٣٠.

(١٣) د. نازاد، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل. ٧.

بۆيە ميژوونووسه كاني پيشوو ناوچهي كورديان به «اقلیم جبال» يان به «عيراقی عهجه می» ناوبردوه.^(۱۴) له سهردهمی فهرومانداری عوسمانیهه كانیش كوردستانی باشوور دووبهش بووه ههندیکی له سهردهمی کدا سهر به ویلایه تی موسل بووه ههندیکیش سهر به ویلایه تی شاره زوور بووه له پاشان له سالی ۱۸۷۹ ههردوو بهش کران به بهشیک له ویلایه تی موسل، ههر له زهمانی یۆنان و رۆمانیهه کان ناوی «عیراقی نه مرق» به ولاتی نیوان دوو زێ - میسۆبۆتامیا هاتوهو، بهرلهوی نیسلامیش بیهته ناوچه که «عیراق» بهشیک بووه له دهوله تی فارسی^(۱۵). له هه مووش گرن گتر هه تا نهو کۆمیه ته بهی، کۆمه لهی گه لان بۆدیار کردنی چاره نووسی ویلایه تی موسل پیتی هیتابوو «هه رچه نده له ژیر گوشاری بهریتانیا، بریاری لکاندن ویلایه تی موسلی به عیراقی عه ره بی راگه یاند، به لام ههر نهو کۆمیه ته به دوو راستی زۆر گرنگی له باره ی نهو ویلایه ته» دوپات کرده وه: یه ک دانیشتوانانی ویلایه تی موسل ۵/۸ ی کردن، کوردیش نه تورکن و نه عه ره ب، به لکو له ره گه زی نارین. دوو: نه گه ر بیانونوی نه ژادی، «نه ته وه بی» به فا کته ره یکی یه کلا که ره وه دابهریت، نهوا ده بی دهوله تیکی کوردی له ویلایه تی موسل دا به زری^(۱۶). لیره دا رووبه پرووی دووهرسیاری زۆر گرن گ ده بی نه وه: یه که م. نایا ویلایه تی موسل سه د له سه د ولاتی ته نها کور دانه؟.

(۱۴) د. عه د الفتاح بو تانی، ص ۱۵.

(۱۵) کمال مجید، النفط والا کرد، دراسة العلاقات العراقية- الايرانية-

الکویتیه، لندن ۱۹۹۷، ص ۱۴.

(۱۶) بهروانه، د. نازاد، د. فاضل حسین، خالد دلیر، د. قاسملو...

دووهم. بۆچی تورک و عەرەب پشتیيان له کورد کرد له ئاکام نهوهی پیتی دهوتری «عیراق» له سەر حسابی کورد دروست بوو؟! ناتوانی بانگهشهی نهوه بکری، که ویلایهتی موسل تهنیا کوردی لی یه نهه دیاردهیهش دهگه پیتسهوه بۆخودی سروشتی که سایهتی کورد، نهه که سایهتییه ده مارگیری نهتهوه په رستی پیسی نه کردووه، هه ره له وباردهیهوه میژوونوسی کورد (محهمه دئه مین زه کی بهگ) ده نووسی تا تورک نه یگوت تورکم، عەرەب نه یگوت عەرەبم، ئیمه هه ره ده مانوت «عوسمانی» یم، به مجۆره که نه وان له «عوسمانیهت» هه لگه پانه وه بۆ تورکایه تی و عه ره بایه تی کاریان کرد، ئینجا کورد ته نها بۆ کوردایه تی ئیشی کرد، نهه و سروشته پاکه ی کورد وای له گه لانی دی نزیک به ولاتی کوردانه وه کردووه به ره و ولاتی کوردان کۆچ بکه ن، له کوردستان بیجگه له کورد، تورکمان، عه ره ب، ئاشوریش هه ن، به لām ریژه ی کورد به هیچ جۆری ده گه ل نهه گه لانه به راوهر ناکری، له پاش سه ره له لدانی کیشه ی ویلایه تی موسل تورکیا و عیراق و به ریتانیا ده ستیان کرد به سه ره ژمیتری ویلایه تی موسل، هه رستی لا، به پیتی به رژه وه نندی خۆیان، ژماره ی گه لانی ناوچه که یان خه ملاندووه. هه رستی لاش ژماره ی کوردیان که مه کردۆته وه هه ره ها نهه خه ملاندانه ته نها کورده موسلمانانه کانیان به کورد دانه وه هه رچی یه زیدی، مه سیحی، کاکه بی^(۱۷)، شه به کن به کوردیان دانه وان.

هه ره ده رخستنی راستیه کان، نهه و خه ملاندنی هه رستی لا

(۱۷) کاکه بییه کان خۆیان له ئیسلام جیهانکه نه وه، به لکو خۆیان به موسلمان دادنه ن، به لām د. ره شاد مه ران له دکتۆرا نامه که پدا «ادهره خات که کاکه بییه کان موسلمان نه ن، چونکه زۆر دایه ئیسلامی په یه وناکه ن وه ک نوژ، رۆژوو....

ده‌خینه‌پوو، که له‌هه‌رسیکیان ژماره‌ی کورد که‌مکراوه‌ته‌وه:

سه‌ر ژمۆرییه‌کانی ویلایه‌تی موسل^(١٨)

نه‌ته‌وه و خه‌ملاندنی تورکیا خه‌ملاندنی به‌ریتانیا خه‌ملاندنی
که‌مایه‌تییه‌کانی راپۆرتی تورکی بۆلۆزان راپۆرتی ئینگلیز ١٩٢١ عێراق
ویلایه‌تی موسل

کورد	٢٦٣,٨٣٠	٤٢٣,٧٢٠	٤٩٤,٠٠٧
عه‌ره‌ب	٤٣,٢١٠	١٨٥,٧٦٣	١٦٦,٩٤١
تورکمان	١٤٦,٩٦٠	٦٥,٨٩٥	٣٨,٦٥٢
ناشوری	—	٦٢,٢٢٥	٦١,٣٣٦
جوله‌که	٣١,٠٠٠	١٦,٨٦٥	١١,٨٩٧
یه‌زیدی	١٨,٠٠٠	٣٠,٠٠٠	٢٦,٢٥٧
شاریه‌کان	٥٠٣,٠٠٠	—	—
کۆچه‌ره‌کان	١٧٠,٠٠٠	—	—
کو	٦٧٣,٠٠٠	٧٨٥,٤٦٨	٧٩٩,٠٩٠

وه‌ک له‌به‌راییی وتمان، ئیحه وه‌ک کورد دان به‌وه ده‌نێپن که غه‌یره کورد
«له‌ویلایه‌تی موسلدا هه‌بووه (هه‌یه)، به‌لام که له‌و خه‌ملاندنانه ورد
ده‌بینه‌وه ئه‌و چهند راستیه‌مان بۆ ده‌رده‌که‌وئ:

یه‌ک: تورکه‌کان، ژماره‌ی کوردو عه‌ره‌بیان له‌ویلایه‌ته‌که‌دا به‌جۆری
خه‌ملاندوووه که له‌راژه‌ی بانگه‌شه‌که‌یاندا بئ، له‌به‌رامبه‌ر ژماره‌ی

(١٨) به‌روانه د. فاضل حسین، ص. ٨٢ نه‌جم سورجی، ص. ٣٤.

تورکمانیان به جوړی زیادکردووه که نزدیک بی له ژماره‌ی کوردان.
دوو: عه‌ره‌به‌کان.. ژماره‌ی کوردو تورکمانیان کهم کردو ته‌وه، له
به‌رامبه‌ردا، ژماره‌ی عه‌ره‌بیان زیادکردوو، بۆ نه‌وه‌ی نزدیک بی له ژماره‌ی
کوردان.

سی: خه‌ملاندنه‌که‌ی به‌ریتانیا له‌سه‌ر بنه‌مای دینی دانراوه، له‌مه‌شدا
مه‌به‌ستی خو‌یان هه‌بووه هه‌رچ نه‌بی بۆ نه‌وه‌ی کورده یه‌زیدی و کاکه‌یی و
مه‌سیحی و شه‌به‌که‌کان به‌کورد دانه‌نین هه‌روه‌ها به‌حوکه‌می نه‌وه‌ی
به‌ریتانیا ده‌یو‌ست ویلا‌یه‌ته‌که به‌عی‌راقی عه‌ره‌بی بلکیتنی، هه‌ر‌بۆیه
ژماره‌ی کوردو تورکمانی کهم کردووو ژماره‌ی عه‌ره‌بی به‌جوړی
زیادکردوو به‌جوړی له‌خه‌ملاندنه‌که‌ی عی‌راقدا ژماره‌ی عه‌ره‌ب
١٦٦٠٩٤١ که‌چی له‌هی به‌ریتانیا ٧٦٣، ١٨٥ که‌سه!

سه‌باره‌ت بۆچی تورک و عه‌ره‌ب پشتیان له‌کورد کردو له‌سه‌ر ولاتی
کوردان که‌وتنه مملانیی؛ له‌وه‌لامدا ده‌لتین رۆحی فراوانخوازی نه‌وه دوو
نه‌ته‌وه بالا ده‌سته له‌لایه‌ک هه‌روه‌ها به‌حوکه‌می نه‌وه‌ی بی‌ری نه‌ته‌وه
په‌رستی عه‌ره‌بی و تورکی بی‌ریکی دوو ره‌گی و نی‌ستعماریه یان وه‌ک
بیش‌کچی و ته‌نی بی‌ری، نه‌وه نه‌ته‌وانه دوژمنکارن و سروشتی
بزوتنه‌وه‌کانیان ناوه‌رۆکیکی ئیمپریالیستی و نی‌ستعماریان هه‌یه...^(١٩)
نه‌وه دوو هوکاره وای لی‌کردوون له‌سه‌ر ولاتی کوردان-ویلایه‌تی موس‌ل-
ده‌گه‌ل یه‌ک به‌که‌ونه مملاتی له‌و نی‌هوش غاندنی و ته‌نی ناب‌ی ده‌وری
نی‌ستعماری ئینگلیز له‌بی‌ری‌که‌ین، چون‌که نه‌ک نه‌گه‌ر دوو نه‌ته‌وه

(١٩) د. ئسماعیل بۆش‌کچی، کوردو مه‌سه‌له‌ی کورد سلطانی ١٩٩١، ل ٤٥،

کیشەیان هەبێ خەتاکەى لەئینگلیزە، بەلکو ئەگەر دوو ماسیش لەدەریا بەشەرپیت ئەوا خەتاکەى هەر ئیمپریالیزمە.

پاش ئەو دەروازەیە بۆ ناسینی موسل و کەمى لەکیشەکەى، لەو ھۆکارانە دەکۆڵینەووە کە دەوری گرنگیان بینێو لە لکاندنێ ویلايەتى موسل بەعێراقى عەرەبییەو.

هۆکارەکانى لکاندنێ ویلايەتى موسل بەعێراقى عەرەبییەو

یەكەم: ھۆكارى نێو دەولەتى

بەر لەجەنگى یەكەمى جیھانى كوردستان ببوو شوتنى ململانێى زلھیزەكان ئەلمانیا، روسیا، بەریتانیا ھەریەكەى بەجۆرێ دەیەویست بەرژەوندی یەكەسكەرى، ئابوورى، سیاسى، (دینى) یەكانى خۆى لەناوچەكەدا ھەراھەم بێنێ، بەلام كە جەنگ ھەلگیرساو بەشكستى ئەلمانیاو عوسمانى كۆتایی پتھات، لەولاش روسیا، بەھۆى كودەتای بەلشەویەكانەو، ئەویش بۆ ماوێەك لەناوچەكە دووركەوتەو، ھەرچەندە بەپیتی رێككەوتنامەى سایكس-بیكۆ، ویلايەتى موسل بۆ ھەرنسا دانرابوو لەگەڵ چەند جێیەكى دى، ویلايەتى بەسراو بەغداش بۆ بەریتانیا دانرابون^(٢٠) بەریتانیا لە ١٩١٤/١١/٢٢ بەسرای داگیرکرد، لەسالى ١٩١٥ پاش شەپكى خوتناوى بەغداى داگیرکرد، لە ٢٤/٢ ئۆكتۆبەرى ١٩١٥ حكومەتى لەندەن، لەنامەيەكدا بۆ شەریف

(٢٠) ئەو شوتنەى بۆ بەریتانیاو ھەرنساو روسیا، ئیتالیا. دانرابون، ھەریەكە بەبۆنەىك دیارکراو. بەواتای ھەریەك لە ھەرنساو بەریتانیا زۆر جێتى دیکەیان بۆ دانرابوو.

حوسینی میری مەکه، بەئینیدا که ئەو دوو ویلایەتە عەرەبییە پێ
 بێخشی بەرامبەر بەهاوکاری و پشتگیریکردنی بەریتانیا لەدژی
 تورکەکان بەریتانیا ئەو بەشە لەسایکس- بیکیۆ بۆی دانرابوو بە زەبری
 هیز داگیری کرد، هەرچی ئەو بەشە بۆ فەرەنسا دانرابوو ویلایەتی
 موسل- بەحکمی ئەوەی سوپای فەرەنسی لەناوچەکەدا نەبوو، بۆیە
 بەریتانیا دەرەتی بۆرەخسا که نەگویی بە سايکس- بیکیۆ بدات
 وەنەپزی ئاگریەسە مۆدۆرۆس بگری، لەو پێودانگەو مەسەلە-
 مەسەلە لێ لکاندنی ویلایەتی موسل- لەبنەرەتدا پابەندبوو
 بەبەرژەوهندییەکانی بەریتانیا لەناوچەکەدا، ئالێردا هەولەدەین،
 لەوھۆکارانە بکۆڵینەو کەوای لەبەریتانیا کرد ویلایەتی موسل بەھەردوو
 ویلایەتی بەسراو بەغدا بکێنێ:

١- ھۆکاری نەوت

ولاتی نیوان دووزی لەدیر زەمانەو ناسراو بە ناوچەیەکی دەولەمەند
 بەنەوت، هەندێ نووسەر ئاماژە بۆ ئەو دەکەن که هەتا ھیرۆدۆتسی
 مێژوونووسیش ئاماژە بۆ ئەو مەسەلە کردووە^(٢٢). بەپێی هەندێ
 بەلگەنامە نەیتی (بەریتانی)- کەتازە ئاشکرا کراون، بەریتانیا ھەر
 لەسەدە نۆزدەھەمەو بۆی دەرکەوتوو^۱ که نەوتیکی زۆر لەویلایەتی

(٢١) درية عونى، عرب واكراد خصام او ونام، ص٤٧.

(٢٢) كمال مجيد، النفط والاكراد، دراسة العلاقات العراقية، الايرانية،
 الكويتية، لندن ١٩٩٧، ص١٤.

موسل هديه^(۲۳) بهريتانيا نهو راستييهی له گهوره بهرپرسانی
 ئيمپراتوريهت و فهره نسای هاو په پيانيشی شاردېوه، که رازيش بوو،
 ويلايه تی موسل به پیتی سایکس- بيکې بدری به فهره نسا، ههر بونه وه
 بووه که فهره نسا بېته بهر بهرستيک له نيوان سنووری ده سلائی
 بهريتانيا و هيزه کانی قهوقازو روسيا، ههروه ها نهو تاکتيکه ی بهريتانيا
 توانی فهره نسا دوورخاته وه له وهی په کيتيهک له گه ل کومپانيای
 نهوتی تورکی TPC پیکه يتي^(۲۴) نه مهو نه لمانه کانيش ههر
 له سه رده می عه بدولحه میدی دووه م خه ریکی دوزينه وهی نهوت بوون
 له ناوچه که دا، ده يانويست به شی خویان له نهوتی ناوچه که به ريکه وي،
 به لام شکستی نه لمانياو عوسمانيه کان له شه ردا نهو خه ونه ی نه لمانيا
 پوچ کرده وه.^(۲۵) به لگه يه کی دی، که بهريتانيا پيش هه لگيرسانی
 جهنگ برپاری دابوو سه رچاوه يه کی نهوتی ده ست به سه ر دابگری، نه وه يه
 ونیستن چهرچل له سالی ۱۹۱۳ دا وتوبه تی:

ده بی بین به خواهن نهوت یان ههر هیچ نه بی ده بی کونترولی نه وه نده
 نهوته ی ده مانه وي بکه ين^(۲۶) ههروه ها له نه زه ری نووسه ريکی دیکه دا
 عیراقی نه مرؤ ده ستکردی چهرچل خویه تی چهرچل بو نه وه ی هه ردو
 کیتلگه نهوتی له يه ک دووری که رکوک و موسل به يه ک بیه ستيته وه،
 بیروکه يه کی شیتانه ی بو هاتوه به وهی هه رسی گروپی کورد وسونه و

(۲۳) دريه عونی، سه رچاوه ی پيشوو، ص ۱۴.

(۲۴) سه رچاوه ی پيشوو.

(۲۵) هیوا نه مين، دوزی ناسیونالی تورک، ل ۲۵.

(۲۶) دريه عونی، ص ۴۶.

دیمه شق، حەلب و ئەسكەندەرونەو بەیروت لەژێر ئینتەدابى فەرەنسى دایى^(٣٠) ئەوسا کلیمانسۆ نرخی ئەوەی ئەدەزانی کەبە بەریتانیادا دابوو، بەلام کەزانی لەدەستدانی ویلايەتى موسڵ زبانیکی زۆرگەورەیه بۆ بەرژووەندییەکانی فەرەنسا ئەوا لە ٢٢/مایسی ١٩١٩ بەلونیید جورجی وت: ئەگەر بجزایا با ئەو شتە ئەوەندە بەنرخە، ئەوا قەت دەست بەرداری ئەدەبووم^(٣١) هەرکە فەرەنسا زانی نەوت لەموسڵ هەیه، رێککەوتنامەى لونیید- کلیمانسۆی رەتکردهووەو لەگەڵ بەریتانیا جاریکی دی لەسەر ئەو مەسەلەیه کەوتە دانوستاندن تا رێککەوتنامەى سان ریمۆیان لە ٢٣/٤/١٩٢٠ مۆرکرد^(٣٢) هەرۆهە جاریکی دی ئەو رێککەوتنامەشیان لە دیسەمبەری ١٩٢٠ هەموارکرد تا لەناکام بەریتانیا رازی بوو بەشە نەوتی ئەلمانیا بداتە فەرەنسا، بەریتانیا کە کیشەى فەرەنسای لەبارەى نەوتی ویلايەتى موسڵ لەکۆڵ بۆوه، رووبەرۆوی کیشەى تورکەکان بۆوه.

لەقۆناغی دبلۆماسیەتى بەریتانیا دەگەڵ تورکان لەسەر ویلايەتى موسڵ، دەبێ ناماژە بەرپۆلى لۆرد کیرزۆن بکری، کیرزۆن باوەپى وابوو کە هاوپەیمانەکان (بەریتانیا) لەسەر دەریایەکی نەوتەو بەسەرکەوتن گەیشتون^(٣٣)، بۆیه ئاسان نییە دەست بەرداری ئەو ناوچەیه بێن، کیرزۆن «زیرەکانە» توانی «عصمت ئینو سەرۆک وەفدى تورکیا بۆ کیشەى ویلايەتى موسڵ رازی بکات کە ئەو کیشەیه دوو قۆلى چارەسەر

(٣٠) د. فاضل حسین، مشکلة الموصل، بغداد ١٩٩٧، ص ٨-٩.

(٣١) سەرچاوەى پێشوو، ص ٩.

(٣٢) درێهەونى، سەرچاوەى پێشوو، ص ٤٥.

(٣٣) کمال مجید، سەرچاوەى پێشوو، ص ٢٠.

بکەن، د. مەم کەمال باوەڕی وایە کە ئەو رازی بوونە ی ئینۆنۆ، هەلۆیستی بەریتانیای بەهێزکرد بۆ ئەوەی مەسەلە ی موسڵ ویلا یەتی بە بەرژە وەندی بەریتانیا تەواو بێ (٣٤) ئەمە و وەنە بێ بەریتانیا دەگەڵ عەرەبەکانی عێراقیش ساخەبووبێ، پاش ئەوەی کۆمیتە ی لێکۆلینەو ی کۆمەلە ی گەلان بەکار یگەری راستەوخۆ ی بەریتانیا - بێاری لکاندن ی ویلا یەتی موسڵی بە عێراقی عەرەبیدا، دوو مەرجی لەگەڵ بێارە کە دانا:

١- عێراق بۆ ماو ی ٢٥ ساڵ لەژێر ئینتداب بێ.

٢- دەبێ ویست و ئارەزووی کوردان لە بەرچا ١ بگیری زمانی کوردی رەسمی بێ لە دادگا و قوتابخانەکان..

بەریتانیا ئەو بێارە ی بەسەر پەرلەمانی عێراقیدا سەپاندو پیتی وتن ئەگەر رازی نەبن بەو بێارە، ئەوا بەریتانیا ناچار دەبێ ویلا یەتی موسڵ بەتورکیا بداتەو، لەناکام پەرلەمانی عێراقی رازی بوو بەو ی ویلا یەتی موسڵ بێ بەبەشێک لە عێراق هەرەها لەژێر گوشاری بەریتانیا رازی بوو عێراق بکەوێتەو ژێر راسپاردە و ئینتدابی بەریتانی.

دووهم: هەلکە و نە ی جیۆپۆلیتیکی ویلا یەتی موسڵ

زۆریە ی ئەو سەرچاوانە ی لەسەر کێشە ی ویلا یەتی موسڵ- یان نووسیو هەخت لەسەر ئەو دەکەن کە لەکاتی مۆکردنی ئاگرەسی مۆدرو س لە ٣٠ / ١٠ / ١٩١٨، سوپای ئینگلیز هێشتا دوازدە میل

له‌شاری موسڵ دوور بووه^(٣٥) سووربوونی ژه‌نیراله عه‌سکه‌رییه‌کانی ئینگلیز له‌سه‌ر داگیرکردنی موسڵ خۆی له‌خۆیدا ده‌گه‌ڕێته‌وه‌ بۆ هه‌لکه‌وته‌ی ستراتیژی ئه‌و ناوچه‌یه‌ چ له‌رووی ئابورییه‌وه‌ که‌ ناوچه‌یه‌کی ده‌وله‌مندی نه‌وتیه‌ هه‌روه‌ها ئه‌و ده‌قه‌ره‌ بۆ ئینگلیز خۆی له‌خۆیدا زیاتر زه‌مانه‌تی ته‌ناهی، موسته‌عه‌راتی ئینگلیزی له‌ناوچه‌ عه‌ره‌بییه‌کانی ژێر ده‌سه‌لاتی خۆیدا ده‌گه‌یاند. هه‌روه‌ها له‌نه‌زه‌ری به‌ریتانیا ویلایه‌تی موسڵ ئه‌وسا رێگای به‌ستنه‌وه‌ی نێوان قاهیره‌و کلکته‌ بووه‌ جا بۆ گه‌رنه‌تی کردنی ئه‌م رێگایه‌، ده‌بوو به‌ریتانیا ویلایه‌تی موسڵ داگیر بکات، به‌م داگیرکردنه‌ش به‌ریتانیا ده‌یتوانی ئیمپراتۆریه‌ته‌که‌ی بیاریزی و هه‌ر به‌ریتانیای مه‌زن بێنیتیه‌وه‌^(٣٦). ئه‌مه‌و کۆنترۆڵکردنی ویلایه‌ته‌که‌، بۆ ئینگلیز به‌ریه‌ستیکی مه‌زنی له‌به‌رده‌م پێشه‌وه‌ییه‌کانی رووس و قه‌وقازییه‌کان دروست ده‌کرد.

میجهر نوئیل باوه‌ری وابوو، که‌ کورده‌کان ده‌بنه‌ به‌ریه‌ستیکی مه‌زن له‌نێوان میزۆپۆتامیای عه‌ره‌بی و کیشه‌ سیاسیه‌کانی قه‌وقاز هه‌ریزه‌ له‌نه‌زه‌ری نوئیل کورده‌کان زیاتر ده‌توانن به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی به‌ریتانیا له‌و ناوچه‌یه‌ بیاریزێن، هه‌روه‌ها نابێ ئه‌مه‌ش له‌بیرکه‌ین که‌ ویلایه‌تی موسڵ ده‌گه‌ڵ شام و به‌غدا و تورکیا و ولاتی فارس-یش هاو سنووره‌ ئه‌م هاو

(٣٥) به‌روانه، فاضل حسین مشکلة الموصل، مصیر ویلاية الموصل، خالد دلیر، کیف الحقت کردستان الجنوبية- د. عزیز شمزین، جولانه‌وی زکاریخوازی نیشتمانی کوردستان، دریمعونی، عرب والاكراد.
(٣٦) دریمعونی، ص ٤٤،

سنوورییه‌ش ده‌گه‌ل نه‌و سێ نه‌ته‌وه‌یه‌ تورک، عه‌ره‌ب، فارس، هۆکارێکی دی بووه‌ وای له‌به‌ریتانیا کردووه‌ که‌ بێر له‌وه‌ بکاته‌وه‌ هه‌تنده‌ باوه‌ری به‌هه‌تزی عه‌ره‌به‌کانی ویلایه‌تی به‌غدا و به‌سرا نه‌بێ- به‌واتایه‌کی دی، ده‌وله‌تێکی عه‌ره‌بی له‌عه‌یراقدایه‌ ویلایه‌تی موسڵ له‌پرووی ئابووری و جوگرافیاوه‌ له‌خه‌ته‌ر دابوو و به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی به‌ریتانیای له‌ناوچه‌که‌دا پێ نه‌داپارتیزا هه‌ریزه‌ هه‌روه‌ک له‌گه‌فتوگۆو نامه‌کانی سه‌رکرده‌کانی ئینگلیز له‌ناوچه‌که‌دا ده‌رده‌که‌وێ نه‌وان هه‌ر هه‌موو سوور بوون که‌ ویلایه‌تی موسڵ له‌ژێر ده‌ستی ئینگلیز دابێ^(٣٧).

سێهه‌م: رۆلی کێشه‌ی مه‌زه‌هبی له‌لکاندنێ ویلایه‌تی موسڵ به‌عه‌یراتی عه‌ره‌بییه‌وه‌ له‌به‌شه‌ عه‌یراتی عه‌ره‌بییدا نه‌و عه‌ره‌بانه‌ی به‌مه‌زه‌هب شیعه‌ن، چوارقاتی عه‌ره‌به‌کانی ناوه‌ندی عه‌یراق پێکدێن^(٣٨) عه‌ره‌به‌ شیعه‌کان که‌ زۆریه‌ی هه‌ره‌زۆری شاره‌کانی باشووری عه‌یراق پێکدێن هه‌روه‌ها له‌هه‌ندێ شاره‌کانی ناوه‌ندی عه‌یراقیشدا هه‌ن به‌تایبه‌تی به‌غدا، به‌ریتانیا له‌شه‌ری کوت (١٩١٥) به‌ده‌ست شیعه‌و کورده‌وه‌ دوچاری شکستیکی گه‌وره‌ بوو، هه‌روه‌ها بۆ داگیرکردنی به‌غداش، هه‌ندێ سه‌رچاوه‌ ئاماژه‌ بۆ نه‌و ده‌که‌ن که‌ ئینگلیز (٩٨٠٠٠) که‌سی لێ کوژراوه‌^(٣٩) له‌شۆڕشی ١٩٢٠یش دووباره‌ سوپای ئینگلیز دوچاری سه‌رئێشه‌یه‌کی مه‌زن بوو به‌ده‌ست

(٣٧) طارق جامباز، چرچل و کوردو خوارووی کوردستان له‌چهند دۆکیمه‌نتێکی وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وی ئینگلستاندا، کاروان ژماره‌ (١٢) ١٩٩٤، ٢٢٧-٢٢٣.
 (٣٨) ره‌فیع صابر، رۆلی کێشه‌ی مه‌زه‌هبی له‌لکاندنێ کوردستانی خوارووی به‌عه‌یراوه‌ گۆزاری نۆژهن، ژماره‌ (٢) ٥١٧.
 (٣٩) کمال مه‌جید، ص ١٤.

شیعه‌کانه‌وه ئه‌و شیعه‌انه ئه‌و هه‌موو به‌رگریه‌یه‌یان له‌ده‌سه‌لاتی ئی‌ت‌حاده‌یه عوسمانیه‌یه‌کان ده‌کرد، که‌چی له‌نه‌زه‌ری ئه‌وان، ئه‌و شیعه‌انه هاو‌لاتی ناره‌سه‌ن بوون^(٤٠) (نا عوسمانی). هه‌رچی عه‌ره‌به‌کانی ناوه‌ندی عێراق بوون، ئه‌وا به‌حوکمی ئه‌وه‌ی له‌چاو شیعه‌کان (له‌پرووی مه‌زه‌به‌وه) ئه‌قه‌لییه‌ بوون ئه‌وا هه‌رده‌م ده‌گه‌ل هێزی ده‌سه‌لات‌دابوون ئه‌و عه‌ره‌بانه‌ی ناوه‌ندی عێراقی ئینگلیز ناوی نابوون عه‌ره‌بی سونه- ئه‌مه هه‌ر بۆ جیا‌کردنه‌وه‌ی مه‌زه‌به‌بی بوو نه‌ک مه‌سه‌له‌یه‌کی دی- ئه‌وانه ده‌گه‌ل ئینگلیز ده‌سازان و ئاماده‌بوون «فه‌یسه‌ل» ی‌کی نا عێراقی به‌پادشای خۆیان بزانت، هه‌روه‌ها حکومه‌ته‌که‌یان بۆ یه‌ک و دوو لێ‌کردن به‌پلانی سێر پیرسی کۆکس رازی بوو به‌وه‌ی سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌و ئابووری و نه‌وتی عێراق به‌ده‌ست ئینگلیز بێ. ^(٤١) ئینگلیز ده‌یزانی شیعه‌کان له‌ژماره چوار‌قاتی عه‌ره‌به‌کانی ناوه‌ندی عێراقن، هه‌روه‌ها ده‌یزانی ئه‌و شیعه‌انه ده‌گه‌ل ئێرانییه‌کاندا هاوسۆزییه‌کی مه‌زه‌به‌بی قوولیان هه‌یه، هه‌روه‌ها ئینگلیز وه‌ک «هێزێکی ئیمپریالیزمی» ده‌یزانی ئازاوه‌ی مه‌زه‌به‌بی له‌نیوان گه‌لانی عێراقدا هه‌یه هه‌روه‌ها باوه‌ری «ابوو که عه‌ره‌به‌کانی ناوه‌ندی عێراق که ته‌نها له ١٥٪ دانیش‌توانیان پێ‌کده‌هێن ناتوان به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی به‌ریتانیا له‌ناوچه‌که له‌به‌رامبه‌ر کوردو شیعه‌کان به‌پاریزن، هه‌رۆیه چه‌رچلی وه‌زیری موسته‌عمه‌راتی ئینگلیز بیروکه‌ی ئه‌وه‌ی بۆ هات که بۆ پاراستنی هاوسه‌نگی کوردو عه‌ره‌بی سونه‌و شیعه

(٤٠) رفیق صابر، سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

(٤١) کمال مجید مصدر سابق، ص ١٤.

لەدەولەتیکدا کۆیکاتەوه،^(٤٢) لەسەر ئەو بنەما مەزەبییە کوردەکانی ویلایەتی موسڵ کە ئەوسا لە ٢٨٪ عێراقییان پێکدەهێنا، ئینگلیز وەک پالپشتیک بۆ عەرەبەکانی ناوەندی عێراق، ولاتەکەیان کردە بەشیک لەعێراق.

دووهم: ھۆکاری ناوڤۆ

ناتوانی نەوتی لەو بەکری کە ھەریەک لەزەھێزەکانی ئەوسا پێشتر لەرێگای رێککەوتنامەی سایکس-بیکن برباری دابەشکردنی ئیمپراتۆریەتی عوسمانییان دابوو، بەلام ئەم پرسیارە رووبەر وومان دەبێتەو ئەو یە ناخۆ لکاندن «ویلایەتی موسڵ بەعێراقی عەرەبییەو» ھۆیەکی سەد لەسەد دەگەرێتەو بۆ ئینگلیز؟! ئیمە وتمان ھۆکاری نەوت و جیۆپۆلیتیکی کوردستان ھەروەھا مەسەلەی مەزەبیش کاریگەری خۆیان ھەبوو لەلکاندن کوردستانی خوارو بەعێراقەو، بەلام نابێ نەوش لەبیرکەین کە ھەندێ دۆکیۆمەنتی بەریتانی جەخت لەسەر ئەو دەکەن کە ھەندێ لەسەرکردەکانی ئینگلیز لەناوچەکەدا لەگەڵ ئەو بوونە کوردەکانی ویلایەتی موسڵ ھەرچ نەبێ، «ئۆتۆنۆمی» یان پێبدری ھەزۆھا وەک دەزانین بەریتانیا پێش ئەو فەیسەڵ بە پادشای عێراق دابوو، شیخ مەحمودی بە (حکمداری کوردستان ناسی بوو)^(٤٣) ھەروەھا ھەریەک مانگ دوا ئەو ویلایەتی ئینگلیز دانی بەحوکمداری شیخ مەحمود لەسلیمانی

(٤٢) د. عبدالفتاح بوتانی، ص ١٧.

(٤٣) رفیق حیلمی، پاداشت، بەشی یەکم، ل ٦١.

دانا، له‌شاری به‌غدا رۆژنامه‌یه‌کی هه‌فتانه‌ی به‌ناوی «تێگه‌یشتنی» راستی به‌لاو‌کردوه‌^(٤٤) هه‌روه‌ها می‌جهرسۆنی حاکی سیاسی سلیمانی هه‌فتانه‌مه‌ی «پێشکه‌وتن» ی له‌سلیمانی ده‌رکردو توانی زۆر له‌کورد هه‌شتمان په‌روه‌ره‌کانی سلیمانی له‌ده‌وره‌ی ئه‌و هه‌فته‌نامه‌یه‌ کۆیکاته‌وه،^(٤٥) له‌کارنامه‌ی کۆنگره‌ی قاهیره‌ش، باسی مه‌سه‌له‌ی کورد، به‌تایبه‌تی ویلایه‌تی موسڵ به‌مجۆره‌ خرایه‌روو:

یه‌ک: ناوچه‌ کوردیه‌یه‌کان به‌سه‌رێن به‌عێراقه‌وه‌و به‌به‌شێک له‌حوکه‌می عێراقی بژمیتردێن.

دوو: یاخود لایه‌نگری جیابونه‌وه‌و سه‌ره‌یه‌خۆیی کورد بکریته‌^(٤٦) سه‌باره‌ت به‌و دوو مه‌سه‌له‌یه‌ چه‌رچل و پرسى کۆکس و سۆن و یۆنگ و نوئیل هه‌یه‌که‌ی رایه‌کی هه‌بوو- به‌واتای هه‌موو ته‌با نه‌بوون نه‌له‌سه‌ر ته‌واو لکاندنێ ویلایه‌ته‌که‌ به‌عێراقی عه‌ره‌بییه‌و «نه‌ته‌واو رازی بوون ده‌وله‌تێکی کوردی هه‌بێ، چه‌رچل باوه‌ری وابوو که‌ ناوچه‌ کوردیه‌یه‌کان راسته‌وخۆ له‌ژێر چاودێری ئیده‌اره‌ی ئینگلیز بێ نه‌ک عه‌ره‌به‌کان هه‌روه‌ها نوئیل که‌ هه‌ندیک به‌لۆرانسی کوردان ناوی ده‌به‌ن، ده‌گه‌ل ئه‌وه‌ دابوو که‌ سنوورێکی جیاکه‌ره‌وه‌ له‌نێوان کوردو عه‌ره‌به‌دا هه‌بێ»^(٤٧) هه‌روه‌ها له‌هه‌مووش گرنه‌تر هاو‌په‌یمانه‌کان به‌گوێره‌ی په‌یمانی سیقه‌ر رازی بوون که‌

(٤٤) جه‌مال خه‌زنه‌دار، سه‌ره‌له‌دانێ رۆژنامه‌گه‌ری کوردی، گۆڤاری هه‌مپه‌ن، ژماره (٤) ١٩٩٨.

(٤٥) گۆڤاری هه‌مپه‌ن ژماره (٤) ل ١٥٤-١٥٥.

(٤٦) طارق جامباز، سه‌رچاوه‌ی پێشوو ل ٢٢.

(٤٧) سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

له‌ماوه‌ی سالتیکدا ده‌وله‌تیک‌ی کوردی دابمه‌زری.

ئالیره‌دا راسته‌ نه‌و هه‌موو خۆ نزیک کردنه‌وه‌ی ئینگلیز له‌کورد‌ه‌وه تاکتیک بوو هه‌مووی پابه‌ند بوو به‌سه‌ر ره‌وتی رووداو‌ه‌کاندا به‌تایبه‌تی جولانه‌وه‌ی که‌مالیه‌کان هه‌روه‌ها هه‌لو‌تستی سه‌رکرده‌کانی کورد له‌که‌مالیه‌کان و ئینگلیز. حکومه‌تی نه‌سته‌مبۆل، په‌یمانی سیقه‌ری مۆرکردبوو، به‌لام هه‌رچی که‌مالیه‌کان بوون نه‌وا «سیقه‌ر» یان به‌سێداره‌ی تورکیا ده‌زانی، بۆیه سه‌رکه‌وتنی که‌مالیه‌کان به‌سه‌ر یۆنانیه‌کان و حکومه‌تی نه‌سته‌مبۆل وای له‌ئینگلیز که‌ ناچار بێت له‌گه‌ل که‌مالیه‌کان دابنیشێ.

هه‌رچی سۆفیه‌ت و فه‌ره‌نساو ئیتالیا بوون هه‌ریه‌که‌ی له‌پێناوێک (هه‌ندیکیان هه‌ر له‌دژی ده‌سه‌لاتی به‌ریتانیا) پالېستی که‌مالیه‌کانیان ده‌کرد، له‌و نێوه‌ش کورده‌کانی باکوورو باشوور ته‌واو که‌وتبوونه‌ ژێر دیماگۆژییه‌تی تورکه‌کان، سه‌رکرده‌ کورده‌کانی نه‌وساش هه‌ریه‌که‌ی به‌جۆری له‌مه‌سه‌له‌که‌ی ده‌روانی: شیخ مه‌حمود له‌نیوان به‌رداشی تورکه‌ جل خواره‌کان و ئینگلیز ویسته‌کاندا نه‌یده‌زانی خۆی به‌ته‌واوی به‌لای کێدا ساخ بکاته‌وه، نه‌مه‌و وه‌ک ویلسن خۆی نووسیویه‌تی (شیخ مه‌حمود تا دوینی له‌گه‌ل روسه‌کاندا که‌ به‌ئینییان پێداه‌بوو دژی سوپای تورکیا پشتیوانی لێبکه‌ن، و تووێژی ده‌کرد)^(٤٨) له‌پاشان وه‌ک ره‌فیق حیلمی ده‌نووستی شیخ به‌نه‌هینی نامه‌ی بۆ ویلسن نووسیوه‌ و ئاماده‌یی خۆی

(٤٨) د. عزیز شه‌مزینی، جولانه‌وه‌ی رزگار به‌خوای نیشتمانی کوردستان، ١٩٩٨، ١٥٤٤.

دهرېږوه که حکومه ټيکي کوردی له ژر چاودتري بهرستانيا د اېمې زړتني^(۴۹) له پاش نه وهی شېخ مه محمود له سؤقيه ت و ئينگليز بي ئوميد بو وهک د. که مال مه زهر ده نو سي: شېخ له ريگای نوزده ميړه وه به نېتني په يوه ندي به تور که کان کړد بوو، به لام ديار بوو که مالييه کان له گهل شېخ ده ستپاک نه بوون، به لکو ده يانويست بي که نه داش دامه ي جېبه جېکردني مه به ستی خويان^(۵۰) نه مه و نه به ي تور که کان به ديا گوزيه تي خويان تواني بيتيان هر تنها په يوه ندي نيوان شېخ مه محمود و ئينگليز ئالوزتر بکن، به لکو زور له سه رکړده عه سکه ري و عه شايه رييه کاني کوردستاني باکوريشيان به ناوی براهه تي «تورک و کورد» فريودا بوو بو نه وهی نه وانيش له دژي ئينگليز و سياسي ته ئينگليز له ناوچه که دا دژ هه لوتست بنوین، له و نيوهش، پاش نه وهی ئينگليز بو دهر که وت، که شېخ مه محمود نه که سه نيه مه متمانه ي پتېکري، له سه رکړده يه کی دی ده گه ران که بتواني بي به دېلي شېخ مه محمود، نه فسه ره سياسي کاني ئينگليز له ناوچه که دا وایان پتشنيا رکړد که سيد ته های شه مزيني نه به ديله بي، چونکه سيد ته ها ناماده بوو ده گهل ئينگليز هاوکاري بکات هر چنده، سيد ته ها ده گهل سه رکړده کاني ئينگليز و توژي کړد، به لام ديار بوو ئينگليز ته واو باوړي به سيد ته ها نه بوو هريزه له پاشان هر ئينگليز خو سي سيد ته های به ده ست ره زا شا به کوشتندا^(۵۲).

(۴۹) رفيق حېلمی و ياداشت، بهرگي په کم، ل ۵۱.
 (۵۰) د. که مال مه زهر کومه له گهلان، کوفاري کاروان ژماره (۱۷) ل ۱۵.
 (۵۱) پروانه، د. شه مزيني، ل ۱۵۵، هروها د. مهم که مال، کړنلويي ماسله ي موسل.
 (۵۲) سهرجاوه ي پتشيرو ل ۱۵۶.

بەمجۆرە رهوشی رووداوێهکان له نیتوان ئینگلیزو تورک و کورددا به رهو تهواو جێبهجێکردنی ستراتیژیهکانی ئینگلیز له ناوچه کهدا دهچوو، ههرجی عه ره بهکانی عێراقیش بوون ئهوا له ژێر سایه ی نێزامی ئێستدابی به ریتانیدا چهنده ها پارتی سیاسیان پێکهێتا وهک پارتی نێشتمانی عێراقی، پارتی ئازادی عێراقی، پارتی پێشکهوتن، پارتی گهل، پارتی برایهتی نێشتمانی، کۆمه له ی نه هالی^(٥٣) به حوکمی ئه وه ی ئه و پارتانه له سه ر بنه مای ده مارگیری نه ته وه یی دامه زرابوون، ئه و مه سه له ی لکاندنی ویلایه تی موسلێان به عێراقی عه ره بی به شتیکی سروشتیان ده زانی، چونکه ئه وان باوه رپیان وابوو که ئه و ویلایه ته خۆی له خۆیدا به شتیک له خاکی عێراقی ده نوێنی^(٥٤) ئه مه و هه ره وک وتمان ئه و ئه قلییه ته ده سه لاتداری عه ره بی ناوه ندی عێراق له پێناو مانه وه ی خۆی ئاماده بوو هه موو به رژه وه ندیه کانی به ریتانیا بپاریزی، هه رچی تورکیاش بوو پاش ئه وه ی به فهرمانی لۆرد کیرزۆن نێزامی خه لافه تی هه لوه شانده وه و ده ستی کرد به عه لمانی کردنی ده ستوری تورکیا، به رژه وه ندی ئینگلیز وای خواست، پشت له کورد بکات، له و نێوه ش نهک تورک و عه ره ب به که لکی کورد نه هاتن، به لکو ئینگلیز وه ی لیکردن ده گه ل یه ک هه رده م له کێشه دابن.. بو پاراستنی هاوسه نگی هیژه کانیش، ئینگلیز له پێناو

(٥٣) د. عبدالفتاح بژتانی، موقف الاحزاب السياسية العراقية من القضية

الکرديه ١٩٤٦-١٩٧٠، اربیل، ١٩٩٨، ص ١١.

(٥٤) محمد سه لام، شۆڤنیهت له مه مه ره له به رده م چاره سه ری مه سه له ی کورده دا، گۆڤاری مه تین ژماره (٧٢).

به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی هیچ کاتی له‌لێدانی بزافی رزگاربخوازی کورد درێغی نه‌کرد، هه‌ره‌سی شۆرشه‌کانی شیخ مه‌حمود و شیخ نه‌حمه‌د بارزانی و سمکو و شیخ سه‌عید به‌لگهی به‌شداری ئینگلیز له‌دژی کورد ده‌رده‌خه‌ن.

پوخته‌ی باسه‌که

له‌م نووسینه‌دا به‌کورتی میژووی ویلایه‌تی موسڵ خراوه‌ته‌پروو جه‌خت له‌سه‌ر نه‌وکه‌راوه‌ که نه‌و ناوچه‌یه‌ به‌شاهیدی میژوو نووسه‌کانی ئیسلامی و بیانی کۆن ولاتی کوردانه‌، هه‌روه‌ها له‌م نووسینه‌دا له‌و هۆکارانه‌ کۆلدراره‌ته‌وه‌ که ده‌وری گرنگیان هه‌بووه‌ له‌لکاندنی ویلایه‌تی موسڵ به‌عێراقی عه‌ره‌بییه‌وه‌، نووسه‌ر گه‌یشته‌ته‌ نه‌و قه‌ناعه‌ته‌ هه‌رچه‌نده‌ فاکته‌ری نه‌وت و جیوپۆلیتیک و مه‌زه‌به‌ی ده‌وری خۆیان هه‌بووه‌ له‌مه‌یسه‌ریبونی نه‌و پرۆسه‌ ئیمپریالییه‌، به‌لام نووسه‌ر نه‌مه‌شی ده‌رخستوه‌ که فاکته‌ری ناوخۆش ده‌وری خۆی هه‌بووه‌ وه‌ک کیشه‌ی نێوان سه‌رکرده‌کان و تیگه‌یشتنییان هه‌روه‌ها ده‌وری تورک و عه‌ره‌ب له‌فریودانی سه‌رانی کورد.

بەشى پېنچەم

كۆنگردى قاھىرە ۋە مەسەلەي كورە

■ دەروازەيەك پېش چوونە نېو باسەكەوہ:

ئاگر بەسى مۆدۆرۆس، كە لە ۱۹۱۸/۱۰/۳۰ لە نېوان ھاوپەيما ئەمان و دەولەتى ئۆسمانى مۆركرا، اتاي دەس بەردارى ئۆسمانى يەكانى دەگەياند، ئىنگىلىز لە مېژ بوو چاوى برى بووہ كىلگە نەوتى يەكانى ولاتى نېوان دووزى. بە قەولى چەرچل دەبوو ئىنگىلىز ھەرچۆنى بى ژىدەرتكى نەوتى بە دەست بېنى^(۱)، ھەرۋە ھا كىررۆنىش باوهرى وابو كە ھاوپەيما ئەمان (ئىنگىلىز) لە سەر دەريايەكى نەوتەوہ بە سەر كەوتن گەيشتون^(۲). ھۆكارى نەوت لە ناوچە كەدا بە گشتى پالى بە ئىنگىلىز ۋە نا ھەتا رېز لە پەيمانى سايكس بېكۆ ئاگر بەسى مۆدۆرۆس نەگىرئ و بەزۆرى لە ۱۹۱۸/۱۱/۸ شارى موسل داگىرىكا و ئالاي ئۆسمانى بېنىتە خوارەوہ و ئالاي بەرىتانى ھەلكا. ئىنگىلىز بۆ ئەوہى ئەو كارەى بۆ مەيسەرىي و كورد و شىعە و سونە لە دەولەتتىكدا كۆيكاتەوہ^(۳)، سەرەتا ھەولتى دا فەرەنسا رازى بكا دەس بەردارى

(۱) درية عموني، عرب واكراد خصام ام وثام، دار الهلال، ۱۹۹۲، ص ۶۶.

(۲) كمال مجيد، النفط والاكراد دراسة العلاقات العراقية - الامرائية - الكويتية، لندن ۱۹۹۷، ص ۲۰.

(۳) د. عبدالفتاح بوتاني، مدرسة ۱۱ آذار...، اربيل ۱۹۹۹، ص ۱۷.

ویلایه‌تی موسل بێ، له ئاکامدا لوتید جوړج به‌زیره‌کی خۆی توانی کلیمانسۆ رازی بکات ده‌س به‌رداری ویلایه‌تی موسل بێ. له‌سان ریۆ نه‌و مه‌سه‌له‌یه‌ ده‌گه‌ل فدره‌نسا یه‌کلاکرایه‌وه^(٤). له‌لایه‌کی تریش بۆ ده‌سته‌مۆکردنی کوردان، ئینگلیز می‌ت‌جهر نوێلی له‌گه‌ل ده‌سته‌یه‌ک هه‌نارده سلیمانی بۆ نه‌وه‌ی به‌رواته‌ت به‌کوردان بلتی «ئینگلیز شیخ مه‌حمود به‌حکمداری کوردستان ده‌ناسی»^(٥). پێشتریش ئینگلیز هه‌ر ده‌گه‌ل داگیرکردنی به‌سرا و به‌غدا به‌ل‌تینی به‌ شریف حسینی ئه‌میری مه‌که‌ دابوو که‌ نه‌و دوو ویلایه‌ته‌ له‌به‌رامبه‌ر هاوکاری عه‌ره‌ب بۆ به‌ری‌تانیا له‌دژی تورک وه‌ک دیاری به‌ شریف حسین بدات^(٦). به‌لام له‌به‌ر نه‌وه‌ی ئینگلیزه‌کان سیاسه‌تیکی ئیزدوا‌نیانه‌یان به‌کار ده‌ه‌یتا و له‌ حوکم کردنی ولاته‌دا له‌ ئوسمانی یه‌ ئی‌ت‌حادیه‌کان باش‌تر نه‌بوون، بۆیه‌ هه‌ر له‌ مانگی نیسانی ١٩١٩ له‌زاخۆوه‌ کورد دژ به‌ ئینگلیز راپه‌ڕین تا له‌ئاکام راپه‌ڕین سلیمانی‌شی گرت‌وه‌وه^(٧)، نه‌و سا‌له‌ سالی ١٩١٩، له‌کوردستان بۆ ئینگلیز سالی نیگه‌رانی بوو^(٨)، چونکه‌ له‌و هه‌موو راپه‌ڕینه‌دا چه‌نده‌ها حاکمی سیاسی ئینگلیز له‌ کوردستان کوژران وه‌ک کاپتن پیرسن، کاپتن ئوللی. کاپتن سکۆت، کاپتن پیل^(٩). هه‌رچی عه‌ره‌به‌کانی عێراقیش بوون

(٤) انظر: د. فاضل حسین، مشکلة الموصل، بغداد، ١٩٧٧، ص ٩٠٨.

(٥) رفیق حلمی، یاداشت، هه‌ولێر ١٩٨٨، ل ٦١.

(٦) دریه‌ عونی، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٤٧.

(٧) پروانه: د. عزیز شه‌مزینی، «جولانه‌وه‌ی رزگاری نه‌شتمانی ی کوردستان، سلیمانی ١٩٩٨، ل ١٥٤.

(٨) گرۆنۆلۆژیای مه‌سه‌له‌ی موسل، وه‌رگێڕانی له‌ ئینگلیزی یه‌وه‌ سه‌لام، ل ١٨.

(٩) د. شه‌مزین، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ١٥٥-١٥٨.

به‌تایبه‌تی شیعه‌کان له سالی ١٩١٨ راپه‌ربنیتیکی چه‌کداریان له شاری
 نه‌جەف دژی ده‌سه‌لاتی به‌ریتانیا له عێراقدا هه‌لگیرساند که زۆری
 ناوچه‌کانی فوراتی نیونی گرتوه. هه‌روا راپه‌ربنی چه‌کداری سالی
 ١٩٢٠ که به‌شۆرشێ (گه‌لی عێراق) ناوده‌برێ له‌بنه‌ره‌تدا راپه‌ربنی
 خه‌لکی شیعه‌بوو رابه‌ره‌ ئایینی یه‌کانی شیعه سه‌رکردایه‌تییان ده‌کرد^(١٠)،
 ئینگلیز به‌زه‌بری هێز راپه‌ربنه‌کانی کورد و شیعه‌ی سه‌رکوت کرد. ئه‌مه و
 له‌ تشرینی یه‌که‌می ١٩٢٠ کۆمیسسیاری بالا له‌ به‌غدا داوای له
 عه‌بدولره‌حمانی نه‌قیبی پیا و ماقولی به‌غدا کرد که حکومه‌تیکی عه‌ره‌بی
 له‌ژێر راسپاردی به‌ریتانی دایه‌زرێنێ. دامه‌زراندنی حکومه‌تی عێراقی
 عه‌ره‌بی خۆی له‌ خۆیدا سه‌ره‌تایه‌ک بوو بۆ به‌لکاندنی کوردستانی خواروو
 به‌عێراقه‌وه. بۆ مه‌یسه‌رکردنی ئه‌و کرداره ئیمپیرالی یه‌ ئینگلیز بیری
 له‌وه‌ کرده‌وه که میریتیکی عه‌ره‌بی (سونی) بکا به‌ پاشای عێراق. به
 حوکمی ئه‌وه‌ی شه‌ریف حسێن له‌ رێگای لۆرانسی عه‌ره‌به‌وه پالېشتی
 ته‌واوی ئینگلیزی کرد، بۆیه ئینگلیز وای به‌چاک زانی که میر فه‌یسه‌ل
 کوری میر شه‌ریف حسێن بکا به‌ پاشای عێراق، هه‌ر له‌و باره‌یه‌وه چه‌رچل
 بۆ حکومه‌تی له‌نده‌ن ده‌نوسی که ئه‌و ده‌گه‌ل فه‌یسه‌ل و تووێژی کردووه، و
 توانیه‌تی فه‌یسه‌ل رازی بکات که بێی به‌پادشای عێراق^(١١). ئینگلیز
 باوه‌ری وابوو که کاریکی وا پێتۆستی به‌ کۆنگره‌یه‌ک هه‌یه، هه‌ر بۆیه
 پاش و تووێژه‌کانی له‌نده‌ن، به‌یار هاته‌ دان که له‌و باره‌یه‌وه کۆنگره‌یه‌ک

(١٠) ره‌فیع ساهر، رۆلی کێشه‌ی مه‌زه‌به‌ی له‌لکاندنی کوردستانی خواروو به
 عێراقه‌وه، گۆناره‌ نۆژهن، ژماره (٢) ١٩٩٢، ل ٥٢.
 (١١) کۆنۆلوژیای مه‌سه‌له‌ی موسل، سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

له‌شاری قاهره‌ی مسری ببه‌ستری.

کۆنگره‌ی قاهره • مه‌سه‌له‌ی کورد

پیش نه‌و کۆنگره‌یه، کۆمیته‌ی رۆژه‌هلانی ناوه‌راست به‌ سه‌رۆکایه‌تی
لۆرد کیرزۆن له ۱۹۲۱/۲/۲۳ کۆبونه‌وه‌یه‌کی له‌بیرۆی وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه
سازدا. له‌و کۆبونه‌وه‌یه‌دا سێ نه‌لته‌رناتیف خرابونه‌ پروو:

(۱) موسڵ بلکیندری به‌ عێراق..

(۲) ئینگلیز له‌ موسڵ بکشینه‌وه (نه‌و رایه‌ وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ پیتشنیاری
کرد).

(۳) کۆنفیدرالی یه‌کی کوردی دا‌به‌رزێ (وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی هیندستان
نه‌و راسپاده‌یه‌ی دا) (۱۲).

ئه‌مه‌و، به‌ر له‌ کۆنگره‌ی قاهره، ئینگلیز له‌ ناوچه‌که‌دا پرووبه‌پرووی
زۆر گرفت ببۆوه‌ راه‌برینه‌کانی کورد له‌ کوردستانی خوارو و هه‌روه‌ها
راه‌برینه‌کانی شیعه‌ له‌ باشوور و ناوه‌ندی عێراق و هه‌روه‌ها گه‌شه‌کردنی
بزافی که‌مالی یه‌کان له‌ نه‌نادۆل هه‌روه‌ها له‌ هه‌ندێ به‌شی کوردستانی
خوارو و نه‌وانه‌ به‌شیک له‌و گرفتانه‌بوون. هه‌رچه‌نده‌ ئینگلیز توانی بووی
حکومه‌تیکێ عێراقی به‌سه‌رۆکایه‌تی عه‌بدولره‌حمانی گه‌یلانی
دا‌به‌زێنێ، به‌لام به‌ حوکمی نه‌وه‌ی ئینگلیز ده‌یه‌ویست نیزامیتکی
پادشایی له‌ عێراقدا دروست بکات، بۆیه‌ ئینگلیز له‌ میریکێ عه‌ره‌بی
سونی ده‌گه‌را که‌ بیکا به‌ پادشای عێراق و له‌و رێگایه‌وه‌ به‌هۆی نیزامی
ئینتداب به‌رژه‌وه‌ندی یه‌کانی خۆی له‌ ناوچه‌که‌دا بپارێزێ. بۆ نه‌و

(۱۲) سه‌رچاوه‌ی پیتشوو.

مەبەستەش ئینگىلىز راپرسىكى گىشتى ئەنجامدا، چوار كەس پالىئودران كە ئەمانە بوون: ھادى پاشا عومرى، يەككى لە خانوادەى دەسلەتدارى لە مصر، يەككى لە كورەكانى شەرىف ھسەين، عەبدولرەھمان گەيلانى نەقىبى پىياوماقولانى بەغدا. ئەوسا وىلسنى ھاكىمى عىراق دەگەل ئەو نەبوو كە فەيسەل بىكرى بە پاشاى عىراق^(۱۳) بەلام پاش ئەوئى وىلسن گۆردرا وسىر پىرسى كۆكس جىي گرتەو، ئەوئى دواو پالەشتى فەيسەلى دەكرد، لەنىوان ئەو ھەموو گىرەتەنە، وىنسەن چەرچلى وەزىرى موستەمەراتى ئىنگىلىز بەپىتەستى زانى كۆنگرەيەك لەبارەى چارەنوسى عىراقەو سازىدري. بۆ ئەو مەبەستە چەرچل داواى لە نۆتەنە سىياسى و عەسكەرى يەكانى بەرىتانى لە رۆژھەلاتى ناوەرەست كىرد كە لەقاھىرە كۆپىنەو. ئەو بوو لە ۱۹۲۱/۳/۱۲ بە بەشدارى چل كەسايەتى ياخود وەك چەرچل وتەنى « ۴۰ دز » كۆنگرەيەك لە قاھىرە سازدا و كۆنگرەكە بە كۆنگرەى قاھىرە نىئونرا^(۱۴). كۆنگرەكە لەچوار باسى سەرەكى كۆلىەو:

۱- كەمكردنەوئى خەرجى بەرىتانى گەورە لە عىراق.

۲- باسى ئەوانەى خۆيان بۆ تەختى پاشاى عىراق پالائوتو.

۳- مەسەلەى كورد.

۴- لەشكرى داھاتوئى عىراق^(۱۵).

ئەمەو بەھوكمى ئەوئى تەوەرەى باسەكان لەسەر چارەنوسى عىراق

(۱۳) ابراهيم خليل احمد، ولاية الموصل دراسة في تطوراتها السياسية (رسالة

ماجستير) بغداد ۱۹۹۵، ص ۴۲۷.

(۱۴) كروتولوزىي مەسەلەى موصل، ل ۲۵.

(۱۵) د. كەمال مەزھەر، كۆمەلەى گەلان، گۆلارى كاروان، ژمارە (۱۷)، ل ۱۳.

بوون، بۆیه بیتجگه له شاندی کوردی که ده‌بوو ری ی پیتدرابا به‌شداری نهو کۆنگره‌یه بکات چونکه هه‌ر چ نه‌بی یه‌کن له ته‌وه‌ره‌کانی کۆنگره‌ی قاهیره له کۆنفهرانسی ناشتی له سیفهر به‌لێنی به‌کورد دابوو که ده‌وله‌تیکێ کوردی بو دایمه‌زرتنی، به‌لام ئینگلیز ته‌نیا ری ی به‌شاندی عێراق دا که عه‌ره‌ب و ئینگلیزه‌کان بوون به‌شداری لهو کۆنگره‌یه بکه‌ن، نه‌وانیش نه‌مانه بوون:

- ۱- پیرسی کۆکس کۆمیساری بالای ئینگلیز له به‌غدا.
 - ۲- جده‌فهر عه‌سکه‌ری وه‌زیری به‌رگری نیشتمانی عێراق^(۱۶).
 - ۳- ساسۆن عسقیل وه‌زیری دارایی.
 - ۴- ئیلمه‌ر هۆلدن سه‌رکرده‌ی هیژه‌کانی به‌ریتانی له عێراق.
 - ۵- سلیترو ئانکسن راویژکاری وه‌زاره‌تی دارایی و ئیشغال.
 - ۶- میجه‌ر ئیدی راویژکاری وه‌زاره‌تی به‌رگری به‌وه‌کاله‌ت.
 - ۷- خاتوو گیرتوود بیتل نه‌مینداری کۆمیساری بالای^(۱۷).
- بوونی سوپای ئینگلیز له عێراق و کوردستان سه‌ر ئیشه‌یه‌کی ماددی که‌وه‌ری بو به‌ریتانیا دروست کردبوو، هه‌ریۆه داوا ده‌کرا که سوپا له ناوچه‌که‌دا بکیشێدرته‌وه^(۱۸) و سوپایه‌کی عێراقی دروست بکری،

(۱۶) هه‌ندێ سهرچاوه ناماوه به‌وه ده‌کهن که جده‌فهر عه‌سکه‌ری به‌ره‌گه‌ز کورد بووه، به‌لام هۆی نوێنه‌ری کورد نه‌بوو، به‌لکو له‌گه‌ڵ شاندی عێراق دابوو.

(۱۷) محمد شاکر، التاريخ الاسلامي: التاريخ المعاصر، بلاد العراق ۱۹۹۱-۱۹۹۲، بيروت ۱۹۹۲، ص ۴۸.

(۱۸) براوانه: د. عزيز الحاج، القضية الكردية في العشرينات، بغداد ۱۹۸۵، ص ۴۳.

ئینگلیزیش تەنھا چاودێری ئەو سوپایە بکات. سەبارەت بە دیارکردنی پاشایەک بۆ عێراق هەرچەند میر فەیسەل کە لە سوریا تەختی کەوتبوو، لێژی بەهۆی سوپای فەرەنسی یەو، لە عێراقدا لایەنگری هەبوو، هەروەها ئینگلیز پالپشتی دەکرد، بەلام هەر تەنھا میر فەیسەل بۆ پاشایەتی عێراق دیارنەکراو بە لکۆ ئەوانەش خۆیان پاللات بوو: عەبدولرەحمان گەیلانی نەقیبی پیاوماقولاتی بەغدا، طالب پاشا نەقیبی پیاوماقولاتی بەسرا، میر برهان الدین کوڕی سولتان عەبدولحەمەدی دووهم، ناغا خان زەعیمی ئیسماعیلیەکان لە هیند، هەروەها شیخ خزعل میری موحەمەرە^(١٩). هەر کە سیاسەتی ئینگلیز میر فەیسەلی بە پەسەند زانی، ئەوا یلسنیش لە کتێبە کەیدا دەنوسێ. بەپێچەوانەی وێست و ئارەزووی گەلی کوردەوێ پرنس فەیسەلم کردە شای عێراق^(٢٠). ئینگلیز بۆ ئەوێ مەسەلەێ بە پاشاکردنی فەیسەل، قابیلیکی مللی پێ بدات، مەسەلەکەێ بە شێوێ دەنگدان خستەروو سەبارەت بە کوردەوێ، خەلکی سلێمانی باوەریان وا بوو کە ئەمە خۆی لە خۆیدا پەشیمان بوونەوێ لە سیفەر دەگەینێ هەربۆیە وایان بە چاک زانی ناوچەکەیان لەژێر دەسلەلاتی ئینگلیز دابی نەک بە شێ پێ لە حکومەتییکی عێراقی^(٢١)، خۆی هەرواش بوو، چونکە ئینگلیز بەر لە بەستنی کۆنگرەێ قاهیرە بریاری داوێ کە پەیمانی سیفەر (ئەو بەندانەێ سەبارەت بە کوردەوێن هەموار بکەن و

(١٩) ابراهیم خلیل، سەرچاوەی پێشوو، ص ٤٤٥.

(٢٠) د. عەزیز شەمزین، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦١.

(٢١) براونە: د. عەزیز شەمزینی؛ د. عەزیز الحاج، هەروەها د. فاضل حسین.

والی بکرتن ده گەل قوتاغە که بکوئچین) (٢٢) له کەرکوکیش بیست مەزبەتە دەنگی یان بە فەیسەل دا بەلام بیست و یک مەزبەتە دژی بوون (٢٣) ئەمە و کوردەکانی کەرکوک لە گەل ئەوە بوون که حکومەتییکی کوردی دا بە زۆری هەرچی هەردوو لیوای موسڵ و هەولێر بوون ئەوا بە مەرج دەنگی یان بە فەیسەل دا، مەرجەکانیش پاراستنی مافی کورد و کەمینه‌کان بوون (٢٤). هەروەها، بەهۆی بوونی کەمالی یەکان لە ناوچە کەدا ئەوا قەزاکانی رەواندۆز و رانیە بەشداری ئەو دەنگدانەیان نەکرد (٢٥). پاش ئەوێ له ٩٦٪ دەنگەکان بە پاشایەتی فەیسەل رازی بوون، لۆزانسی عەرەب بە فەیسەلی راگەیاند که ئەو دەبێ بە پاشای عێراق، بۆیە میر فەیسەل بە پاپۆری بەریتانی «نۆرت بروک» له ١٩٢١/٦/٢٣ گەیشته بەسرا و له ١٩٢١/٦/٢٩ گەیشته بەغدا و له ١٩٢١/٧/٥ ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق دەنگیان بە میر فەیسەل دا (٢٦) هەروەها پاش ئەوێ میر فەیسەل رازی بوو که عێراق ببێ بە حکومەتییکی نیایی دیموکراتی و دەستوری، ئەوا له ٢٣/تاب تاجی پاشایەتی له شایلوغانیکی رەسمی دا لەسەری میر فەیسەل ترا و ناکام عێراق بوو بە دەوله‌تییکی مەلیکی. له رێگای بەلگەمانە نه‌یتی یەکانی بەریتانی دا بۆمان دەرده‌که‌وێ، که ئینگلیز له پەیمانی سیفەر پەشیمان بۆتەوه، ئەوسا

(٢٢) ولید حمەدی، الکرد والکردستان فی الوثائق البریطانیة، لندن ١٩٩١،

ص ١١٨.

(٢٣) ابراهیم خلیل، سەرچاوەی پیشوو، ل ٤٥٠.

(٢٤) سەرچاوەی پیشوو، ل ٤٥٠. هەروەها برلوانە د. فاضل حسین، ل ٢٠.

(٢٥) سەرچاوەی پیشوو، ل ٤٥١.

(٢٦) محمد شاکر، سەرچاوەی پیشوو، ص ٤٩-٥٠.

باوه‌ری و باوه که ده‌وله‌تییکی کوردی سه‌به‌خۆ له کوردستانی خواروو دانه‌مه‌زێ. له‌مه‌شدا وه‌ک سێر پیرسی کۆکس ده‌لتی له‌ کۆنفرانسی قاهیره‌دا دوو باسی سیاسی ده‌ریاره‌ی کورد ها‌تبونه‌ پیش:

یه‌ک: ناوچه‌ کوردیه‌کان به‌سه‌رێن به‌ عێراقه‌وه‌ و به‌به‌شیک له‌ حکومه‌تی عێراق بژمێرێن.

دوو: لایه‌نگری جیا‌بونه‌وه‌ و سه‌به‌خۆی کورد بکڕێن^(٢٧) و روزاندنی مه‌سه‌له‌ی کورد له‌و کۆنگره‌یه‌دا ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ ره‌وشی سیاسی و عه‌سکه‌ری نه‌وسا. له‌ کاتی کۆنگره‌ی قاهیره‌دا، بژاڤی که‌مالی یه‌کان به‌شیه‌یه‌کی سیاسی و عه‌سکه‌ری بوونی خۆیان سه‌پاندبوو، و اچاوه‌پێ ده‌کرا که‌ نه‌وان بینه‌ به‌دیلی حکومه‌تی نه‌سته‌نبۆل هه‌روه‌ها له‌ کوردستانی خوارووش، که‌ که‌مالی یه‌کان به‌ به‌شیک و لا‌تی خۆیان ده‌زانی^(٢٨)، تو‌رکه‌کان تا پاده‌یه‌کی زۆر کاریان له‌ کورده‌کان کردبوو. نه‌مه‌و که‌مالی یه‌کان په‌یمانی سی‌قه‌ریان به‌سێداره‌ی تو‌رکیا ده‌زانی، هه‌ریۆه‌ بۆ ده‌سته‌مۆکردنی تو‌رکه‌کانیش، ئینگلیز پیش کۆنفرانسی لۆزان مه‌سه‌له‌ی ده‌وله‌ت بوونی کوردیان له‌ بێ‌برده‌وه‌. گرنگی ئینگلیز به‌مه‌سه‌له‌ی کورده‌وه‌ ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ نه‌و راستی یه‌ی که‌ ئینگلیز ته‌واو له‌گه‌ڵ عه‌ره‌به‌کانیش ساخ نه‌بوون، بۆیه‌ (به‌س ده‌وله‌ت نه‌یه‌) ئینگلیز ده‌گه‌ڵ نه‌وه‌ دا‌بوو که‌ ناوچه‌یه‌کی ئۆتۆنۆمی بۆ کورده‌کانی کوردستانی خواروو دا‌به‌زێ، به‌لام هه‌رچه‌نده‌ کۆنگره‌ی قاهیره‌ بایه‌خی زۆری دا به‌مه‌سه‌له‌ی کورد، به‌لام نا‌ل

(٢٧) طارق جامباز، چرچل و کورد و خواروی کوردستان له‌ چه‌ند دو‌کی‌مه‌نتی‌کی وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وی ئینگلستاندا، گۆفاری کاروان، د (١٢) ل ٢٢.

(٢٨) کرۆتۆزیای مه‌سه‌له‌ی مو‌سل، ل ٢٥.

و گۆرتیکی ئەوتۆ لە سیاسەتی ئینگلیز لە بەرامبەری پرۆی ئەدا (٢٩)، ئەمەش پابەندبوو بە ڕەوشی ڕەوتی ڕوداوێکی ناوچەکە. سێر پیتەرس کۆکس لە گەڵ بێل لەو کەسانە بوون کە دەبێ ناوچە کوردییەکان بە عێراقەوه بکێندرێن پاساوی سێر پیتەرس کۆکس بۆ ئەو کردارە ئیمپیریاڵەش ئەوه بوو:

یەک: ناوچە کوردییەکان تەواوکەری بەشی عێراق ن.
دوو: کوردەکان لە ناوخیان تەبانی و ناتوان ببن بە یەک و داوی دەوله تێکی کوردی بکەن (٣٠).

ئەمە و ئەو ئەبێ هەر هەموو بەرپرسیانی ئینگلیز هەمان پای پیتەرس کۆکسیان هەبوو، بە لکو وەک لە بەلگە نامەکاندا دەردەکەوێ لە کۆنگرە قاهیرەدا مشت و مێتکی زۆر لە سەر چارەنوسی مەسەلەی کورد لە کوردستانی خواروو دا لە نێوان بەرپرسیانی ئینگلیز دا بەرپا بوو. چەرچل کە خۆی سەرۆکی کۆنگرە قاهیرە بوو دەگەڵ ئەو ئەبوو کە کوردستان بەشیوەیەکی مۆتەلەقی بکەوێتە دەست حکومەتی عێراقی عەرەبی یەو هەروەها چەرچل باوەڕی وابوو کە چەند قەوارە یەکی کوردی سەرەخۆ لە عێراق لە ژێر چاودێری ئینگلیز دا بێ زۆر. هەروەها چەرچل لەوەلامی کۆکس دا لە تیلیگرافی ژمارە (١٩٦) ی رۆژی ١٩٢١/٦/٢٤ دۆکیومێنتی ژمارە ٦٣٤٦ و F.O، ٣٧١ دەتێ: ئێمە دەمان ئەو ناوچە یەکی غەیری عەرەب لە نێوانی تورکیا و عەرەبی

(٢٩) د. کەمال مەزھەر، سەرچاوەی پیشوو، ل ١٣.
(٣٠) ڕاوند: د. عزیز الحاج، ل ٤٤؛ طارق جامباز، ل ٢٣.

میسۆپۆتامیادا هه‌بێت^(٣١) هه‌روه‌ها چه‌رچل به‌کۆکس ده‌لتی: «سۆن» و «لۆنگریک» له‌گه‌ڵ ئه‌و بۆجوه‌نهی مندان^(٣٢) ئه‌مه‌و چه‌رچل پتی ی له‌سه‌ر ئه‌وه‌ داده‌گرت که بۆ ئینگلیز وایه‌... ناوچه‌ کوردییه‌کان له‌ژێر فه‌رمانده‌ی ئه‌فسه‌ره‌کانی به‌ریتانیایه‌ بێ نه‌ک هی عه‌ره‌ب ئیسه‌ ئه‌مانه‌وی حکومه‌تییکی ته‌واو له‌ میسۆپۆتامیادا دروست بکه‌ین به‌لام ئه‌مه‌ش ئه‌وه‌ ناگه‌یه‌نێت که ئه‌و حکومه‌ته‌ دروست کراوه‌ پهل به‌ا وێژی بۆ ئه‌و شوێن و ناوچه‌نهی تر که عه‌ره‌ب نین^(٣٣).

هه‌رچی می‌تجه‌ر یۆنک بوو، ئه‌وا باوه‌ری و ابوو له‌ کاتی ریفراندوم بۆ به‌پاشاکردنی فه‌یسه‌ل و هه‌روه‌ها دیارکردنی چاره‌نووسی کوردستانی خواروو به‌ عێراقه‌وه، ئه‌وا کورده‌کان ده‌رفه‌تییکی باشیان له‌ پێشه‌ بۆ ئه‌وه‌ی چاره‌نوسی خۆیان دیاری بکه‌ن^(٣٤) هه‌رچی می‌تجه‌ر نوێیل بوو، ئه‌ویش باوه‌ری و ابوو که ناوچه‌ کوردییه‌کان له‌ ژێر چاودێری ئه‌فسه‌ره‌ به‌ریتانیییه‌کان بێ نه‌ک هی عه‌ره‌ب، به‌لام وای دیاریوو رایه‌کانی سێر پیرس کۆکس و مس بێل زیاتر له‌ به‌رژه‌وه‌ندی ئه‌وسای به‌ریتانیایه‌ بوون، بۆیه‌ حکومه‌تی له‌نده‌ن هه‌تا له‌و برگه‌یه‌ی نی‌زامی ئینتدابی‌ش پاشگه‌زیۆ وه‌وه‌ سه‌باره‌ت به‌ کوردستان. له‌مه‌ش زیاتر، دوا‌ی کۆنگره‌ی قاهیره‌ به‌حوکمی ئه‌وه‌ی زۆریه‌ی هۆکاره‌کان وایان ده‌خواست که کوردستان به‌

(٣٢) سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

(٣٣) سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

(٣٤) هاوار، شێخ محمودی قارمان و ده‌وله‌ته‌که‌ی خوارووی کوردستان، هه‌روه‌ها بروه‌نه: طارق جامه‌باز، د. عزیز الحاج، ابراهیم خلیل.

عێراقی عەرەبی یەوێ بەلکێ، بۆیە لە ١٩٢٦/٧/١٨ بەرەسمی هێلی
بروکسل بوو بەسنووری نێودهولهتی نێوان عێراق و تورکیا و پەیمانی
سیقهەر و بریارهکانی قاهیرهش بوون بە بهشیکی له رابردوو له مهش زیاتر
ئینگلیز و فهرههسا بهزهبری چهک شۆرشهکانی کوردستان کوژاندهوه.

بهشی شه‌شهم

کاریگه‌ری داگیرکردنی له‌سه‌ر

که‌سایه‌تی کوردی ۱

له‌پاش به‌ره‌سمی لکاندنی باشوری کوردستان به‌ عێراقی عه‌ره‌بی یه‌وه، ده‌سه‌لاتی عه‌لمانی عه‌ره‌بی به‌ ناراسته‌ی زله‌یژه‌کانی ئه‌وسا به‌ تابه‌تی ئینگلیز خه‌ریکی به‌ کۆلیناکردنی که‌سایه‌تی کوردیش بوون. ئه‌و پرۆسیسه‌ ئیمپریالی یه‌ی ده‌سه‌لاتی عه‌ره‌بی له‌هه‌مبه‌ر کورددا وه‌ک نه‌ته‌وه‌یه‌ک و کوردستان وه‌ک زێدتیکی ره‌سه‌نی کوردی ببوو به‌ کارتیکی کۆمه‌لکاری عه‌ره‌بی، چونکه‌ هه‌موو حیزبه‌ عه‌ره‌بی یه‌کانی ئه‌وسا ده‌وله‌تی عێراقیان به‌ ده‌وله‌تیکی شه‌رعی ده‌زانی له‌مه‌ش زیاتر کوردیان به‌ که‌مایه‌تی یه‌کی نه‌ته‌وه‌ییی داده‌نا. هه‌ر وه‌ک وتمان ئه‌و تیروانینه‌ ئیمپریالی یه‌ی ده‌سه‌لاتی عه‌ره‌بی، رۆژئاوا به‌ کارتیکی شه‌رعی یان ده‌زانی. هه‌رچه‌نده‌ سه‌رکرده‌ کورده‌کانی ئه‌وسا له‌ هه‌مبه‌ر ئه‌و سیاسه‌ته‌ی ده‌سه‌لاتی داگیرکاردا راپه‌رین، به‌لام ناهاوسه‌نگی و نا به‌رامبه‌ری له‌هه‌موو بوارێکدا نه‌یتوانی ره‌وشه‌که‌ به‌ به‌رژه‌وه‌ندی کورد بگۆڕی. ره‌وشی داگیرکردن عه‌قلیه‌تی ئه‌قلیمه‌تی به‌سه‌ر کورد دا سه‌پاند. ئه‌قلیمه‌تی خێله‌کی، ده‌ره‌به‌گی، که‌لتوری، سیاسی له‌مپه‌ریکی توندیان له‌ به‌رامبه‌ر یه‌کگرتنی کۆمه‌لگه‌ی کوردی دا دروست کرد. ئه‌وسا کۆمه‌لگه‌ی

کورده‌واری نه‌گەر ته‌واو کۆمه‌لگه‌یه‌کی دهره‌به‌گی و خیتله‌کی نه‌بووب،
 نه‌وا پرۆسه‌ی داگیرکردن مه‌سه‌له‌ی به‌ره‌و پیتیشه‌چوونی کومه‌لگه‌ی
 کورده‌واری نه‌گەر به‌ره‌وا دواوه‌ پاشیره‌وی پی نه‌کرد پی نه‌وا له‌ هه‌ولیتکی
 یه‌کلاکه‌ره‌وه‌ دابوو بۆ نه‌وه‌ی کۆمه‌لگه‌ی کورد له‌و قوناغه‌دا بنه‌ست بی.
 کۆبوونه‌وه‌ی نه‌و دوو فاکته‌ره‌ ده‌ورێکی زۆر گرنگیان بینی له‌ بونیادانی
 عه‌قلیه‌تیکی فکری نه‌قلیمی، به‌شێوازیکی تر، عه‌قلیه‌تی نه‌قلیمی بوو
 به‌ستراتیژ دانی به‌ نه‌مری واقعی داگیرکردن نا. نه‌و دان پی نانه‌ قوناغ
 به‌ قوناغ، که‌لتورێکی نه‌قلیمی دروست کرد.

که‌لتور، به‌تایبه‌تی که‌لتوری گییانی Spiritual Culture
 ده‌ورێکی زۆر گرنگ ده‌گێژی له‌ ژیانی کۆمه‌لگه‌دا، چونکه‌ که‌لتور زاده‌ی
 بیر و بۆچوون و بیر کردنه‌وه‌ی کۆمه‌لگه‌ خۆیه‌تی، لیرا سەبارەت به
 کۆمه‌لگه‌ی کوردیه‌وه‌ -که‌ کۆمه‌لگه‌یه‌کی بی ده‌سه‌لاتی داگیرکراوبوه‌
 به‌واتای خاوه‌نی نازادی و که‌لتوری خۆی نه‌بووه‌، بۆیه‌ داگیرکاران
 هه‌ولیان داوه‌ له‌ رێگای که‌لتوری خۆیانوه‌ که‌لتوری کوردی له‌ هه‌مبه‌ر
 تاکی کورد که‌م بکه‌ن. له‌مه‌شدا نابێ خۆه‌یتشتنی کوردیش له‌و باره‌یه‌وه‌
 فهرامۆش بکه‌ین. له‌مدا ده‌فامریتته‌وه‌ که‌ که‌لتور ده‌ورێکی زۆر گرنگ
 ده‌گێژی له‌ دیارکردنی سیماکانی که‌سایه‌تی مرۆڤی کورد دا. به‌ حوکمی
 نه‌وه‌ی کورد خۆی له‌ هه‌موو بواریکه‌وه‌ داگیرکراوه‌، بۆیه‌ دهرفه‌تی نه‌وه‌ی
 نه‌بووه‌ که‌سایه‌تی خۆی له‌ناو که‌لتوری خۆیدا بدۆزێته‌وه‌. نه‌مه‌ نه‌وه‌
 ناگه‌یه‌نی که‌ کورد سه‌د له‌ سه‌د ته‌سلیمی واقعی داگیرکردن بووه‌ و
 هه‌موو که‌لتوری داگیرکاری قه‌بول کردوه‌، به‌لکو ره‌وتی مملاتی که‌ی

ئابورى و كەلتورىيە دابىرى كەلتورى كوردىيان لە نىۆ بردوووه
داگىركردوووه. ھەندى نووسەر بىيانەوى و نەيانەوى رۆلى ئىمپىريالى
رۆژئاوا دەسلەتتى عەرەبى پەردەپۆش دەكەن بەوى وا پىشنيار دەكەن
كە كورد لە دىن و كەلتورى دىنى دابىرى و جارىكى تر بگەرتىتەوه بۆ
دىنى كۆنى. لەونىتەش دەسلەتتى عەرەبى دەكەنە پاسا وەك بلى ي ئەو
دەسلەتە، دەسلەتتىكى دىنى يە و لەسەر دىن بناخەى دارىژراوه. ئەمە بۆ
ھەر ئايدىۆلۆژىيەك يان فەلسەفەيەك پەسەند و دروست بى، ئەوا
ئىسلام ئەو خىتە رەتدەكاتەوه، چونكە نە دىنىكى لاھوتى و كەھەنوتى يە
و نە دىنىكى عەرەبى يە ھەتا ناسىيۇنالىستى عەرەبى بە مۆلكى خودى
خۆى بزانتى و لە ژىر سىبەريدا كورد ھەم شۆلدەر و ھەم پاشكۆبى!!

ناوه‌پۆک

- پێشه‌کی ٣
- به‌شی یه‌که‌م
- فه‌تواکه‌ی مه‌لای خه‌تی یان ریچار ود؟ ٦
- میر موحهمه‌دی ره‌واندوز و هه‌ره‌سی میرنشینی سۆزان ١٠
- به‌شی دووهم
- هۆی مملاتی ی ده‌وله‌تی عوسمانی و میرانی کورد له‌ سه‌ده‌ی ١٩ دا ١٩
- به‌شی سێ یه‌م
- بزوتنه‌وه‌ی ده‌ستورخوازی تورکیا و مه‌سه‌له‌ی کورد ٤١
- به‌شی چوارهم
- هۆکاره‌کانی لکاندن و یلایه‌تی موس‌ل به‌ عێراقی عه‌ره‌یی ٧٢
- به‌شی پێنجهم
- کۆنگره‌ی قاهیره و مه‌سه‌له‌ی کورد ٩٧
- به‌شی شه‌شه‌م
- کاریگه‌ری داگیرکردن له‌ سه‌ر که‌سایه‌تی کورد دا ١٠٩

بۆدابهزانى جۆرهها كتيب:سەردانى: (مَنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مَنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

پراي دانلود كتيپهاى مختلف مراجعه: (مَنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

www.lqra.ahlamontada.com

www.lqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى . عربى . فارسى)